

પ્રકાશક :

રાવજીભાઈ જગનભાઈ દેસાઈ

વ્યવસ્થાપક, પરમશ્રુત પ્રભાવક મંડળ

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર જૈન શાસ્ત્રમાળા,

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર આશ્રમ અગાસ, વાયા આણંદ.

પ્રથમાવૃત્તિ : પ્રત ૨૦૦૦

સને વીર સંવત વિ. સં.

૧૯૭૪ ૨૫૦૦ ૨૦૩૦

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર સંસ્થાપિત

પરમશ્રુત પ્રભાવક મંડળના

આપ્રકાશનનું પ્રાપ્તિસ્થાન :

પરમશ્રુત પ્રભાવક મંડળ,

ચોક્કસી ચેમ્બર, ખારાકુવા,

ઝવેરી બજાર, મુંબઈ ૨

તથા

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર આશ્રમ, સ્ટેશન અગાસ

પોસ્ટ બોરીઆ, વાયા આણંદ. W. Rly,

સુદ્રક :

હાન્તિલાલ એમ. દેસાઈ

ચંદ્રિકા પ્રિન્ટરી,

મિરજાપુર રોડ, અમદાવાદ

આમુખ

વીતરાગમાર્ગ પ્રદોતક, અધ્યાત્મયુગ પ્રવર્તક, પરમ કૃપાળુ, પરમ તત્ત્વજ્ઞ શ્રીમદ્દેવરાજચંદ્રે
‘આત્માનુશાસન’ ગ્રન્થ યોગ્ય આત્માઓને વાંચવા, વિચારવા, પ્રસંગોપાત સ્થળે સ્થળે લલામણુ કરી છે
“તથાથપ અસંગ નિર્ગથપદનો અભ્યાસ સતત વર્ધમાન કરજો. ‘પ્રશવ્યાકરણ’, ‘દશવૈકલિક’,
‘આત્માનુશાસન’, હાલ સંપૂર્ણ લક્ષ રાખીને વિચારશો. એક શાસ્ત્ર પૂરું વાંચ્યા પછી બીજું
વિચારશો.”—પત્રાંક ૮૪૬

“આત્માનુશાસન ગ્રન્થ વાંચવા માટે પ્રવૃત્તિ કરતાં આરાતો અતિક્રમ (ઉલ્લંઘન) નથી. તમારે
તથા તેમણે વારંવાર તે ગ્રન્થ હાલ વાંચવા તથા વિચારવા યોગ્ય છે.”—પત્રાંક ૮૫૪

“આત્માનુશાસન હાલ મનન કરવા યોગ્ય છે”—પત્રાંક ૮૮૭

“પદ્મનદી, ગોમંદસાર, આત્માનુશાસન, સમયસારમૂલ એ આદિ પરમ શાંત શ્રુતનું અધ્યયન
થવું હશે.”—પત્રાંક ૯૪૦

આવા ગ્રન્થો અધ્યાત્મ અમૃતરસ પિપાસુઓને તેમની તે પિપાસા પરિતૃપ્ત કરવાનું અત્યંત
ઉપયોગી થઈ પડે છે. એવું મહત્ત્વ તેવા જિજ્ઞાસુઓને વિશેષ હોય છે. તેઓ તેના પ્રદન-પાકન,
અનુશીલનથી આત્મોન્નતિ સાધવા લાગ્યશાળી બને છે.

સંસારમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં સર્વત્ર આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિની આગ સળગી જોડેલી છે. જન્મ,
જરા, મરણ, રોગ, શોક, લય આદિ દુઃખની જ્વાળાઓમાં ચોરાસી લાખ યોતિઓમાં નિરંતરે પ્રજ્ઞા
રહેલા સંસારી જીવોનાં દુઃખનો પાર ક્યાંય જણાતો નથી. ત્રણે લોક સમારૂપ અશ્રિયી પ્રબલિત છે.
તેથી પ્રાયે સર્વ જીવો સંતપ્ત થઈ રહ્યા છે આમ સર્વત્ર દુઃખ દુઃખ અને દુઃખ જ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

સંસારમાં સર્વેત્કુપ્ત ગણાતાં સુખનાં ધામ એવાં પદ્મપ્રાધિપતિ ચક્રવર્તીઓ કે સુરલોકના
અધિપતિ સુરેન્દ્રોનાં ઐશ્વર્યસુખં પણ નાશવંત, આકુળતા સહિત અને પરાધીન હોવાથી તે સુખ પણ
વાસ્તવિક સુખ નથી ભીષણ અને લયંકર એવા આ સંસારમાં જો કોઈ સુખી, શાંત, શીતળ હોય
તો તે આત્મજ્ઞાની આત્મસમાધિનિમગ્ન મહાપુરુષો જ છે. તેવા અધ્યાત્મમૃતિ મહાપુરુષો જ્ઞાન-
દશના કારણે સત્ સુખ શાંતિ અને આનંદમાં સદાય મગ્ન હોય છે. તે સિવાય જગતમાં કોઈ
વાસ્તવિક સુખી નથી. તેથી તેવા જ્ઞાનીઓ જ કહી શક્યા કે :

કલ્પેશનાગેશનરેશસંભવં ચિત્તે સુખં મે સતતં તૃણાયતે ।

કુલીરમાત્થાનકદેહદેહજાત્ સદેતિ ચિત્રં મનુતેઽલ્પધીઃ સુલભ્મ ॥

કલ્પવાસી દેવોના ઇન્દ્રો, નાગકુમાર દેવોના ઇન્દ્રો, મનુષ્યોના ઇન્દ્રો ચક્રવર્તીઓ, એ બધાને જો
સુખ પ્રાપ્ત છે તે મારા ચિત્તમાં સદાય તૃણવત્ તૃચ્છ લાગ્યા કરે છે. આશ્ચર્ય છે કે અદ્વૈતશ્રદ્ધાવાળા
મનુષ્યો સદાય પૃથ્વી, સ્ત્રી, લક્ષ્મી, મકાન, શરીર અને પુત્ર-પુત્રીથી ગ્રાપ્ત થતા સુખને સુખ માને છે.”

—તત્ત્વજ્ઞાન તરંગિણી.

આમ આત્મમગ્ન શાંત મહાત્માઓ જ્ઞાનદશના બળે કહી શકે છે. તેવાં મહાત્માઓ નિષ્કારણ
કરુણા કરીને સંસારતાપથી સંતપ્ત જીવોને વાસ્તવિક સુખનો માર્ગ દર્શાવી શકે છે. આત્માને

આમ કાળ પોતાને જુની ઝોંપા છે. અને દેવાઈ પર પહોંતે બાન્તિયા પોતાના અર્જી તેમાં પ્રમતા, મેદ કરી, કાળેવમાં પવની મંદાદરદિનાં દારણેમાં જ રામી રવે છે. તે ઘામી સમજવું પામે, પોતાનાં વાસ્તવિક અનંત વિષય, કાળ અને કાલિને આપરજ દરનાર કોંગી કાળ કરી, પોતાનું કુલ સદગતમસ્તરપ કમરતી, અનંત સામગ્ય મોડાપા ધણી અનંત કાળ માટે પરમાત્મ-પદમાં વિરમિત થાય તે માટે તત્કાલા પોતાનું પવન અને સુવિચારણાની અશ્રુતિ આપરવક છે, એમ કમળે કમળે રહીવું છે.

કોઈ પણ મોલ કાંઈકોને તે ઉપર વિચાર, મનન, ચિંતનન કરવામાં આવે તે તે કાળ થાય. જ્યુ કાંઈક કાંઈક કરવામાં આવે તનાં તેના ઉપર વિચાર, ચિંતનન કરવાનો હલ જ ન હોય તે વિચારકમિ એ કાંઈ નવ અને પરાજ નિષ્ફળ નવ.

આ આત્મસુદાસન સનમાં, કાલીકોનો પોત કાલ થાય તેની વિચારણા અને અલવા કેવી વિચારણામાં જાત મહે, અલવા તેમાં કદાવક અને પેદા કરી ઉપકારક થાય કેવી અમુક વિદ્યા કમળે કમળે, દરિયોગર થાય છે.

આમ પરમાત્મ સમાન દેવા તનાં કોંગીયો તે વિષયકીન થોં છે. કોંગીય કાસન તેના ઉપર પ્રવર્તે છે. અર્થાત્ તે કોંગીયે પણ દેવાધો કાસનમાં પડેલાં જામન અવસ્થામાં આવી પડતો છે. તે કોંગી અનંત પ્રકારનો છે. તેમાં મુખ્યસ્થા છે. અને તેમાં પણ મુખ્ય મોડનીયકર્મ છે, જેના નાચથી તપાં જ કોંગી રહેશે નાચ થાય છે. તે મોડનીયતા દર્શનમોલ અને આરિયમોલ એમ બે બેદ છે. દર્શનમોલ જેટલી નેદર પોતે નાચે અલવા જે પોતાનાં નર્મો તેમાં દેવ એદ આદિરેપ પોતાને, કે પોતાનાં માનનાં એદમ વિષયીન અનંતતા તે દર્શનમોલ સમજવું વિષયીન યવાથી માન્યતા વિષયીત થઈ, તે દારણે વાસ્તવરૂપ વિષયીન અનંત ને આરિયમોલ, તમે ને સમજવું યવાઈ થાય તે માન્યતા યવાઈ થાય. માન્યતા યવાઈ તનાં સમરોગપ પ્રવર્તન વિષયીત છે તે મરી પીતરાય પ્રવર્તના થાય. તેથી દર્શનમોલને તજુવાનો ઉપાય બોલ અને આરિયમોલને તજુવાનો ઉપાય પીતરાયતા, સમતા, ઉદા-સીનતા કહો છે. આ પ્રમાણે જાત વે સારી સમજવું, બોલ પામે અને તેથી સાચી યજા અને સાચું પ્રવર્તન પામે અર્થાત્ સમગ્રમાન, સમવસર્થન, અને સમવસર્થનરૂપ રતનવ પામે તે તે તેના બધે સર્વ કર્મોના કાળ કરે, કર્મનાં પામેના જેટી નામે, કર્મના કાસનનો અંત હાવે અને પોતે પોતાના ઉપર કાસન મસામે અર્થાત્ દરવાજા પામે મુખ થાય અને અનંત કાળ મુખ દશામાં આત્મિક અનંત રહેતો અને અર્થાત્ વિચારણા કરી કમળા થઈ જાય.

ઢટલા હાનિ કર્તા થાય છે, ઇત્યાદિ બાળતો ઘણી જ સૂક્ષ્મતાથી સમજાવી તે સર્વથી નિવર્તવા અને આત્મસન્મુખ થવા હૃદયસ્પર્શી અમૂલ્ય મોઘ આપ્યો છે.

આ આત્માનુશાસન ગ્રન્થ મૂળમાં ૨૭૦ શ્લોકમાં શ્રી ગુણભદ્રસ્વામીએ રચ્યો છે. તે વિવિધ મનોહર છંદોમાં હૃદયંગમ શૈલીથી ઉત્તમ સંગોટ અસરકારક ઉપદેશરૂપે આત્માના વાસ્તવિકસ્વરૂપને બોધતો, મોક્ષમાર્ગને સ્પષ્ટ દર્શાવતો, અને મોક્ષાર્થીને મોક્ષમાર્ગમાં વિધનશૂત કારણોથી વિરક્ત થવા અપૂર્વ જગૃતિ આપતો અમૂલ્ય શિક્ષા ગ્રંથ છે.

શ્રી ગુણભદ્રસ્વામી કાવ્ય અને સાહિત્યના ઉત્તમ વિદ્વાન તો હતા જ પણ તે સાથે સિદ્ધાંત-જ્ઞાન અને આત્મતત્ત્વના અભ્યાસી સમર્થ પુરુષ હતા. તેમના ગુરુ શ્રી જિનસેનસ્વામીએ શરૂ કરેલ મહાપુરાણ પૃ. ૨૦ થતા પહેલાં ગુરુનો સ્વર્ગવાસ થતાં તે મહાપુરાણનું અધૂરું કાર્ય તેમણે પૃ. ૨૦ કયું છે.

મહાપુરાણના આદિપુરાણ તથા ઉત્તરપુરાણ એમ બે ભાગ છે. આદિપુરાણમાં મુખ્યતઃ પ્રથમ તીર્થંકર ભગવાન ઋષભદેવ તથા પ્રથમ ચક્રવર્તી શ્રી ભરત મહારાજનું ચરિત્ર છે. અને ઉત્તર-પુરાણમાં બાકીના ત્રેવીશ તીર્થંકરો તથા ચક્રવર્તીઓ, નારાયણ આદિ શલાકા પુરુષોનું ચરિત્ર છે. એટલે કે મહાપુરાણમાં એવીશ તીર્થંકરો, બે ચક્રવર્તીઓ, નવ નારાયણ (વાસુદેવ), નવ પ્રતિનારાયણ (પ્રતિવાસુદેવ) તથા નવ બલભદ્ર એ ત્રેસઠ શલાકા પુરુષોનું વર્ણન છે.

મહાપુરાણની શ્લોક સંખ્યા વીસ હજાર છે; જેમાંથી બાર હજાર શ્લોકોમાં આદિપુરાણ પૂર્ણતા પામ્યું છે, અને બાકીના આઠ હજાર શ્લોકોમાં ઉત્તરપુરાણની સમાપ્તિ થઈ છે. આદિ પુરાણમાં ૪૭ પર્વ છે જેમાંથી ૪૨ પર્વો તથા ૪૩મા પર્વના ત્રણ શ્લોકોની રચના શ્રી જિનસેન સ્વામીએ કરી છે. બાકીના ૫ પર્વ (૧૬૨૦ શ્લોક) પણ શ્રી ગુણભદ્રાચાર્યે રચ્યાં છે. શેષ ઉત્તર-પુરાણની સંપૂર્ણ રચના તો ૮૦૦૦ શ્લોકોમાં શ્રી ગુણભદ્ર સ્વામીએ જ કરી છે. સંસ્કૃતમાં સુંદર છંદોથી ભાષામાં અદ્ભુત કાવ્યકળામાં આ રચના તેમણે કરી છે.

આ ઉપરાંત જિનકલ ચરિત્રની પણ તેઓએ રચના કરી છે. તેમની આ પ્રશંસનીય કૃતિઓ તેમજ આત્માનુશાસનની રચનામાં તેમના સિદ્ધાંતજ્ઞાન તથા કાવ્યકળા આદિ અનેક સદ્ગુણો જોતાં તેઓ સમર્થ મહાપુરુષ હતા એમ પ્રતીત થવા યોગ્ય છે. તેઓનો સમય વિક્રમની નવમી શતાબ્દી નિર્ણય થાય છે, કેમ કે તેઓએ ઉત્તરપુરાણની સમાપ્તિ શક સં. ૮૨૦માં કરી છે.

તેમના આ આત્માનુશાસન મૂળ ગ્રન્થ ઉપર પં. ડોડરમલજીએ (દુઢારી) જૂની હિન્દી ભાષામાં દીકા લખી છે. તે ઉપરાંત સ્વ. પં. વંશીધરજી શાસ્ત્રીકૃત નવીન હિન્દી ભાષામાં વિસ્તૃત વિવેચન સહિત ખોટી દીકા લખાઈ છે, જે જૈન ગ્રન્થ રતનાકર દાર્યાલય, મુંબઈ તરફથી વિ. સં. ૧૯૮૬માં પ્રકાશિત થઈ છે. તે ઉપરાંત ત્રીજી દીકા શ્રી જીવરાજ જૈન ગ્રંથમાળા, સોલાપુર તરફથી સં. ૨૦૧૮ માં પ્રકાશિત છે. તેમાં શ્રી કમલચંદ્રાચાર્યકૃત સંસ્કૃત દીકા આપવામાં આવી છે, જેમાં માત્ર શબ્દાર્થ નોંધવા તે સહિત આસ્વાદમાં આવેલી હિન્દી દીકા વિશેષાર્થ સહિત છે, તે વધાર સ્પષ્ટતા કરે છે. આનું સંપાદન ડૉ. એ. એન. ઉપાધ્યાય, M. A. D. Ling; પ્રોફેસર એચ. એસ. જૈન, M. A. LL. B. D. Ling, અને પં. બાલચંદ્ર સિદ્ધાંતશાસ્ત્રી એ ત્રણ પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન સંપાદકો દ્વારા થયું છે. તે નિરૂપણ અન્વયમાં પ્રસ્તાવના તથા પરિશિષ્ટો સહિત વિદ્વદ્ભાગ્ય બનેલી છે.

મોટા દીકા ગુણભદ્રના સ્વ. શ્રી માનકદ અમથદાસ શાસ્ત્ર દ્વારા પં. ડોડરમલજીની દુઢારી નોંધવા સહિત આસ્વાદમાં આવેલી હિન્દી દીકા વિશેષાર્થ સહિત છે. પ્રશ્ન સંશોધનના અભાવે તેમાં ભૂલો

ઘણી રહી ગયેલી. તે પણ હાલ ઉપલબ્ધ નથી.

મુમુક્ષુઓને આત્માર્થ સાધનામાં ઉપયોગી નાણી તેમજ તેની માગણી ચાલુ રહેતી હોવા છતાં ઉપલબ્ધ નહિ હોવાથી ઉપરની બધી દીક્ષાઓ લક્ષમાં રાખીને આ પ્રકાશન સ્વતંત્ર દીક્ષારૂપે ગૂર્જર ભાષામાં ગદ્યપદ્ય અવતરણ કરીને આત્માર્થી આત્મજીવિઓ ના દરદરમાં મૂકતાં અમને હર્ષ થાય છે.

જ્ઞાન પ્રલાવનાની અને આત્મશ્રેય સાધવાની પારમાર્થિક પ્રવૃત્તિમાં અતિ ઉત્સાહી એવાં આશ્રમ-નિવાસી નડિયાદનાં આત્માર્થી શ્રી દાશાબેન મણીલાઈ પટેલે, આશ્રમના શ્રી પરમશ્રુત પ્રલાવક મંડળ દ્વારા સંચાલિત શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર જૈન શાસ્ત્રમાળામાંથી આ પ્રકાશનની બે હજાર પ્રત છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવામાં જે ખર્ચ થાય તે બધું જ પોતાના તરફથી આપીને સદ્ગત સદ્ધર્મપરાયણ શ્રી મણીલાઈ ગોવિંદલાઈ પટેલ તથા તેમના જે મુખ્યો આત્માર્થીની સાધનામાં જ આશ્રમમાં રહી આજીવન ક્ષત્ર-ચર્ચમત પાળી, આત્માર્થે જીવન વ્યતીત કરવાની ઉત્સાહિત ભાવનાવાળા છતાં, નાની ઉંમરમાં આશ્રમમાં જ સ્વર્ગસ્થ થયેલા એવા સદ્ગત શ્રી રામચન્દ્ર મણીલાઈ પટેલ તથા સદ્ગત શ્રી સુરેન્દ્ર મણીલાઈ પટેલના આત્માર્થે તથા મુસ્મરણાર્થે આ પ્રકાશનનું શ્રેય તેમને પ્રાપ્ત થાય તેવી સહજ સ્વપર શ્રેયસ્કર ભાવના દર્શાવી છે તે પ્રશંસનીય છે.

મુમુક્ષુઓને સદ્ધર્મ સાધનામાં પ્રબળ ઉપકારક તથા આત્મસન્મુખ થવામાં પ્રેરણાત્મક બની આત્મજીવિત કે આત્મદશાથી વિરૂપિત કરવામાં સહાયક બને એવી પરમાર્થ ભાવનાથી આ ગ્રન્થની ૨૦૦૦ પ્રતની પ્રસિદ્ધિમાં થયેલા ખર્ચ તેમજે આપવાની દર્શાવેલી આર્થિક સહાયની ઉદારવૃત્તિ એ પરમશ્રુત પ્રત્યેના તેમનો પ્રેમ, આદર, ભક્તિભાવ તેમજ આશ્રમ પ્રત્યેના તેમનો સદ્ભાવ તેમના આત્માને આત્મકેન્દ્રવર્ણતાના પંથે પ્રગતિ કરાવે છે તે અનુમોદનીય છે, ધન્યવાદને પાત્ર છે.

આ આશ્રમ સંચાલિત શ્રી પરમશ્રુત પ્રલાવક મંડળની શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર જૈન શાસ્ત્રમાળામાંથી આ આશ્રમ દ્વારા આજ મુખીમાં નીચેના ગ્રન્થો છપાઈને બહાર પડ્યા છે :

(૧) ગોમ્તસાર જ્વકાંડ, (૨) સ્વામિ કાર્તિક્યાક્ષાનુપ્રેક્ષા, (૩) પરમાત્મપ્રકાશ, (૪) જ્ઞાનાર્ણવ, (૫) પ્રવચનસાર, (૬) બૃહદ્ દ્રવ્યસંગ્રહ, (૭) પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય, (૮) અધ્યાત્મ રાજચન્દ્ર, (૯) પંચાસ્તિકાવ, (૧૦) અષ્ટ પ્રાભૂત, (૧૧) ગોમ્તસાર કર્મકાંડ, (૧૨) સ્વાદાદ મંજરી, (૧૩) છંદોપદેશ (૧૪) સમયસાર (૧૫) 'શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર' હિન્દી અનુવાદ, (૧૬) આત્માનુશાસન આદિ ઉત્તમ સત્યજ્ઞાના અમૂલ્ય આ ગ્રન્થો પ્રગટ થયા છે.

લઘ્વિસાર આદિ છપાઈ રહ્યા છે. જ્ઞાનાર્ણવનું પુનર્મુદ્રણ પણ ચાલુ છે. દ્રવ્યાનુયોગતર્કણ તથા સપ્તભંગીતરંગિણી નવીન સંપાદનમાં છે, જે યથાસમયે પ્રગટ થશે.

આ આશ્રમના દૂરદેશી મંડળે આત્માર્થી સાધકોને ઉપયોગી એવા આ ગ્રંથ વિના મૂલ્યે વાર્ષિક સભ્યોને ભેટ આપવા ઠરાવ્યું છે, તે પ્રશસ્ય છે, સ્તુત્ય છે, અનુમોદનીય છે.

મોક્ષાભિલાષી આત્મજીવિઓને આ ગ્રન્થ આત્મોત્તરિ સાધવામાં ઉપકારક થાઓ એ જ અભ્યર્થના !

શ્રી પરમશ્રુત પ્રલાવક મંડળ
શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર જૈન શાસ્ત્રમાળા
શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર આશ્રમ, અગાસ.
આશિન વદ ૧, તા. ૧-૧૧-૭૪

વિ.
સંત ચરણોપાસક
રાવજીલાઈ જગનલાઈ દેસાઈ

વિષયાનુક્રમ

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
મંગલ; અન્યકથનની પ્રતિજ્ઞા	૧	ધનરૂપ ઇન્ધનથી તૃપ્તિ આગ વધી જાય છે છતાં	
અભીષેક ઉપદેશ-સુખદર માર્ગ	૩	બ્રાન્ત ત્યાં શાંતિ માને છે	૫૫
ઉપદેશકનું સ્વરૂપ	૪	અતિપરિચિત કામભોગોમાં હજી પ્રીતિ અને સમ્યગ્	
સંસારથી ઉદ્ધાર કરનાર જ્ઞાની દુર્લભ	૫	દર્શનાદિ ગુણોમાં અનાદર એ પ્રસિદ્ધ લેખિકાદિત	
શ્રીતાનાં લક્ષણ-શુદ્ધિના ૮ ગુણ	૮	‘અતિપરિચિતમાં અનાદર’ ને તું ખોટી પાડે છે.	૫૯
ધર્મધારણ કરવાની આવશ્યકતા	૮	આ શરીર સર્વ આપત્તિનું ધામ છે	૬૩
આપત-જ્ઞાનીનો આશ્રય જરૂરનો	૯	કામ કૃત દુરવસ્થા	૬૬
સમ્યક્ત્વના દશ ભેદ	૧૦	ત્રણ પ્રકારે લક્ષ્મીને તજી દેનારની તારતમ્યતા	૬૭
સમ્યક્ત્વ સૌથી પ્રથમ; તેનું કારણ	૧૩	દયા, દમ, ત્યાગ સમાધિના માર્ગે ગમન કરી	
ધર્મની સદાય આવશ્યકતા	૧૫	સુક્તિને પામે-૭૨	
દષ્ટપ્રકાર, ચિન્તામણિથી અધિક ધર્મ	૧૭	કુટિપ્રવેશ માફક, પરિગ્રહ ત્યાગી, શુદ્ધ વીતમેહ	
બધાં જ સુખનું કારણ એક ધર્મ-	૧૮	બની અજરામર પદ પામે. ૭૩	
શિકાર, ચોરી, જૂઠું, કપટ તજી ધર્મકર્તવ્ય	૨૨	કુમાર બ્રહ્મચારી નેમિકુમાર, જંજીરુમાર આદિને	
નેત્રાંધ કરતાં વિષયાંધ વધારે અંધ	૨૬	નમસ્કાર ૭૪	
વિષયાશા તજી ધર્મ કરવાનો ઉપદેશ	૨૮	‘અર્થિયન હું છું’ એના અબ્યાસે પરમાત્મપદ	૭૪
વિષયતૃપ્તિ અગ્નિની જ્વાળા	૩૦	તપ, સમાધિ, મોક્ષ મનુષ્યલવમાં મુલભ	૭૬
ધન, વિષાદિ સુખની અપેક્ષાએ મોક્ષસુખ મુલભ-	૩૩	વૈરાગ્યનો હેતુ જ્ઞાનની પ્રશંસા	૮૦
વિષયભોગ-એક તજી વિષયાશા તજી	૩૫	સંયમી માટે દીપકનું ઉદાહરણ	૮૧
વિષયો ક્ષણિક, જગત ક્ષણજીવ	૩૬	અશુભ રાગનું દંડાંત સહિત ફળ	૮૩
વિષયતૃપ્તિ-મોહનિદ્રા-દુઃખદાયી	૩૭	ચારેય આરાધના પૂર્ણ થઈ જતાં પ્રાપ્ત થતું ફળ	૮૪
શરીર નેત્રજ્ઞાન, બન્ધુ, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન એ સર્વ	૪૦	મોક્ષપ્રાપ્તિમાં બાધક કારણ સ્ત્રીઓ (કામરાગ)	
વિપત્તિનાં કારણ, અશરણરૂપ	૪૦	દષ્ટિવિષ કરતાં પણ ભયંકર	૮૪-૮૫
શાંતિ મુખ આપનાર એક ધર્મ જ	૪૦	કામ શિકારી સમાન છે	૮૮
મનિકેના દાસ થવા કરતાં તેને દાસ બનાવવાથી	૪૨	સ્ત્રીઓના અંતરંગદોષ	૯૦
મુખ-શાંતિ-	૪૨	સ્ત્રી-શરીરની નિંદા	૯૦
દેહના કે નિર્ધન કોઈ મુખી નથી. મુખી	૪૩	વિષયો અધિક દુઃખદાયક સ્ત્રી	૯૧
એક જ્ઞાની-મુનિ-	૪૩	રાજ્ય કરતાં તપની શ્રેષ્ઠતા	૯૩
નખર શરીરથી અવિનાશી મોક્ષસાધના કરી લે	૪૫	યથાર્થ ઉપદેશ કહોર દોષ તો પણ પ્રાપ્ત છે	૯૬
નર-નર્યો જીવનારનાં કોઈ નથી એમ જાણી	૫૧	કલિયુગમાં ધર્મની રક્ષા દુર્લભ	૯૯
મુનિને સર્વ નિર્મિત થઈ.	૫૧	ધનની નિંદા	૧૦૨
કો જ્ઞાની જો દેનાર અગ્નિદાહ જેવા પ્રી	૫૨	આશા અમાય બાળ	૧૦૩
અનિર્ધન પ્રત્યેક જ્ઞાની.	૫૨	જેણે આશા માગે તે ત્યજી તે દેવથી નિર્ભય છે	૧૦૬
જ્ઞાન-મુનિને તપ-મુનિ હું કહું છું.	૫૪	તપ માટે ચક્રવર્તીઓ સમસ્ત ઐતર્ય લાજ દે છે	૧૦૭

વિષય

મનને શ્રુતજ્ઞાનમાં રખાવો	૧૦૮
મનને શ્રુતમાં એકાગ્ર કરી શાનું ચિંતવન કરવું?	૧૧૦
નિત્યાદિ એકાંત પક્ષોનું ખંડન	૧૧૨
આત્માનો પરિચય કેમ થાય?	૧૧૪
જ્ઞાનભાવનાનું ક્ષણ	૧૧૫
રાગદ્વેષનો નાશ અથવા ઉપશમ કેમ થાય?	૧૧૮
કપાય જીતવાનો ઉપાય	૧૨૫
ખહિરાત્મા, અંતરાત્મા, પરમાત્મા	૧૨૬
શરીર સર્વ દુઃખનું મૂળ	૧૨૮
શરીર અને આત્મામાં અંતર	૧૩૧
રોગ વધી જાય ત્યારે શું કરવું?	૧૩૩
શરીરની કૃતમતા	૧૩૪
દંષાયને જીતવા	૧૩૫
દંષાય સર્વ અનિષ્ટનું મૂળ	૧૩૬
સંસારના કાંઈ આવેલાનો દશા	૧૪૧
મોક્ષને પાત્ર	૧૪૨
જ્ઞાનીઓને વિષયોજનોને સહવાસ ત્યાજ્ય	૧૪૩
જ્ઞાનીઓએ સદા નિર્મોહી અને સાવધાન રહેવું	૧૪૪
નિશ્ચિંત ક્યારે થવાય?	૧૪૪
આશા શત્રુના નાશથી શાન્તિ	૧૪૫

વિષય

મોક્ષસુખમાં નિમગ્નતા વિના સંસારદુઃખ	૫૭૪
અગ્નિના તાપ રજે નહિ	૧૪૬
રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ વિના મોક્ષસુખ સુલભ નથી	
માટે તેની પ્રાપ્તિમાં નિરંતર લાગ્યા રહો	૧૪૭
ઉદાસીન ભાવના	૧૪૮
મુક્તિને રોકનાર કારણ	૧૫૨
બ-ધમોક્ષનો ક્રમ	૧૫૫
મહાત્મા-જ્ઞાનીના દોષ ન જુઓ	૧૫૭
શરીરથી મમત્વ છોડાવનાર ભાવના	૧૬૧
મહામોહ હટી ગયાનાં ચિહ્ન	૧૬૧
ધ્યાનરુચિ યોગીઓની દશા	૧૬૨
જ્ઞાન જ નેનું ધન છે એવા મહાત્માઓનો મહિમા	૧૬૩
મુક્તિ આત્માનું સ્વરૂપ	૧૬૭
મુક્તિમાં સ્વાધીન સુખ	૧૬૮
ઉપસંહાર તથા આશીર્વાદ	૧૬૯
અન્યકારનો પરિચય તથા પોતાના ગુરુ જિનસેના- સાથનું સ્મરણ	૧૭૦
અંતિમ મંગળ	૧૭૦
અનુવાદકની પ્રશસ્તિ	૧૭૧

श्लोकानुक्रमशिका

श्लोकांश

श्लोक-क्रमांक

श्लोकांश

श्लोक-क्रमांक

अ

अकिंचनोऽहमित्यास्य
अजाकृपाणीयमनु-
अजातो नश्वरोऽमूर्तः
अतिपरिचितेष्ववज्ञा
अधिकः क्वचिदाश्लेषः
अधीत्य सकलं श्रुतं
अधो जिघृक्षवो यान्ति
अध्यास्यापि तपोवनं
अनादिचयसंवृद्धो
अनिवृत्तेर्जगत्सर्वं
अनेकान्तात्मार्यप्रसव
अनेन सुचिरं पुरा
अन्तर्धानं वदनविचरे
अन्धादयं महानन्धो
अपत्रपतपोऽग्निना
अपरमरणे मत्वात्मीया
अपि रोगादिभिर्वृद्ध
अपि सुतपसामाशा
अपिहितमहाघोरद्वारं
अप्येतन्मृगयादिकं
अभुक्त्वापि परित्यागात्
अमी प्ररुद्धवैराग्याः
अर्थिनो धनमप्राप्य
अर्थिभ्यस्तृणवद्विचिन्त्य
अवश्यं नश्वरैरेभिः
अविज्ञातस्थानां व्यप
अव्युच्छिन्नैः सुखपरिकरैः
अशुभाच्छुभमायातः
अशेषमद्वैतमभोग्य
अश्रोत्रीव निरस्कृता
असामवायिकं मृत्योः

११०

१००

२६६

९२

२४५

१८९

१५४

१३४

२५५

३९

१७०

१९४

९९

३५

१३१

१८५

२०४

२५२

८०

२८

१०९

११६

६५

१०२

७०

७६

८८

१२२

२३५

९१

७९

अस्यात्मास्तमितादि
अस्थिरशूलतुलाकलाप
अहितविहितप्रीतिः

२४१

५९

१९२

आ

आकर्ण्यचारसूत्रं
आकृष्योपेतपोवलैः
आज्ञामार्गसमुद्भव
आज्ञासम्यक्त्वमुक्तं
आत्मन्नात्मविलोपनात्म
आदावेव महावलैः
आदौ तनोर्जननमत्र
आमृष्टं सहजं तव
आयातोऽस्यतिदूरतो
आयुःश्रीवपुरादिकं
आराध्यो भगवान् जगत्त्रय
आशाखनिरगावेय
आशाखनिरतीवामूढ
आशागतः प्रतिप्राणि
आशाहुताशनप्रस्त
आत्माद्याय यदुज्झितं

१३

२५७

११

१२

१९३

६२

१९५

१६०

४९

३७

११२

१५७

१५६

३६

४३

५०

इ

इतस्ततश्च त्रस्यन्तो
इति कतिपयवाचां
इत्थं तथेति बहुना
इमे दोषास्तेषां प्रभवन्
इष्टार्थोद्यदनाशितं भव
इह विनिहतवहुवा
इहै वसहजान् रिपून्

१९७

२६८

९८

१४७

८७

१६९

११४

उ

उग्रग्रीष्मकठोरधर्म
उच्छ्रयासः खेदजन्यत्वात्
उत्तुङ्गसंगतकुचाचल

५५

७३

१३२

श्लो॥३॥

उत्पन्नोऽप्यसि होषधानु
जपाय मोहमयविदूषल
उन्मत्तस्य तपसात्
उपापकोटिदूरक्षे

ए

परमेष्ठिने सिद्धं
परमिद्विप्रनिशाः सत्यमपि
परमार्थमिदं कृतमभि
एनामुत्तमानादिका
एते ते मुनिमानिनः

क

कण्ठस्थः कालवृत्तोऽपि
कदा कथं हुनः कस्मिन्
करोतु न चिरं पोरं
कर्वन्त्येतुस्त्वृत्वा
कलौ दण्डो नीतिः स च
कः स्वादी विपयेष्वसौ
किं मर्माप्यभिनय भीकर
कुबोधरागादिविचोष्टितैः
कृत्वा धर्मविधातं
कृष्णोऽप्या नृपतीन्निपेक्ष्य
कुन्दाः प्राणहराः भवन्ति
गणार्थमपि देहेन
हेतिजलधिभिः
गिरनीरवदभेदरूपतः

ख

तेऽभ्यासजलाशया

ग

गुच्छद्वयसन्निधासैः
यायुः प्रायः प्रकटित
गुणागुणविवेकिभिः
गुणी गुणमयस्तस्य
गैर्दं गुहाः परिदधासि

११

श्लो॥४॥

५४

७७

२१५

६५

श्लो॥५॥

पार्श्वं विहाय निजदक्षिण
विचारमप्यनवबुद्धय

च

ज

श्लो॥६॥

२१७

२१६

जना धनाथ याचालाः

१७२

२५८

२५६

१२८

१५०

१३५

७८

२१२

२५

१४९

३८

५७

१०६

२४

४२

१२७

११७

७४

२५३

४४

जन्मतालद्रुमाजन्तु
जन्मसंगानसंपादि
जातामयः प्रतिविधाय
जिनसेनाचार्यपाद
जीयितागा धनाशा च
ज्ञानमेव फलं ज्ञाने
ज्ञानध्रुवायः स्यादान्ता
ज्ञानं यत्र पुरःसरं

त

तत्त्वत्वं किमिदं न्यूनं

तत्राप्यायं परित्याज्यं

तथा धुनमधीष्य दशादिह

तदेव तदतद्रूपं

तपःधुतमिति द्वयं

तपोयल्ल्यां देहः समुपचित

तप्तोऽहं देहसंयोगाज्जलं

तव युवतिशरीरे

तादात्म्यं तनुभिः सदातु

तावद्दुःखामितमात्मा

तृष्णा भोगेषु चेदभिज्ञो

त्यक्तदेहत्वनन्तरपेक्षो

त्यजतु तपसे चक्रं

द

दयादमत्यागसमाधि

दातारो गृहचारिणः

दासत्वं विषयप्रभोः

दीप्तीभयाप्रवातारि

दुर्लभमशुद्रमपसुख

४

७४

८४

२०५

२६५

१६३

१७५

१७४

१२५

६१

२४०

१९०

१७१

२२९

११५

२५४

१३६

५८

२३३

१६१

१४५

१६५

१०७

१५९

२२७

६३

१११

श्लोकांश

श्लोक-क्रमांश

श्लोकांश

श्लोक-क्रमांश

दुःखाद्विभेपि नितरा
दूरारूढतपोनुभाव
दृढगुप्तिकपाटसंवृतिः
दृष्टार्थस्य न मे किमप्ययमिति
दृष्ट्या जनें व्रजसि किं
दोषः सर्वगुणाकरस्य
दोषान् काञ्चन तान् प्रवर्तक
द्रविणपवनप्रध्मातानां
द्वेषानुरागबुद्धिर्गुण

ध

धनरन्धनसंभारं
धर्मः सुखस्य हेतुः
धर्मादवाप्तविभवो
धर्मारामतरुणां
धर्मो वसेन्मनसि यावदलं

न

न कोप्यन्योऽन्येन व्रजति
नयेत्सर्वाशुचिप्रायः
न सुग्यानुभवात्पापं
न स्थास्तु न क्षणविनाशि
निर्भनत्वं धनं येषां
निगृहि भावयेन्नाथ
नेता यत्र बृहस्पतिः
नेत्रादीधरचादिनः

प

परमानोः परं नात्पं
परवचनानुवादं दुःखं
परां कोटिं गमाह्वी
परस्मिन्नेव कारण
परस्मिन्नेव देहा
परस्मिन्नेव धर्मासुख
परस्मिन्नेव धर्मासुख
परस्मिन्नेव धर्मासुख
परस्मिन्नेव धर्मासुख

२ पुरा गर्भादिन्द्रो मुकुलित
२६० पुराणो ग्रहदोषोत्थो
२४८ पुरा शिरसि धार्यन्ते
२३० पैशुन्यदैर्न्यदम्भस्तेया
१९१ प्रच्छन्नकर्म मम कोऽपि
२५० प्रज्ञैव दुर्लभा सुष्ठु
१४१ प्रसुप्तो मरणाशंकाम्
११३ प्राक् प्रकाशप्रधानः स्यात्
१८१ प्राज्ञः प्राप्तसमस्तशास्त्र
प्रियामनुभवत्स्वयं

व

वंधो जन्मन्ति येन येन
वाल्ये वेत्ति न किञ्चिद्
वाल्येऽस्मिन् यदनेन ते

भ

भङ्क्त्वा भाविभवांश्च
भर्तारः कुलपर्वता इव
भव्यः किं कुशलं ममेति
भागव्रयमयं नित्य
भावयामि भवावर्ते
भीतमूर्तिर्गितत्राणा
भूत्वा दीपोपमो धीमान्
भेयं मायामहागर्ता

म

ममेदमहमस्येति
महातपस्तडागस्य
मङ्क्षु मोक्षं सुसम्यक्त्व
माना जातिः पिता मृत्युः
मामन्यमान्यं मां मत्वा
मिथ्यात्वानुव्रतो
मिथ्या दृष्टिविपान् वदन्ति
मुच्यमानेन पाशेन
मुहुः प्रमार्थं संज्ञानं
मृत्योर्मुन्यन्तरप्राप्ति

११९
१८३
१३९
३०
२२२
९४
८२
१२०
५
१३७

२४४
८९
९०

५१
३३
७
२११
२३८
२९
१२१
२२१

२४२
२४७
२३४
२०१
२४३
१६
१२६
१७९
१७७
१८८

मोक्षार्थाजानिर्देयौ

श्लो॥३-४भा॥

श्लो॥३॥

श्लो॥३-४भा॥

य

यत्प्राग्जनानि संचितं
यदाशय भवेज्जन्तौ
यदेतन्मन्त्रं विहरण
यदाशयं पूर्वं
यद्यपि यदाचिदभिन
यननियमनितानां
यतो मारीचीयं फनक
यस्मिन्नस्मि स भूभूतो
यस्य पुण्यं च पापं च
यः धृत्वा द्वारशङ्गी
यान्तिगौरवं दातु
यापदाति प्रतीकारः
येषाम् शुद्धिरलक्ष्यमाण
येषां भूषणमंगसंगत

र

रतैररतिनायातः
रन्नेषु वस्तुयनिनाविषु
रत्नादिराशो भागः
रागद्वेषकृताभ्यां जन्तो
रागद्वेषी प्रवृत्तिः स्वान्
राज्यं सौजन्ययुक्तं

ल

लक्ष्मीनिवासनिलयं
लब्धेन्यनो ल्वल्लवप्रिः
लोकद्वयहितं वक्तुं
लोकाधिपाः क्षितिभुजो

व

वचनसल्लिखितं
वनचरभयाद्वायन्
वरं गार्हस्थ्यमेवाद्य
वर्चागृहं विपयिणां
वसति शुचि समस्तं

य

१८२

पार्तादिभिर्विपयलोत्
विपयशयन्ति भव्यस्य
विज्ञाननिष्ठतमोहं
विभूततनमो रागः
विमृश्योर्गर्भान्
विरज्य संपदः सन्तः
विरतिरतुल्य शान्ते
विमुक्तयाति दुराचारः
विपयविरतिः संगतागः
विपयविपमामनोत्थित
विपय व्यापमालोर्क
विहितविधिना देहस्थित्यै
वेष्टनोद्वेष्टने यावत्
व्यापत्पर्वमयं विराम

शमयोधवृत्ततपसाम्
शन्यातलादपि तुकोऽपि
शरणमशरणं यो
शरीरमपि पुण्यन्ति
शरीरेऽस्मिन् सर्वाशुचिनि
शास्त्राग्री मणिवद्भव्यो
शिरःस्थं भारमुत्तार्य
शुद्धेर्धनेर्विधन्ते
शुद्धोऽप्यशेषविपयाव
शुभाशुभे पुण्यपापे
श्रद्धानं द्विविधं त्रिधा
श्रियं त्यजन् जडः शोकं
शुभमधिकलं शुद्धा शुक्तिः
शौ यस्याजनि यः स एव

स

१२९ सकलविमलवोधो
२२३ सत्यं यदात्र यदि जन्मानि
१९८ सत्यं वाचि मत्तौ श्रुतं
१३३ स धर्मो यत्र नाधर्मः
२१९

श

४७
१४२
१०८
१२३
१०५
१०३
६८
१६७
२२४
१७
१२४
१५८
१७८
८१

१५

१६६

६०

१९६

९७

१७६

२०६

४५

२०२

२३९

१०

१०४

६

५२

२६४

८३

२१८

४६

श्लोकांशः	श्लोक-क्रमांक	श्लोकांशः	श्लोक-क्रमांक
सन्त्येव कौतुकशतानि	१६८	सुहृदः सुखयन्तः स्युः	१८४
समधिगतसमस्ताः	२२६	स्नेहानुवद्धहृदयो	२३१
समस्तं साम्राज्यं	११८	स्वाधीन्याद् दुःखमप्यासीत्	२६७
सर्वं धर्ममयं क्वचित्	४१	स्यान् दोषान् हन्तुमुद्युक्तः	२४५
सर्वः प्रेप्सति सत्सुखाप्ति	९	स्वार्थभ्रंशं त्वमविगणयं	१९९
सत्यमाशासते सर्वे	१५५	ह	
संकल्प्यं कल्पवृक्षस्य	२२	हंसैर्न भुक्तमतिकर्कश	९३
संकल्प्येदमनिष्टमिष्ट	४८	हा कष्टमिष्टवनिताभि	१०१
संसारे नरकादिषु	५३	हानेः शोकस्ततो दुःखं	१८६
साधारणी सकलजन्तुषु	१४८	हा हतोऽसि तरां जन्तो	२०३
नाग्राज्यं कथमप्यवाप्य	४०	हितं हित्वाहिते स्थित्वा	१४६
गुणं दुःखं वा स्यादिह	२६३	हित्वा हेतुफले किलात्र	२१४
गुणितस्य दुःखितस्य च	१८	हृदयसरसि	२१३
गुणी गुणमिहान्यत्र	१८७	हे चन्द्रमः किमिति लाञ्छन	१४०

શુદ્ધિપત્રક

પાંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ
૧૨	દુઃખાદિભેષિ	દુઃખાદિભેષિ	૪૨
૨૪	ઉપકારાગે	ઉપકારાગે	૪૬
૬	નવ સપ્તતરવ...	નવસપ્તતરવ...	૪૬
૧	દષ્ટિ:	દષ્ટિ:	
૧૬	મમ્યકલ્પ	મમ્યકલ્પ	૪૭
૧૯	સીને છે.	સીને છે. ૧૮	
૨૦	જાણવે છે. ૧૮	જાણવે છે.	૫૩
૨૨	॥ ૧૮ ॥	॥ ૧૯ ॥	૫૪
૭	મામૂર્ધર્મસ્ય	મામૂર્ધર્મસ્ય	
૨૧	વિભવ	વિભવ	૫૯
૪	૨૨	૨૧	૬૩
૧૫	દોષ છે.	દોષ છે. ૨૨	૬૫
૨૬	તરુન	તરુન	
૨૯	૨	૩	૬૬
૧૮મી	લીટી પછી ઉમેરવાની છે	લીટી	૬૯
	ધર્મ વિના ગાન નહીં		૭૦
	વચન તથામનુ.		૭૧
૨૮	જીતી.	જીતી. ૩૦	૭૨
૨૬	સીને	સેનિક	૭૪
૨૮	આરબજથી	અરિબજથી	૭૬
૧૦-૧૧	આ બે લીટી અલીથી લઈ		૭૬
	ઉપરનો સ્લોક ૪૧ સર		
	થાય તે પદેલાં મુદવાની છે.		૭૭
૧૬	યંત્રજાં	યંત્રજાં	૮૧
૧૧	ઐળિમિ:	ઐળિમિ:	
૨	યાવ	ન યાવ	૮૩
૮	ચુદ્ધયા	ચુદ્ધયા	૮૪
૬	તે	તે	
૧૦	વરતુએ	વરતુએ	૮૫
૨	ઉચ્ચૈરહો	ઉચ્ચૈરહો	૮૬
૧૨	મર્માણ્યમિનજ	મર્માણ્યમિદજ	૮૮
૧૦	યથાપિ	તથાપિ	૮૮
૧૪	વધન્તો	વન્ધવો	૮૯

પાંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૯	નિર્મત્વ	નિર્મત્વ
૨૬	ગન્તુમુચ્છવામ	ગન્તુમુચ્છવાસ
૨૪	સમાધિરૂપ	સમાધિરૂપ "
૨૮	આસોન્નવાસથી	આસોન્નવાસથી
૧	ઉન્નવાસ	ઉન્નવાસ
૨	આસોન્નવાસની	આસોન્નવાસની
૨૩	ગાળવો	ગાળવું
૭	બધુ	બધુ.
૧૨	તેવા	તેવાં
૨૧	સારે	સાર્થ
૪	પત્રાંક	પત્રાંક
૧૦	તેનાં	તેમાં
૧૨	સારું	સારું
૨૨	પાટે	પાટે
૨૪	પત્યલ્પક્તું	પત્યલ્પક્તું
૨૪	તદ્વિવલ્પણમ્	તદ્વિવલ્પણમ્
૧૨	સર્વદા	સર્વદા
૨૨	દયાદમ	દયા દમ
૨૨	મહા પુરુષોને	મહાપુરુષોને ૧૦૯
૯	બતાવશ્ય	બતાવશ્ય
૧૬	જત	જતાં
૧૭	પરિશમ્બાનત્ત પરિશમ્બુ નિરૂતિ	
૧૨	સમ્યક્	સમ્યક્
૭	વિલસિતમલકલ્પ્યં વિલસિતમલકલ્પ્યં	
૧૪	આશ્વકા	આશ્વિકા
૨	૧૨૨	૧૨૨
૨૨	વદ્ધકુધ:	વદ્ધકુધ:
૨૩	સ્ત્રારૂપેણ	સ્ત્રીરૂપેણ
૧૬	તેને ને	તેને તે
૧૬	એવા મહાન	મહાન એવા
૧૩	થયને	થઈને
૨૮	સાંભળ્યાં "	સાંભળ્યાં
૧૮	૮૫૪	૪૫૪

શુદ્ધ	પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
માત્રી	૧૧૬	૯	ભતિ	ભાંતિ
પ્રોત રાજ્યમ	૧૨૦	૬	એટલે	એટલે
વિમ્	૧૨૬	૪	રાસાદુરાત્મા	રાસીદુરાત્મા
મૌન્યજનો:	૧૩૧	૭	અરુણ	અરુણ
કિર્તિ	૧૩૪	૧૦	ધિગૂ	ધિગૂ
નાર		૨૦	રસાદિરાગો	રસાદિરાગો
૫૧૧	૧૩૫	૬	પૌંડગલિક	પૌંડગલિક
તત્ત્વજન	૧૩૬	૭, ૨૧૩,		૨૧૩
અ		૧૮	ગો	ગો
અં	૧૩૭	૪	જુર્જયં	જુર્જયં
લિંગ	૧૪૦	૧૦	દશ	દશ
તત્ત્વ	૧૪૩	૧૧	દાપોનો	દાપોનો
તત્ત્વ	૧૪૩	૧૪	દ્વિપિના	દ્વિપિનામ્
તત્ત્વ	૧૪૫	૨૮	પ	દ્વિપ:

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

જન્મ - વવાણીઆ

સંવત ૧૯૨૪ કારતક ચુદ ૧૫

દેહોત્સર્ગ - રાજકોટ

સંવત ૧૯૫૭ ચૈત્ર વદ ૫

જે લક્ષ્મીનું નિવાસધામ છે અને પાપ જેનાં નાશ પામી ગયાં છે, એવા વીર પરમાત્માને હૃદયમાં ધારણ કરીને ભવ્ય જીવંતે મોક્ષનું કારણ થાય એનો આત્મસ્વરૂપનો ઉપદેશ આપનાર આ આત્માનુશાસન ગ્રંથ હું કહીશ.

આ ગ્રંથના કર્તા શ્રી ગુણભદ્રસ્વામી કહે છે કે ગાનંત જ્ઞાનાદિ આત્મસ્વભાવરૂપ અંતરંગ અપૂર્વ લક્ષ્મીના ધારક તથા સમવસરણુ આદિ બાહ્ય અનુષંગ મદિમાના ધારક શ્રી મહાવીર સ્વામી અંતિમ તીર્થંકરને અથવા કર્મ શત્રુઓનો નાશ કરનાર વીર એટલે પરાક્રમી સર્વ અરિહંત આદિ પંચ પરમેષ્ઠીને, અથવા સદૃજ આત્મસ્વરૂપને પામેલા પરમ શુદ્ધોને અર્થાત્ સર્વ જ્ઞાનીઓને હૃદયમાં ધારણ કરીને આત્માનુશાસન ગ્રંથ કહું છું. આ ગ્રંથનું શ્રવણ, મનન, પઠન કરી ભવ્ય જીવ પ્રતિજ્ઞા પામીને સંસારનાં દુઃખોનો પાર પામશે, કારણ કે આમાં આત્માના હિતનો ઉપદેશ કહેવામાં આવશે. શ્રી વીર કહેતાં ગાનંત જ્ઞાનાદિ અંતરંગ આત્મઐશ્વર્યથી અને બાહ્ય સમવસરણુદિ અપૂર્વ વિભૂતિથી શોભતા અંતિમ તીર્થંકર શ્રી વર્ધમાન સ્વામી કહેતાં તેમની સાથે તેમના જેવા જ પૂર્વના સર્વ તીર્થંકરો પણ ગ્રહણ થાય છે. તેથી પૂર્વના સર્વ તીર્થંકરો તથા આત્મલક્ષ્મીને પામનાર સર્વ જ્ઞાનીઓને હૃદયમાં ધારણ કરીને આ ગ્રંથ રચવાનું પ્રયોજન પ્રગટ કરે છે.

વીર એટલે (વિન્દૈત્વ) વિશિષ્ટાં હૈં રાતિ ઇતિ વીરઃ વિશિષ્ટ એટલે પદ્મખંડાધિપતિ એવા અકલ્પતીઓ કે દેવોના સ્વામી ઇન્દ્રાદિ એ સર્વ અન્યમાં ન મળે તેવી અંતરંગ અને બાહ્ય હૈં એટલે લક્ષ્મી, ઐશ્વર્ય, રાતિ એટલે દે છે તે, દેવાવાળા, વિલીનવિલય=જેનાં વિલય એટલે પાપ નાશ થઈ ગયાં છે, તેથી વીર એટલે શૂર. સર્વ જ્ઞાનીઓ આ પ્રમાણે કર્મ શત્રુને જીતનાર હોવાથી તથા આત્મલક્ષ્મીથી યુક્ત હોવાથી વીર કહેતાં સર્વ જ્ઞાનીઓનો પણ આમાં સમાવેશ થાય છે.

આ પ્રમાણે મંગળાચરણમાં સર્વ જ્ઞાનીઓને હૃદયમાં સ્મરીને આ ગ્રંથની રચના કરતાં, પ્રયોજન પ્રગટ કરે છે કે આ ગ્રંથ ઠારા હું એ આત્મતત્ત્વનો ઉપદેશ આપીશ કે જેથી દુઃખથી ડરતા અને સુખને ઇચ્છતા ભવ્ય જીવો જન્મમરણનાં ભયંકર દુઃખોથી છૂટે અને શાશ્વત અબ્યાયાગ્રામ અનંત આત્મસુખ પામી મુક્તિમાં, સદૃજત્ત્વસ્વરૂપમાં વિરાજમાન થઈ કૃતાર્થ થઈ ભયઃ

અહીં ‘લક્ષ્મીનિવાસનિલય’ અને ‘વિલીનવિલય’ એવાં બે વિશેષણો વીર પ્રભુને માટે છે. તે દેવશુરશાસ્ત્રમાંથી પ્રત્યેકને પણ લાગી શકે છે. કારણ કે સત્શ્રુતથી, જ્ઞાની પુરુષનાં વચનરૂપ શાસ્ત્રથી પણ વિશિષ્ટ બાહ્ય અભ્યંતર લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ તેમજ પાપનો નાશ થઈ શકે છે. એટલે આ નમસ્કારમાં દેવશુર શાસ્ત્રને પણ નમસ્કાર આવી ભય છે. તેથી બીજા સર્વ દેવાદિકથી અધિક સત્દેવ, સદ્ધર્મ, સદ્ગુણ ઉત્કૃષ્ટ છે એમ પણ સૂચિત થાય છે.

આ અન્યતુ પ્રયોજન આત્માર્થી જાગ્યોને સંસારનાં જન્મમરણાદિનાં ભયંકર પરિ-
ભ્રમણનાં દુઃખથી મુક્ત કરી અનંત આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત કરાવવાનું છે. તેથી સિદ્ધ થાય છે
કે અન્યકર્તાને પોતાની મરજા, માન, પૂજા, ખ્યાતિ, દોષ કે લાભ મેળવવા માટે કે પોતાના
જ્ઞાનનો આરંભર દર્શાવવા માટે કંઈ પણ આ પ્રવૃત્તિ નથી જ. કેવળ સ્વપર શ્રેયાર્થે જ
આ પ્રવૃત્તિ છે. જો કોઈ આર્થિકી આવી પ્રવૃત્તિ થતી હોય તો ત્યાં અસત્ય અને અહિતકારી
ઉપદેશ પણ કદાચિત્ કંઈ જવાનો સંભવ છે. આ અન્યનો હેતુ તેવો નથી. પરંતુ હવેને
સાચા સુખને માર્ગ આપી જતાઓ છે તેથી પરમ હિતકારી તથા અહમ્મ કરવા યોગ્ય
છે એમ સિદ્ધ થાય છે. ૧

સર્વ હવે સુખને ઇચ્છે છે. દુઃખ સીને અગ્રિય છે. તેથી આમાં તને જે ગમે છે
તે જ સુખ-પ્રાપ્તિ અને દુઃખમયનો ઉપાય ઉપદેશીએ છીએ, એમ હતી આ અન્યમાં મુચિ
ઉપદેશ કરાવી તેના શ્રવણ મનનમાં પ્રેરણા કરે છે :

દુઃસ્વાદિમેષિ નિતરામભિવાન્છસિ સુખમતોઽદમપ્યાત્મન્ ।

દુઃસ્વાપદારિ મુલકમનુશાસિ તવાનુમતમેવ ॥૨॥

આત્મન! હરે દુઃખથી અતિ, સુખને ચાહે તે તું સદા,

દુઃખકારી તુજ વાંછિત સુખકર માર્ગ ઉપદેશ મુદા. ૨

હે આત્મન, તું દુઃખથી અત્યંત હરે છે, અને સુખને ચાહે છે તે માટે તું પણ
દુઃખનાશક અને સુખકારક, તને ગમે છે તેવો, તને અનુકૂળ જ ઉપદેશ કહું છું.

કોઈ એમ સમજે કે જ્ઞાની પુરુષ તો સંસારનાં સુખ છોડીને ધર્મ કરવાનું કહે છે.
ત્યાં અનેક પ્રકારનાં તપ, ત્યાગ આદિ કષ્ટ ઉપદેશ છે. તેથી તેમનો ઉપદેશ સાંભળવો
નિર્ધારક છે. તો જ્ઞાની કહે છે કે બાઈ, દુઃખ તો તને ગમતાં જ નથી. અને સંસારમાં
જન્મ, જરા, મરણ આદિ દુઃખ દુઃખ ને દુઃખ જ લ્યાં ત્યાં ભરેલાં છે. ત્યાં સુખ તો
છે જ નહિ. તો તે સર્વ દુઃખનો અંત આવે અને તું વાંછે છે તે સુખ સદાને માટે પ્રાપ્ત
થાય એવો જ ઉપદેશ અમે આપીએ છીએ, તો તું ધ્યાન દઈને તે પ્રત્યે આદરવત ધર્મ,
શ્રવણ મનન કરી સુખી થા. ૨

હવે કહે છે કે અમારા ઉપદેશ પ્રથમ તો તને જરા કડવો લાગશે પરંતુ તું તેનાથી
હરતો નહિ. પરિણામમાં તે મધુર ઉત્તમ ફળ આપનાર થશે.

યદ્યપિ કદાચિદાસ્મિન્ વિપાકમધુરં તદાલકદ્દુ કિંચિત્ ।

ત્વં તસ્માન્મા મૈપીર્યયાતુરો મેષજાદુગ્રાત્ ॥૩॥

આહી! પ્રથમ કડવું પણ મધુર પરિણામમાં જો થયન છે,
તો હવ તરૂને રોગીયત આરાધજે એ વચનને. ૩

કેવીએ ઔપચિ પીની વળતે તો કડવી લાગે છે પરંતુ તેના પરિણામે રોગરહિત નીકળી આવેલા પ્રાપ્ત થતાં તે ઔપચ મધુર રૂઝ આપનાર છે એમ તે બત્તે છે, તેથી કેવી ને કાલી રસ થતુ ઉમંગવી પીવે છે. તેમ સંસારમાં જન્મ મરણાદિ અનંત દુઃખદ કેવીની નિરંતર પ્રાપ્ત પામેલા સંસારી જીવને તે સંસારરોગ મટાડવા જ્ઞાનીપુરુષો જે પામીને કહેવા કરે છે તે સરુઆતમાં જરા કટુ, કષ્ટકારી લાગે છે, પરંતુ પરિણામે તેના કળને અનંત મોહમુગ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે, એ વિચારે, હે ભાઈ! અત્યારે તું લાય નહિ પાવે પીગળી ને ઉપદેશ-વચનને આદરવી આરાધ્ય, અને અનંત કાળનાં અનંત દુઃખનો નાશ કરના પ્રવિગ્ધ થા. ૩

ક્રમ ક્રમે તે દુઃખ અનંત કાળથી આ જીવ ભોગવતો આવ્યો છે તેના નાશ માટે ને ક્રમ ક્રમે અનંત કાળને પાવે છે તેમાં નો દુઃખ કે કષ્ટ જેવું જણાય તો તે જણાતું નથી. ક્રમ ક્રમે દુઃખ નો સંસારમંત્રિમાં નહિ જેવું જ છે અને તેથી પ્રાપ્ત થતાં સુખ તો અનંત કાળનાં ને જાણે તે જાણ કરવા ન પડિમાનો તો આ બાબમાં પુરુષાર્થશીલ થાય ને ક્રમ ક્રમે અનંત કાળનાં અનંત કાળને પાવે છે. ૪

મહાત્મા ગણુવવાની અભિલાષાવાળા અભિમાની વાચાળ મનુષ્યો અને ઘટાટોપ વાદળ ફેલાવતો પણુ ખાલી ગર્જના કરતો મેઘ તો ઠામ ઠામ છે. પરંતુ જેનું હૃદય દ્વારથી આર્દ્ર છે તથા અન્ય સંસારી જીવોને સંસાર દુઃખથી મુક્ત કરવાની નિઃસ્પૃહપણે સાચી અંતરંગ જિજ્ઞાસા છે એવા ઉત્તમ પદોપકારી મનુષ્યો અને વર્ષા કરવાવાળા મેઘ એ જ જગતમાં ઘણા દુર્લભ છે.

પોતાની પૂબ, મહત્તા, ખ્યાતિ વધારવા માટે, મહાત્મા કહેવરાવવા માટે વ્યર્થ અનુચિત ઘણું બોલનારા ઉપદેશકો, શુષ્ક જ્ઞાનીઓ તો જગતમાં ન્યાં ત્યાં ઘણા જ જોવામાં આવે છે. જેમ ચારે તરફથી એકઠાં મળેલાં વાદળો ખાલી ગર્જના કરતાં તો ઘણાં જોવામાં આવે છે. પણ ગાજતા નહિ છતાં, વૃદ્ધિથી જગતને ઉપકાર કરનાર મેઘની માફક પોતે ધર્મને પ્રગટ કરી, આચરણમાં ધર્મને ઉતારી, અંતરંગમાં નિષ્કારણ કરુણાથી જગત જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાની સાચી જિજ્ઞાસાથી નિઃસ્પૃહપણે સાચો ધર્મભાગ ઉપદેશનાર જ્ઞાની મહાત્મા તો સર્વદા દુર્લભ જ છે.

જ્ઞાનાર્ણવમાં કહ્યું છે કે :

દૃશ્યન્તે ભુવિ કિં ન તેઽલ્પમતયઃ સંખ્યાન્યતીતાચ્ચિરમ્
યે લીલાં પરમેષ્ઠિનઃ પ્રતિદિનં તન્વન્તિ વાગ્મિઃ પરમ્ ।
તં સાક્ષાદનુભૂય નિત્ય પરમાનન્દામ્બુરાશિં પુન-
ર્યં જન્મભ્રમમુત્સૃજન્તિ સહસા ધન્યાસ્તુ તે દુર્લભાઃ ॥

જે પ્રતિદિન વાણીના વિલાસથી પરમાત્માના શુભામરૂપ ઉપદેશો—વ્યાખ્યાનોના ચિરંજીવ મોટા મોટા વિસ્તારથી જનમન રંજન કરે છે તેવા કથન જ્ઞાનીઓ, શુષ્ક ઉપદેશકો તો જગતમાં સંખ્યાતીત શું જોવામાં નથી આવતા ? અર્થાત્ ઠામ ઠામ દેખાય છે. પરંતુ તે તો અલ્પમતિ અર્થાત્ યુદ્ધિહીન જ છે. તે પરમાત્મા કે જે નિત્ય પરમાનન્દના અમ્બુ-રાશિ એટલે અગાધ સમુદ્ર છે, તેનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરીને જે પોતાની અનાદિ બ્રાન્તિનો અને સંસારનાં પરિભ્રમણનો નાશ કરે છે તેવા સાચા જ્ઞાનીઓ ધન્ય છે અને તેવા દુર્લભ છે. તેવા ઉપદેશકો પોતાનું અને પરનું હિત કરી શકે છે. તેમની વાણી સ્વપર ઉપકારણે નિઃસ્પૃહતાથી અને કરુણાશીલતાથી પ્રવર્તતી હોવાથી પરમ પ્રેમે ઉપાસવા યોગ્ય છે.

સાચા ઉપદેશક અથવા વક્તા કેવા હોવા જોઈએ તે હવે જ શ્લોકમાં જણાવે છે

પ્રાજ્ઞઃ પ્રાપ્તસમસ્તશાસ્ત્રહૃદયઃ પ્રવ્યક્તલોકસ્થિતિઃ
પ્રાસ્તાશ્વઃ પ્રતિભાપરઃ પ્રશમવાન્ પ્રાગેવ દૃષ્ટોત્તરઃ ।
પ્રાયઃ પ્રશ્નસહઃ પ્રશ્નુઃ પરમનોહારી પરાનિન્દયા
ત્રૂયાદ્ધર્મકથાં ગણી ગુણનિધિઃ પ્રસ્પષ્ટમિષ્ટાક્ષરઃ ॥૫૥

જે પ્રાણ, શાસ્ત્ર-રહસ્યજ્ઞાતા, સુજ્ઞ જન વ્યવહારના,
નિઃસ્પૃહી, શાંત, પ્રભાવશાળી, પ્રશ્ન ઉત્તર જાણતા,
પ્રશ્નો સહે, પર મન હરે, નિંદા તજે પરની, પ્રભુ,
વચ સ્પષ્ટ મિષ્ટ ગુણોદયિ ઉપદેશદાતા એ વિભુ. ૫

વક્તા કે ઉપદેશક કેવા હોવા જોઈએ તો કહે છે કે : જેની પ્રજ્ઞા વિશાળ હોય, સમસ્ત શાસ્ત્રોના રહસ્યને જાણનાર હોય, લોક-મર્યાદા, લૌકિક-વ્યવહારને સમજતા હોય, આધારકિત નિઃસ્પૃહ હોય, પ્રતિભાચુક્ર એટલે ક્રાંતિમાન અથવા નવીન નવીન વિચાર સંભળાવે તેવા અથવા પ્રશ્ન થાય તેનો તરત જ ઉત્તર આપે તેવા હોય, ક્રોધરહિત શાંત હોય, પ્રશ્ન ઉકે તે પહેલાં જ તે પ્રશ્નનો ઉત્તર જાણે તેવા હોય, ઘણા પ્રશ્નો સાંભળીને પણ ક્ષોભ ઉપપન્ન ન થાય તેવા હોય, શ્રોતાઓ ઉપર પ્રભાવ પડે તેવા હોય, શ્રોતાઓના મનને આકર્ષક અથવા મનોગત ભાવને જાણવાવાળા હોય તથા ઉત્તમોત્તમ અનેક ગુણોના નિધાન હોય, ખીજની નિંદા ન કરનાર હોય. આવા જ્ઞાની ગુરુ સ્પષ્ટ અને મધુર શબ્દોમાં ઉપદેશ દેવાના અધિકારી છે.

જે પ્રજ્ઞા એટલે બુદ્ધિની તીવ્રતા ન હોય તો તે વક્તા શી રીતે થઈ શકે ? જે અનેક શાસ્ત્રોનો મર્મ ન જાણે તે ઉપદેશ શી રીતે આપી શકે ? જે લૌકિક-વ્યવહાર જાણતા ન હોય તે લોકવ્યવહારને અવિરુદ્ધ ઉપદેશ શી રીતે આપી શકે ? અને લોકવ્યવહારથી વિરુદ્ધ જે ઉપદેશ આપે તો તેવો પ્રતિકૂળ ધર્મનો વ્યવહાર ચાલી પણ કેમ શકે ? શ્રોતાઓને ધર્મનો ઉપદેશ સંભળાવીને તેમની પાસેથી ધન, યશ, પૂજા આદિની સ્પૃહા રાખે તો શ્રોતાઓને ગમે તેવો જ ઉપદેશ આપવો પડે, પણ યથાર્થ ઉપદેશ આપી શકે નહિ. ત્રિપરીત પ્રરૂપણા પણ થઈ જાય. જે પ્રતિભાશાળી ન હોય તો પ્રસંગાનુસાર નવા નવા વિચારો દર્શાવી યથાર્થ ઉપદેશથી શ્રોતાઓ ઉપર પ્રભાવ પાડી શકે નહિ અથવા ક્રાંતિ, તેજ ન હોય તો પણ પ્રભાવ પાડી શકે નહિ. જે શાંત સ્વભાવી ન હોય અને ક્રોધી હોય તો શ્રોતા પ્રશ્ન પૂછવાને ઉત્સુક કેમ થાય ? અથવા ક્રોધીનો ઉપદેશ શ્રોતા ઉપર અસર કરી શકે નહિ. સત્યામાં પ્રશ્ન થાય તે પહેલાં જ તેનો ઉત્તર ન જાણતા હોય તે પ્રશ્નોનું સમાધાન કેમ કરી શકે ? ગમે તેટલા પ્રશ્ન કોઈ પૂછે પણ પ્રશ્નથી જે ગભરાઈ જાય કે ખીજાઈ જાય તો પ્રશ્ન કોણ પૂછે ? અને ન પૂછે તો શ્રોતાઓનો સંદેહ કેમ દૂર થાય ? જે પ્રભુ એટલે પ્રભાવશાળી ન હોય તો સત્યામાં તેનાં વચનો કોણ માન્ય કરે ? જે પરમનોહારી એટલે પવિત્રનો મનને આકર્ષક ન હોય તો તેનાં વચનો તરફ શ્રોતાનું ધ્યાન કેમ રહે ? જે પરની નિંદા કરનાર હોય તે ગમે તેવો વક્તા હોય પણ જ્યાં તેની તરફ ધૃણાની દૃષ્ટિથી જોયે તેથી તેનો ઉપદેશ સૂચિપૂર્વક કોઈ શ્રવણ કરશે નહિ અથવા જે પોતે નિંદ્ય હોય તે સુધુ શ્રોતાઓ તેનાં વચનોને આદરપૂર્વક ધ્યાન નહિ કરે. જે અનેક ગુણોના

ધારક ન હોય તેમનાં વચ્ચેનો શ્રોતા ઉપર શું ગસર કરી શકશે? જે વક્તા સ્પષ્ટ અક્ષરો ન બોલે તેનો અભિપ્રાય પૂરે સમજમાં આવી શકતો નથી તથા જે ગિપ્ટ, અધુર વચ્ચેનો ન બોલે તેનો ઉપદેશ સાંભળવાની શ્રોતાઓને રુચિ થતી નથી. તેથી ઉપદેશક શુભોના ધારક વક્તા જ ઉપદેશક થવાને યોગ્ય છે. ૫

શ્રુતમવિકલં શુદ્ધા મુત્તિઃ પરપ્રતિબોધને

પરિણતિસ્પ્રયોગો માર્ગપ્રવર્તનસદ્ધિર્ધૌ ।

મુદ્ધતુલિતુલ્લેષો લોકજ્ઞતા મૃદુતાઞ્જ્ઞતા

યતિપતિગુણા યસ્મિન્નન્યં ચ સોઽસ્તુ ગુરુઃ સતામ્ ॥૬॥

શ્રુતજ્ઞાન વિસ્મૃત સાંત મન વચ કાય, રત પર બોધવા,
અન્માર્ગની મુપ્રવર્તના-ત્રિધિમાં સદા પુરુષાર્થતાઃ
મુદ્ધતુલિતુલિતિ, નિઃગર્હતા, લોકજ્ઞતા મૃદુતા તપ્તા,
સદ્ગુણ નિઃસ્પૃહતાદિ ગ્રેવા જ્ઞાની ગુરુ હો સંતના. ૬

ઉપદેશક શુરુ કેવા હોવા જોઈએ તે આ શ્લોકમાં પણ જણાવે છે. તેમાં આગળના શ્લોક ૫ માં કહેવાયતા કેટલાક શુભો કરીથી જણાવ્યા છે તે, વક્તામાં તે શુભોની ખાસ આવશ્યકતા હોવી જોઈએ એમ સૂચવે છે.

જેને શાસ્ત્રનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય, જેની મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ શુદ્ધ અનિદિત હોય, બીજાઓનો ઉદાર ક્રયામાં પોતાનું કર્તવ્ય સમજી, ઉપદેશ દેવામાં સદાય તત્પર હોય, સમ્બન્ધુદર્શન જ્ઞાન આદિત્રરૂપ મોક્ષનો અન્માર્ગ પ્રવર્તાવવામાં જે મહાન ઉદ્યમવંત, કટિનાદ શ્લેષા હોય, જ્ઞાની જનોને પોતે વંદન કરે તેવા વિનયયુક્ત હોય, તેમજ વિદ્વાનો, જ્ઞાનીઓ, જેમને વંદન કરતા હોય તેવા પોતે આત્મજ્ઞાનદશા સંયુક્ત હોય, ઉદ્ધત ન હોય, લોકરીતિના જાણનાર હોય, કોમળ પરિણામવાળા હોય, પોતે નિઃસ્પૃહ હોય, આવા અન્ય પણ આચાર્યપદને યોગ્ય અનેક શ્રેષ્ઠ શુભો જેનામાં હોય તે સત્પુરુષોના ઉપદેશક શુરુ થવા યોગ્ય છે. તેથી સત્ પુરુષો આવા શુરુને પામે! અર્થાત્ આત્માર્થી સત્પુરુષોને આવા શુભવાન શુરુ હો !

આમ અમુક અમુક શુભ બીજીવાર કહેવાથી તે તે શુભોની આવશ્યકતા અધિક છે એમ જણાવ્યું છે. ૬

મખ્યઃ કિં કુચલં મમેતિ વિમૃશન્ દુઃસ્વાદ્ મૃશં મીતિમાન્

સૌઘ્યૈવી શ્રવણાદિબુદ્ધિવિમવઃ શ્રુત્વા વિચાર્ય સ્ફુટમ્ ।

ધર્મ ધર્મકરં દયાગુણમયં યુક્ત્યાગમામ્નાં સ્થિતં

મૃદ્ધાન્ ધર્મકથાં શ્રુતાવધિકૃતઃ જ્ઞાસ્યો નિસ્તાગ્રહઃ ॥૭॥

મનઃ કેચનિ સન્નુનામિતનિગન્ મા સર્વકર્મદાયતા
 સદ્ગુણાન્ સ ચ તથા વૌષ્ણિયત્તં યોગ્યાગમાન્ સ શ્રુતેઃ ।
 સા નાસ્તાન્ સ ચ સર્વદોષગર્હિતો ગનાદ્યસ્તેષ્વનઃ
 તે સુન્ન્યા મુનિનાર્ચ્ય સર્વસુખદં સન્નઃ થયન્તુ શિવે ॥૧૥

સત્સુખ પ્રાપ્તિ સર્વ કર્મ, કર્મદાયથી તે મળે,
 તે કર્મદાય નાદિવધી. આદિય બાવળળે ફળે;
 તે બોધ આગમથી મળે, આગમ શયણ બવળાય મરે,
 નહિ આપ્ત થિતુ આગમ. અને નિર્દોષ આપ્ત ખરા હરે;
 તે દોષ અશ્વદ્વેષ કયા. રાગાદિ ભવકારણ સદા,
 તે સર્વ દાય જેના થયા, એ આપ્ત મુક્તિ સોખ્યદા;
 માટે મુણ્ડિથી વિચારી ક્ષમાત્મથી સંપ્રાપ્ત એ,
 સૌ સત નિજથી પ્રગટ કરવા. નિત્ય ચોંચો આપ્ત એ. ૯

સુખને સૌ હવે ઇચ્છે છે અને તે જેટલું તારાની મળે તેટલું જલ્દી આવે છે. પણ
 તે સુખ કર્મના આવરણથી પ્રગટતું નથી. તેથી સર્વ કર્મનાં કાય થાય તો સંપૂર્ણ શાશ્વત
 અવિનાશી અનંત આલિષ્ઠ સુખ પ્રગટ થાય. તે કર્મકલ્પનો ઉપાય સમ્યક્ આદિય છે. તે
 આદિય જ્ઞાન વિના પમાતું નથી. કારણ કે જ્ઞાન પોતા પ્રવર્તનની સમજ જ્ઞાન વિના કેમ
 કરીને આવે? આત્મ જ્ઞાન અગમના આદરથી થાય છે. તે આગમ હાકશાંકરુષ શ્રુતિ વિના
 પ્રાપ્ત થાય તેમ નથી. તે શ્રુતિનો પ્રાદુર્ભાવ યમાર્થ ઉપદેશ એવા જ્ઞાની આપ્ત પુરુષથી
 થાય છે. ૯ રાગદ્વેષાદિ અદાર દોષ જેને કાય કયાં છે તે આપ્ત નિર્દોષ સર્વજ્ઞ પીતરામ
 પરમાત્મા છે તે સર્વજ્ઞ અને પીતરામ હોવાથી સંપૂર્ણ સત્ય અને દિતકારી માર્ગ
 ઉપદેશવા સમર્થ છે. રાગી, દ્વેષી મનુષ્ય રાગદ્વેષને વશ હોવાથી સર્વથા સત્ય ભાષણ કદી
 કરી શક્યો નહિ, તેમજ તેને સંપૂર્ણ કેવળજ્ઞાન પણ પ્રાપ્તી શક્યો નહિ. આ પ્રમાણે અનુ-
 કર્મથી જ્ઞેતાં પ્રતીત થયે કે નિર્દોષ સર્વજ્ઞ આપ્ત ભગવાન જ સર્વ સુખની ઉત્પત્તિમાં
 મૂળ કારણ છે. માટે જો સુખની ઇચ્છા હોય તો આવા આપ્તની શોધ કરી, તેની પરીક્ષા
 કરી, તેના આવા આપ્તનાં વચન સ્વીકાર કરો. ૯

“તે પ્રાપ્ત કરવા વચન કોનું સત્ય કેવળ જ્ઞાનનું?
 નિર્દોષ નરનું કથન માનો તેડ જેણે અનુભવ્યું.”

—અમૃત્ય તત્ત્વવિચાર—શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર

જુમા, દુધા, રાગ, દેવ, જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, મોહ, ભય, વિરગ, નિદ્રા, ખેદ, સ્વેદ,
 મદ, મોહ, અરિ, ચિન્તા એ અદાર દોષ સંહિત આપ્ત કયા છે.

જ્ઞાનીઓએ સર્વજ્ઞ વીતરાગને સાચા આત્મ કહ્યા છે. તે સર્વજ્ઞ વીતરાગને આર આરાધનાથી હવનું કલ્યાણ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે.

તેમાંથી પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન આરાધના બતાવે છે :

શ્રદ્ધાનં દ્વિવિધં ત્રિધા દશવિધં મૌહ્યાદ્યપોઠં રાગા
સંવેગાદિ ચિવર્ધિતં મનહરં વ્યજ્ઞાનગુદ્ધિપ્રદમ્ ।
નિશ્ચિન્ત્યન્ નવ સાતત્ત્વમનલપ્રારાદમારોહતાં
સોપાનં પ્રથમં વિનેયવિદુપામાદ્યેયમારાધના ॥૧૦॥

રે ! મુક્તિ મહેલ ચડી જવા સોપાન સૌથી પ્રથમ જે. આત્માર્થી શિષ્ય સમૂહને આરાધના અગ્રિમ જે; સમકિત, શ્રદ્ધા, દ્વિવિધ, ત્રેધા, દશવિધ, ગતમૂઢતા, સંવેગવર્ધિત ભવચિનાશી, જ્ઞાન ત્રણ ગુદ્ધિપ્રદા; એ સાત તત્ત્વ, પદાર્થ નવ, નિશ્ચય સહિત શ્રદ્ધા કરે, આરાધના સમકિતની, શ્રેયાર્થી સેવી શય વરે. ૧૦

આ સમ્યગ્દર્શન આરાધના મુક્તિના મહેલ ઉપર ચડી જવા પ્રથમ સોપાન, સૌથી પ્રથમ પગથિયારૂપ છે. આત્માનું વાસ્તવિક જેવું સ્વરૂપ છે તેવું, શુદ્ધબુદ્ધ ચૈતન્યધન સિદ્ધ-પરમાત્મા જેવું સહજ આત્મસ્વરૂપ શ્રદ્ધામાં આવે તે સાચી તત્ત્વશ્રદ્ધાને સમ્યગ્દર્શન કહ્યું છે.

“આત્મા જે પદાર્થને તીર્થ”કરે કહ્યો છે, તે જ પદાર્થની તે જ સ્વરૂપે પ્રતીતિ થાય, તે જ પરિણામે આત્મા સાક્ષાત્ ભાસે ત્યારે તેને પરમાર્થ સમ્યક્ત્વ છે; એવો શ્રી તીર્થ”કરનો અભિપ્રાય છે.”

—શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર

આ સમ્યગ્દર્શન અવિનાશી મોક્ષરૂપ મહેલ ઉપર ચઢવા માટે બુદ્ધિમાન કલ્યાણના ઇચ્છક હોવાને માટે સૌથી પહેલી અગ્રિમ સીડી છે. માટે તેને ધારણ કરવું એ પહેલી આરાધના છે.

સમ્યક્ત્વ જે પ્રકારનું છે : નિસર્ગજ અને અધિગમજ. બાહ્ય ઉપદેશ આદિ કારણે સાક્ષાત્ ન મળે છતાં પહેલાંના સંસ્કારની મુખ્યતાથી જે પ્રગટે છે તે નિસર્ગજ સમ્યગ્દર્શન છે અને સદ્ગુરુના સાક્ષાત્ ઉપદેશ, કેવળીનાં દર્શન આદિ બાહ્ય કારણ પામીને જે ઉત્પન્ન થાય છે તે અધિગમજ સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે.

આ સમ્યગ્દર્શનનો ઘાત કરનાર દર્શન મોહ કર્મના ઉપશમ, ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી થતું હોવાથી તે ત્રણ પ્રકારે ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે.

આ સમ્યક્દર્શનના દશ લેહ પણ છે જે આગળ ૧૧મા શ્લોકમાં કહેવાશે.

આ સમ્યક્દર્શનના લોકમૂલતા આદિ ૨૫ દોષ^૧ કહ્યા છે, તે દોષ રહિત તે હોયું જોઈએ. સદા સંવેગ આદિ ચારિત્રનાં અંગ વૃદ્ધિ કરનાર આ સમ્યક્દર્શન માનવામાં આવે છે. તથા સંવેગ આદિથી સમ્યક્દર્શનની વૃદ્ધિ થાય છે અથવા ઉત્પત્તિ પણ થાય છે. આ સમ્યક્દર્શન પ્રગટવાથી ક્રમે ક્રમે સંસાર દુઃખનો નાશ થાય છે. કુમતિ, કુશ્રુત, કુઅવધિ એ ત્રણ મિથ્યાજ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન પ્રગટવાથી નિર્મળ સમ્યક્જ્ઞાન થઈ જાય છે. પુણ્ય, પાપ જુદા માનવાથી નવ પદાર્થ, અને જુદા ન માનવાથી સાત તત્ત્વ (જીવ, અજીવ, આત્મવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ) કહ્યાં છે, તેની યથાર્થ નિશ્ચય સહિત સાચી શ્રદ્ધા કરાવનાર આ સમ્યક્દર્શન છે, આ પ્રમાણે મોક્ષનું પ્રધાન કારણ સમ્યક્દર્શન હોવાથી આત્માથીઓએ તે ઇચ્છના યોગ્ય, પ્રગટાવવા યોગ્ય છે. ૧૦

હવે સમક્ષિતના દશ લેહ જણાવે છે :

આજ્ઞામાર્ગસમુદ્રવમુપદેશાત્સૂત્રવીજસંક્ષેપાત્ ।

વિસ્તારાર્યામ્યાં ભવમવપરમાવાદિગાઢં ચ ॥૧૧॥

સમક્ષિત દશધા જાણવું, સૌ પ્રથમ આજ્ઞાથી થતું,

પછી માર્ગ કે ઉપદેશ કે પછી સૂત્ર બીજ થકી થતું;

સંક્ષેપ કે વિસ્તારથી કે અર્થથી ઉદ્ભવ થતું;

અવગાઢ ને પરમાવગાઢ પ્રકાર એ દશ જાણવું. ૧૧

આજ્ઞા, માર્ગ, ઉપદેશ, સૂત્ર, બીજ, સંક્ષેપ, વિસ્તાર, અર્થ, અવગાઢ અને પરમાવગાઢ એમ સમ્યક્ત્વના દશ લેહ પણ છે.

હેય ઉપાદેય તત્ત્વનો વિવેક કરતાં વિપરીત શ્રદ્ધા રહિત થવું એ પવિત્ર સમ્યક્દર્શન વાસ્તવિક તો એક જ છે પરંતુ એમાં કેટલાકનો આજ્ઞા આદિ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિના કારણોની અપેક્ષાથી વિચાર કરતાં તથા કેમકેના સ્વરૂપમાં હીનાધિકતા હોવાથી આ દશ લેહ કહ્યા છે. તેને વિશેષતાથી નીચેના શ્લોકમાં સમજાવે છે. ૧૧

આજ્ઞાસમ્યક્ત્વમુક્તં યદુત વિરુચિતં વીતરાગાજ્ઞયૈવ

ત્યક્તગ્રન્યપ્રપન્નં શિવમમૃતપથં શ્રદ્ધાન્મોહશાન્તેઃ ।

માર્ગશ્રદ્ધાનમાહુઃ પુરુષવરપુરાણોપદેશોપજાતા

યા સંજ્ઞાનાગમાન્વિગ્રમૃતિમિરુપદેશાદિરાદેશિ દૃષ્ટિઃ ॥૧૨॥

૧. આ પચીસ દોષ અષ્ટપ્રાણુત, સમાધિસોપાન આદિ અન્યોથી જાણી લેવા યોગ્ય છે.

ઉપશમે દર્શન મોહ ત્યાં વિષુ શાસ્ત્ર અભ્યાસેય જે,
વીતરાગની આજ્ઞા ઉપાસ્યે, તત્ત્વ શ્રદ્ધા સંપન્ને;
આજ્ઞા રુચિ સમકિત કહ્યું, નિર્ગ્રંથ, સુખ શાશ્વત પ્રદા,
શિવમાર્ગની શ્રદ્ધા પ્રતીતિ માર્ગ સમકિત શ્રેયદા,
સત્પુરુષના ઉપદેશથી, જે તત્ત્વશ્રદ્ધા થાય છે,
ઉપદેશ સમકિત તેહને, ગણધર પ્રમુખ શૌ ગાય છે. ૧૨

દર્શનમોહ ઉપશાંત થવાથી શાસ્ત્ર શ્રવણ વિના પણ વીતરાગ દેવની આજ્ઞાના અવધારણથી જે તત્ત્વ શ્રદ્ધાનરૂપ અથવા તે આપ્ત પુરુષની આજ્ઞાના અવધારણરૂપ જીવની દશા વિશેષતારૂપ પરિણતિ તે આજ્ઞા સમ્યક્ત્વ છે. દર્શનમોહ ઉપશાંત થવાથી અન્યોના વિસ્તાર-પૂર્વક શ્રવણ વિના માત્ર બાહ્યાંતર પરિઘ-રહિત કલ્યાણકારી મોક્ષમાર્ગ તેનું અનાદિ દુઃખરૂપ એવા પ્રળય મોહકર્મની ઉપશાંતિ માટે શ્રદ્ધાન થવું તે માર્ગ સમ્યક્ત્વ અથવા પ્રત્યક્ષ બોધસ્વરૂપ પુરુષ પ્રત્યે ભક્તિયુક્ત આસ્તિક્ય પરિણતિ થવી એ પણ માર્ગ સમ્યક્ત્વ છે. શ્રી તીર્થંકરાદિ ઉત્કૃષ્ટ પુરુષોના ઉપદેશથી દૃષ્ટિની વિશુદ્ધતા થવી તે ઉપદેશ સમ્યક્ત્વ છે. અથવા તે આપ્ત ભગવાન પ્રણીત શ્રુત પ્રત્યે અત્યંત ભક્તિયુક્ત આસ્થારૂપ જીવની દશા તે પણ ઉપદેશ સમ્યક્ત્વ છે. ૧૨

આકર્ષ્યાચારસ્વરૂપં મુનિચરણવિધેઃ સૂત્રનં શ્રદ્ધાધાનઃ
સૂક્તાસૌ સૂત્રદષ્ટિદુરધિગમગતેર્થસાર્થસ્ય વીજૈઃ ।
કૈશ્વિજ્જાતોપલબ્ધેરસમશમવશાદ્ વીજદષ્ટિઃ પદાર્થાન્
સંક્ષેપેર્ણેવ નુદ્ધ્વા રુચિમુપગતવાન્ સાધુ સંક્ષેપદષ્ટિઃ ॥૧૩॥

જ્ઞાની-મુનિ-આચારવિધિને સૂત્રથી સુણીને લહ્યું,
જે તત્ત્વનું શ્રદ્ધાન તેને સૂત્ર સમકિત વર્ણવ્યું;
જે તત્ત્વ શ્રદ્ધા બીજ જ્ઞાને, બીજ સમકિત તે કહ્યું,
સંક્ષેપથી જે તત્ત્વ રચિ, સંક્ષેપ સમકિત તે ગણ્યું. ૧૩

મુનિઓના આચારાદિ વિધાનોને સૂત્રવનાર આચારસૂત્રોને સાંભળીને વીતરાગ ભગવાન પ્રણીત નિર્ગ્રંથ માર્ગ પ્રત્યે મહત્વપૂર્ણ દૃષ્ટિપૂર્વક જે આસ્તિક્ય પરિણતિ થવી તે સૂત્ર સમ્યક્ત્વ છે. ગણિતજ્ઞાન માટે જે નિયમો (બીજ) કરવામાં આવ્યા છે તેમાંથી કોઈક નિયમો વલણવાથી તથા મોહનીય કર્મોનો અતિશય ઉપશમ થવાથી કરણાનુયોગના ગહન પદાર્થો પણ સમજીને જેને તત્ત્વશ્રદ્ધા થઈ છે તે સમ્યક્દર્શનને બીજ સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે. પદાર્થોનું સંક્ષિપ્ત જ્ઞાન થવાથી જે તત્ત્વોમાં યથાર્થ રુચિ ઉત્પન્ન કરનાર છે તે સંક્ષેપ સમ્યક્ત્વ છે. ૧૩

યઃ શ્રુત્વા દ્રાદર્શાંગીં કૃતરુચિશ્ચ તં વિદ્ધિ વિસ્તારદષ્ટિ
મંજાનાર્થાન્કૃતચિત્રવચનચનાન્યન્તરેણાર્થદષ્ટિઃ ।

દષ્ટિ : સાક્ષાત્કારપ્રત્યક્ષમત્તમાગ્નોત્થિના ચાવગાદ્ય ।

કેવલવાલોકિનાર્થે રુચિરિદ પદ્માવાદિગાદેતિ રુદ્ધ ॥૧૨॥

જે હારમાંથી ચાલી ચુલીને દષ્ટિ તે વિસ્તાર છે,
તે અર્થદષ્ટિ અર્થ કોઈકે જાણી દષ્ટિ જાણી છે;
અત્ર કેવલીની દષ્ટિ જે અવગાદ સમકિત તે કહ્યું;
સમકિત પરમ અવગાદ તે અવગાદ 'કેવલીનું' ગણ્યું. ૧૪

હારમાંથી ચાલી સાંભળીને ઉત્પન્ન થયેલી નિર્મળ તત્ત્વશ્રદ્ધાએ દશા તે વિસ્તાર સમ્યક્ત્વ છે. નિર્મળ પીતશય પ્રવચન સાંભળવાથી તેમાંના કોઈકે જાદન અર્થના નિમિત્તાથી ઉત્પન્ન થયેલી જે તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાએ દશા તે અર્થ સમ્યક્ત્વ છે. અંગ અને અંગબાહ્ય જે પીતશય પ્રાપ્તિ થારી છે તેને અવગાદન કરતાથી કુતકેવલીને ઉત્પન્ન થયેલી જે તત્ત્વ-શ્રદ્ધા તે અવગાદ સમ્યક્ત્વ છે. કેવળ જ્ઞાનીને કેવલજ્ઞાન વડે અવલોકિત જે તત્ત્વશ્રદ્ધા છે તે પરમાવગાદ સમ્યક્ત્વ છે.

એમ એક સમ્યક્દર્શન પરિવૃત્તિને ઉત્પન્ન થવાના ઉપદેશન દશ નિમિત્તોના યોગે સમ્યક્ત્વના દશ બેદ કહ્યા છે. ૧૪

શમશોધશુદ્ધતપસાં પાપાણસ્યેવ ગૌરવં પુનઃ ।

પૂજ્યં મહામર્ણરિવ તદેવ સમ્યક્ત્વસંયુક્તમ્ ॥૧૫॥

શમ બોધ શુદ્ધ તપાદિ ગણ પાપાણુ-ભાર-સમા બુધ્યા;
પાપુ તેજ જે સમ્યક્ત્વયુત તે પૂજ્ય ઉત્તમ મળિ થયા. ૧૫

આત્મામાં કપાળો મંદ થવાથી જે ઉદ્દેગ મંદ થઈ નય છે તે શમ છે. પદાર્થોનું જ્ઞાન તે બોધ છે. પાપમય નિંદ્ય આત્મશુભો ત્યાગ તે શુદ્ધ છે. ઉપવાસ તથા કાયકલેશાદિ તે તપ છે. આ આદ્ય શુભ જે સમ્યક્ત્વ નથી તો પલ્લવના ભાર લેવા છે. તેનું કંઈ માણસ્ય કે મૂલ્ય નથી. પરંતુ તેજ શુભોને સમ્યક્ત્વ પ્રદિત છે તો અમૂલ્ય સ્વરૂપમાન શ્રોત્રાને અને હૃદયતાને પામે છે. એ આદ્ય શુભ છે છતાં સમકિત નથી તો તે મનુષ્ય આદરણીય થતો નથી. પરંતુ સમકિત પ્રગટે તો તેજ શુભોથી એ લોકપૂજ્ય બની નય છે. એ સમ્યક્દર્શનનું આદરણ્ય આત્મ હોવાથી આર આરાધનામાં સમ્યક્દર્શન આરાધનાને સૌથી પ્રથમ ગણી છે. માટે સમ્યક્ત્વ સર્વ શુભો કરતાં અધિક આદરણીય છે. ૧૫

મિથ્યાત્વાતકૃત્વતો દિવાદિતપ્રાપ્ત્યનામિમુન્ધસ્ય ।

બાલસ્યેવ તવેયં સુકુમારેવ ક્રિયા ક્રિયતે ॥૧૬॥

એમ બાળક ઈન્દ્રિય રોગથી અસ્ત થતાં પોતાના હિત-અહિતને નહિ સમજતો હોવાથી તે રોગને મર્યાદાની ઠોઠી નીકળી દવા પીવા માગતો નથી, ત્યારે ચતુર વૈદ્ય સહેલાઈથી હર્ડ ગ્રંથાવ લેથી દવાથી બાળકની ચિકિત્સા કરે છે, તેમ અહીં મિથ્યાત્વરૂપ રોગથી અસ્ત પુણ્ય અર્થિવેદને કારણે પોતાના હિત અહિતને જાણતો નહિ હોવાથી દુર્ધર તપશ્ચરણ આદિ ઈન્દ્રિય ઉપયોગમાં પ્રવર્તી શકે એમ નથી તે જાણીને નિષ્કારણ કરુણાશીલ જ્ઞાની પુરુષો મોટી મરણ જ્ઞાને પ્રથમ આવશ્યક એવા સમ્પ્રગર્શનની આરાધનારૂપ સહેલા ઉપાયની યોજના કરે છે. પ્રજા કે વા આરાધના સારણ છે અને આગળની આરાધનાઓ સંયમ, તપ આદિનું મારગદર્શન પામે તેમજ સંસારનાં દુઃખને વધારનાર મૂળરૂપ મિથ્યાત્વ રોગને નષ્ટ કરે છે. ૧૬

निःशब्दः प्रायः पञ्चाशत्पत्रैः श्रेयान् ॥१७॥

૧. ગાંધીજીના જન્મદિવસે, જ્યારે માણસ સદા તુષ્ટિ પામે,
 ૨. ગાંધીજીના જન્મદિવસે, જ્યારે માણસ પ્રથમ દિવસને બાંધે, ૧૭

[illegible]

કરવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવે, અને તે ગ્રહણ કરે, તો આત્મશક્તિ ન હોવાથી તે પરિપાલન ન કરી શકે અને તેથી કિંત કરતાં અકિંત અધિક થઈ જાય, માટે એવા સમયે અણુગતનો ઉપદેશ વધારે કસ્યાણુકારી થાય છે. ૧૭

सुखितस्य दुःखितस्य च संसारे धर्म एव तव कार्यः ।

सुखितस्य तदमिवृद्धय दुःखमुजस्तदुपधाताय ॥૧૮॥

સુખી હો. યદિ દુઃખી તું ભવે, કર્તવ્ય ધર્મ જ એક એ,
સુખવૃદ્ધિ માટે સુખવિષે, દુઃખ ટાળવા દુઃખમાંય એ. ૧૮

હે ભગ્ય ! આ સંસારમાં તું નિરંતર સુખ, દુઃખને જ વેદે છે. માટે એ જાનને સ્થિતિમાં તારે ધર્મ જ કર્તવ્ય છે. સુખમાં તે સુખની વૃદ્ધિ અર્થે અને અને દુઃખમાં તેના નાશના અર્થે, એમ જાનને સ્થિતિમાં એક ધર્મ જ કિંતકારી છે.

હવે સુખી હો કે દુઃખી હો પરંતુ જાનને અવસ્થામાં તેણે ધર્મ જ ધારણ કરવો એ આવશ્યક છે.

જેમ જેની પાસે ઘણું ધન છે, તે ધન કમાય છે તો તેના ધનમાં, સંપત્તિમાં વધારો થાય છે. અને ધનહીન દેવાદાર માણસ ધન કમાય છે તો તે દેવાથી મુક્ત થાય છે; એમ જાનને અવસ્થામાં ધન કમાવું એ દોષને માટે અનિષ્ટ તો નથી. તેમ સુખી હવે ધર્મ કરે તો તેના પૂર્વસંચિત પુણ્યના રસમાં વૃદ્ધિ થતાં વર્તમાન સુખમાં વૃદ્ધિ થઈ શકે છે, તથા નવીન પુણ્યધન થવાથી આગળ પણ સુખની પ્રાપ્તિ થવાનો સંભવ છે. તેમ દુઃખની અવસ્થામાં જો હવે ધર્મ સેવન કરે તો તેના દુઃખનો કચે કચે નાશ થઈ શકે છે. માટે ધર્મની આવશ્યકતા સુખીને કે દુઃખીને સૌને છે.

હવે ઇન્દ્રિય સુખ પામવાં હોય તો પણ ધર્મની આવશ્યકતા છે એમ જણાવે છે. ૧૮

धर्मरामतरूणां फलानि सर्वन्द्रियार्थसौरव्यानि ।

संरक्ष्य तांस्ततस्तान्युच्चिनु यैस्तरूपायैस्त्वम् ॥૧૯॥

ઇન્દ્રિય સુખ સર્વે ફળો છે ધર્મ ઉપવન તરુતણાં,
તો ધર્મ ઉપવન તરુતણી રક્ષા કરી ફળ દ્યો ઘણાં. ૧૯

ઇન્દ્રિયવિષયોના સેવનથી જે સુખ ઉત્પન્ન થાય છે તે ગદાં સુખ ધર્મરૂપી જાગનાં સમ્યક્ત્વાદિ વૃક્ષોનાં ફળ છે. તે માટે હે ભગ્ય ! તું ગમે તે પ્રકારે તે ધર્મરૂપ જાગમાંનાં વૃક્ષોનું સારી રીતે રક્ષણ કરીને તેમાંથી ઇન્દ્રિયવિષયજન્ય સુખરૂપ ફળોનો સંચય કર.

પુદ્ગિમાન મનુષ્ય જેમ શ્રેષ્ઠ ફળ આપનાર વૃક્ષોને મૂળમાંથી ઉગેડી નાખીને તેનાં

ક્રમ ખાતા નથી, પરંતુ તે વૃક્ષોને કાયમ રાખીને તેનાં ફળ લે છે, તેમ વિષયરૂપ ક્રમોની ઉત્પત્તિ પણ ધર્મરૂપ વૃક્ષોથી થાય છે. માટે તે ધર્મની અનેક પ્રકારે રક્ષા કરીને વિષયો ભોગવવા લેઈએ, પણ ધર્મનું મૂળ કાપીને તો નહિ જ.

તે, હવેને હવે દૂર કરીને સુખમાં ધારણ કરે, તેને ધર્મ કહેવાય છે. માટે સુખને આપનાર ધર્મ જ સુખની ઇચ્છાવાળા હવેએ બોલવા યોગ્ય છે. ૧૯

ધર્મઃ સુખસ્ય હેતુર્હેતુર્ન વિરાધકઃ સ્વકાર્યસ્ય ।

તસ્માન્ સુખમજ્ઞમિયા મામૂર્ધર્મસ્ય વિમુક્તસ્ત્વમ્ ॥૨૦॥

સુખહેતુ ધર્મ, ન તે વિરાધક કદી નિજ કારજ તણે;
તેથી સુખદાનિ-ભયે કદી વિમુખ ધર્મથી ના બને. ૨૦

ધર્મ સુખનું કારણ છે. અને કારણ પોતાના કાર્યનું વિરોધી હોય નહિ, માટે તે મળનારના બધી ધર્મથી વિમુખ ન થા. ધર્મના આચરણમાં વિષયસુખનો નાશ થાય છે તેથી માર્ગમાંનું નિરાકરણ કરે છે કે જ્યારે ધર્મ સુખનું કારણ છે ત્યારે તે સુખનું નિવરણ કદી થકે નહિ. તે કારણ જ પોતાના કાર્યનું વિરોધી બની જાય તો પછી કારણ કદી કદી વિરમ જાય તો પણ કેવી રીતે રહે? ન જ રહે. અને એમ થાય તો સર્વ મુક્તિપાત્ર જ બિનમુક્તિ બને. માટે ધર્મથી સુખનો વિનાશ થાય છે એવી કલ્પના ન કરવી. ૨૦

ધર્મઃ પ્રાપ્તિર્મમો ધર્મ પ્રતિપાલ્ય ભોગમનુભવતુ ।

તેજાવદાત્માઃ કૃષીકલ્માસ્ય વીજમિવ ॥૨૧॥

ધર્મ પ્રાપ્તિ માટે ધર્મથી તે ધર્મ રક્ષી ભોગવે,
તેજાવદાત્મા કૃષીકલ્માસ્ય વીજમિવ ૨૧

ધર્મ પ્રાપ્તિ માટે ધર્મ પ્રતિપાલ્ય ભોગમનુભવતુ છે તે ધર્મદ્વારા પ્રાપ્ત થયે છે. તેજાવદાત્માઃ કૃષીકલ્માસ્ય વીજમિવ એમ કહેવામાં આવે છે. વીજ વાગવવા લેઈએ, પણ ધર્મના ધ્વંસ થાય તો વીજ વાગવાથી અંશે છે, તે માટે એ વીજ વાગવવાની જગ્યા નિર્ધારિત કરવી જોઈએ. આવી જ રીતે ધર્મને આવીના આનંદના ઉપભોગ કરે છે. તેમ જ તેજાવદાત્માઃ કૃષીકલ્માસ્ય વીજમિવ એમ કહેવામાં આવે છે તે ધર્મના નિમિત્તથી થઈ છે માટે તે વીજ વાગવવાની જગ્યા નિર્ધારિત કરવી જોઈએ. આવી જ રીતે ધર્મને આવીના આનંદના ઉપભોગ કરે. ૨૧

ધર્મ પ્રાપ્તિ માટે ધર્મ પ્રતિપાલ્ય ભોગમનુભવતુ છે તે ધર્મદ્વારા પ્રાપ્ત થયે છે. તેજાવદાત્માઃ કૃષીકલ્માસ્ય વીજમિવ એમ કહેવામાં આવે છે. વીજ વાગવવા લેઈએ, પણ ધર્મના ધ્વંસ થાય તો વીજ વાગવાથી અંશે છે, તે માટે એ વીજ વાગવવાની જગ્યા નિર્ધારિત કરવી જોઈએ. આવી જ રીતે ધર્મને આવીના આનંદના ઉપભોગ કરે છે. તેમ જ તેજાવદાત્માઃ કૃષીકલ્માસ્ય વીજમિવ એમ કહેવામાં આવે છે તે ધર્મના નિમિત્તથી થઈ છે માટે તે વીજ વાગવવાની જગ્યા નિર્ધારિત કરવી જોઈએ. આવી જ રીતે ધર્મને આવીના આનંદના ઉપભોગ કરે. ૨૧

મોક્ષપદનાં સુખનું કારણ પણ ધર્મ જ છે. એ આત્મિક અતીન્દ્રિય અશિન્ત્ય અકલ્પ્ય વચન અને મનથી અતીત સકલ સ્વાભાવિક સુખ પામીને છવ સદાને માટે શાંતિ અને આનંદનું ધામ એવા નિજ સત્ત્વત્ત્વરૂપરૂપ મોક્ષમંદિરમાં વિરાજમાન થઈ ધન્યરૂપ, કૃતાર્થ બને છે. આપણું નિરંતર એ જ ધ્યેય હો! ૨૨

સંકલ્પ્યં કલ્પવૃક્ષસ્ય ચિન્ત્યં ચિન્તામણેરપિ ।

અસંકલ્પ્યમસંચિન્ત્યં ફલં ધર્માદિવાપ્યતે ॥૨૨॥

કલ્પિત કલ્પતરુ દીઝે, ચિત્તિત ચિન્તામણિ છતાં—

ઉત્તમ અકલ્પ્ય અશિન્ત્ય ફળ સંપ્રાપ્ત ધર્મ થકી થતાં. ૨૨

કલ્પવૃક્ષથી જે ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે પ્રાર્થના (સંકલ્પ) કરવાથી થાય છે, તે પણ જેટલી શબ્દ દ્વારા કહી શકાય. તેટલી જ થાય છે. ચિન્તામણિ રત્નદ્વારા જે ફળ પ્રમાય છે તે ચિન્તિત એટલે મનદ્વારા ચિન્તાન કરવાથી પ્રમાય છે. તે પણ મનના વિચારથી અધિક નહિ, પરંતુ ધર્મદ્વારા ચાચના, પ્રાર્થના, (સંકલ્પ) કર્યા વિના તથા ચિંતન કર્યા વિના જ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે પણ એવું કે તેનું પ્રમાણ વચનથી કે ચિંતવનથી અગોચર છે. અર્થાત્ એ ફળ એવું મહાન હોય છે કે જ્યાં મન કે વચનની ગતિ નથી. તે અકલ્પ્ય અને અશિન્ત્ય હોય છે.

પરિણામમેવ કારણમાહુઃ સ્વલુ પુણ્યપાપયોઃ પ્રજ્ઞાઃ ।

તસ્માત્ પાપાપચયઃ પુણ્યોપચયથ સુવિધેયઃ ॥૨૩॥

પ્રજ્ઞો કહે પરિણામ કારણ પાપપુણ્યતણું ખરે;

તો પાપક્ષય ને પુણ્યસંચય કાર્ય લાવિયું એ કહે. ૨૩

પ્રજ્ઞાવંત જ્ઞાની પુરુષો પુણ્ય અને પાપનું કારણ આત્માનાં પરિણામને માને છે. તો પુણ્ય કે પાપનો સંચય કરવો કે નહિ તે આપણા પોતાના પરિણામને આધીન હોવાથી આપણને પોતાને જ આધીન છે. એમ છે તો પછી આપણે પુણ્યનો સંચય અને પાપનો ક્ષય, પુણ્યની વૃદ્ધિ અને પાપનો નાશ અવશ્ય કરવો જોઈએ. કારણ કે આપણે આધીન હોવાથી એમ કરવું ઘણું સુગમ છે. ૨૩

કૃત્વા ધર્મવિધાંતં વિપયસુખાન્યનુભવન્તિ યે મોહાત્ ।

આચ્છિદ્ય તરૂન મૂલાત્ ફલાનિ શૂઙ્ઘન્તિ તે પાપાઃ ॥૨૪॥

કરી ધર્મના જે વાત મોહે વિપયસુખને ભોગવે,
તે પાપીઓ તરુ મૂળથી ઉચ્છેદી ફળ શું મેળવે? ૨૪

જે આણી અજ્ઞાનતાથી ધર્મનો નાશ કરી વિષયસુખને ભોગવે છે તે પાપી વૃક્ષોના મૂળને ઉખાડીને ફળોને ગ્રહણ કરવા ચાહે છે.

જેમ ઉત્તમ ફળની ઇચ્છાવાળા મનુષ્ય તે ફળોને ઉત્પન્ન કરનાર વૃક્ષને જ જડમૂળથી ઉખાડી નાખે તો તે ઇચ્છિત ફળોને કદી પામી શકતા નથી, તેવી જ રીતે વિષયસુખની અભિલાષા કરનાર જીવ પણ તે સુખના કારણરૂપ એવા ધર્મને નષ્ટ કરીને કદી તે વિષય-સુખોને પામી શકશે નહિ. માટે જે વિષયસુખની ઇચ્છા હોય તો તેના કારણરૂપ ધર્મની રક્ષા અવશ્ય કરવી જોઈએ. ૨૪

कर्तृत्वहेतुर्कृतृत्वानुमतैः स्मरणचरणवचनेषु ।

यः सर्वथाभिगम्यः स कथं धर्मो न संग्राह्यः ॥૨૫॥

તન મન વચનથી કૃત કારિત અનુમોદન પ્રાપ્ય જે,
તે ધર્મ સુખકારણ અહો ! તો કેમ ના સંગ્રાહ્ય એ ? ૨૫

જે ધર્મ, મન વડે ચિંતવન કરવાથી, શારીરિક ચર્ચા વડે, અને વચન દ્વારા સ્વયં કરવાથી, ખીલત પાસે કરાવવાથી, કરનારને અનુમોદન કરવાથી સર્વ પ્રકારે સંચિત થાય તેવો છે તો તેવા ધર્મને કેમ સંગ્રહવો ન જોઈએ ? અર્થાત્ અવશ્ય સંગ્રહવો જોઈએ.

મન, વચન અને કાયાથી, કૃત, કારિત, અનુમોદિત એમ નવ પ્રકારે ધર્મ થઈ શકે છે. આવો સ્વાધીન તથા સર્વદા સંચિત થઈ શકે તેવો ધર્મ કયો બુદ્ધિમાન સંચિત કરતા નહિ ચાહે ? જે પરિણામમાં સાવધાની રાખે તો જીવ ભોગના ઉદયમાં પણ યોગમાં ચિત્ત રાખી વિષયસુખ ભોગવતાં પણ ધર્મનું રક્ષણ તથા ઉપાજન કરી શકે છે. ૨૫

धर्मो वसन्मनसि यावदलं स ताव-

दन्ना न हन्तुरपि पश्य गतेष्व तस्मिन् ।

दृष्ट्वा परस्परहृतिर्जनकात्मजानां

रक्षा ततोऽप्य जगतः खलु धर्म एव ॥૨૬॥

જ્યાં મુઠ્ઠી ધર્મ વસે ઉરે, હણનારને પણ ના હણે,
પણ ધર્મ જે ઉરથી ખસે, તો પરસ્પર ચઢતા રહે;
નિજ પિતા-પુત્ર હણે જુઓ ! દિ'સા અદિ'સા ના ગણે,
આ વિશ્વની રક્ષા ખરેખર ધર્મ એકજથી બને. ૨૬

મુઠ્ઠે ! જ્યાં મુઠ્ઠી ધર્મ મનમાં દઢ વસે છે ત્યાં મુઠ્ઠી જીવ પોતાને મારનારનો પણ હાન કરતો નથી. અને જ્યારે તે ધર્મ મનમાંથી નીકળી જાય છે ત્યારે પિતા-પુત્રનો રક્ષા ખરેખર હાન જોવામાં આવે છે. માટે આ વિશ્વની રક્ષા ધર્મ હોય તો જ થઈ શકે છે. વિશ્વનું રક્ષણ કરનાર કેઈ પણ હોય તો તે ધર્મ જ છે.

ધર્મના જ પ્રચાર વડે ઠરી આ ત્રિકોણ સમસ્યા તિથ્ય ચોક્કસ રહી છે. ધર્મ જ આ લોક તથા પરલોક વિશે પ્રાણીઓનું દિલ દેનાર છે. ધર્મથી હવે સર્વ કાર્યો શિદ્ધ કરી દે છે, ધર્મ આ જગતમાં કલ્પવૃક્ષ છે.

જો ધર્મથી કલ્પવૃક્ષને મારા નગરકાર હો, કે જે ધર્મથી સદા જગત પવિત્ર થાય છે, સર્વ જગતનો ઉદ્ધાર થાય છે તથા જે દયાથી આર્દ્ર છે.

હવેની સ્થિતિ ચિન્તામણિ. દિવ્ય નવ નિધિ, દાગળેતુ અને કલ્પવૃક્ષ જો સર્વ ધર્મના ચિત્રાણી કિંદર, સેવક છે. ધર્મ હવેને ચકવર્તી, મહાન્દ્ર તથા દેવેન્દ્રો ઠારા વાંછિત તેમ જ ત્રિકોણપૂજ્ય તીર્થંદર હવેનીને આપે છે.

ધર્મ કદ સમયે સમસ્ત જગતના ત્રણ સ્થાવર હવેની રચા કરે છે. અને સુખથી માનુષ્યના પ્રવાહોથી સમસ્ત જગતને નૃપ કરે છે.

આ ત્રણ લોકમાં જોય કે માણસ જોવું કોઈ કારણ નથી કે જેને ધર્મમાં પુરુષ ધર્મના સામર્થ્યથી પાત્રી ન કરે. અર્થાત્ ધર્મના સામર્થ્યથી સમસ્ત મનોવાંછિત પદને પામે છે.

જેના ચિત્તમાં ધર્મ જ એક શરણુભૂત છે તેનાં ગરબુકમળની પંક્તિમાં ઇન્દ્રગણ પણ નરીભૂત મસ્તક વડે નગરકાર કરે છે.

ધર્મ શુદ્ધ છે, શિષ્ય છે, સ્વામી છે, જાંધવ છે, દિલ છે અને ધર્મ જ નિષ્કારણ અનાયોની પ્રીતિપૂર્વક રચા દેનાર છે. આ પ્રાણીને ધર્મ વિના બીજું કોઈ શરણુ નથી.

આ ધર્મ નરક સ્થાનોની નામ જે નિગોદસ્થાન છે તેમાં પડતા ત્રણ જગતને ધારણુ કરે છે, અવલંબન આપીને બચાવે છે તથા હવેને અતીન્દ્રિય સુખ પણ આપે છે.

ધર્મનું સમસ્ત સામર્થ્ય સારી રીતે કહેવાને સહસ્ર સુખવાળા નાગેન્દ્ર પણ આ ભૂતપ્રાણમાં સમર્થ નથી.

તત્ત્વના ચક્રાર્થ જ્ઞાનથી સ્થિત ચિત્ત્યાદિ અજ્ઞાની હવે 'ધર્મ ધર્મ' જોય તો કહે છે, પરંતુ વસ્તુના ચક્રાર્થ સ્વરૂપને જાણ્યા વિના, વસ્તુ પરીણામાં અસમર્થ હોવાથી નામ માનથી 'ધર્મ ધર્મ' કહે છે. જો પરીણ પરમાગમથી ચર્ચ કરે છે.

રત્નત્રયરૂપ ધર્મનું મૂળ અમ્યક્ષ્ત છે. આ અમ્યક્ષ્ત સર્વ રત્નોમાં મહાન રત્ન છે. સર્વ યોગોમાં ઉત્તમ યોગ છે. સર્વ કલ્પિઓમાં મહા કલ્પિ છે. અધિક શું કહેવું? અમ્યક્ષ્ત સર્વ ચિદ્રિઓને દેનાર છે. અમ્યક્ષ્તથી વિભૂષિત હવે ઇન્દ્રો તથા નરેન્દ્રોથી વન્ધ બને છે.

પ્રાણુ ગાય છે એવાં એ બુઘાર, માંસ, દારુ, ઔદી, વેશ્યાસંગ, શિકાર, પરસ્ત્રીગમન આદિ દુષ્કર્મનાં કારણોમાં લેને સુખની કલ્પના છે તે માત્ર ભ્રમ છે. વિવેકી જનો ઇન્દ્રિયસુખને ઇલાસ વિના જે ધર્મયુક્ત આચરણ કરે છે તે જાનને લોકમાં કલ્યાણ કરનાર, સુખ આપનાર, ધર્મમય આચરણમાં તું યુજાનો અંકલ્પ કેમ કરતો નથી? અર્થાત્ તેમાં જ તારે સુખની માન્યતા કરવી એક જી. જેનાથી દુઃખનો ઉદ્ભવ નથી અને આ લોક પરલોકમાં જે માત્ર સુખ જ આપનાર છે એ ધર્મ જ પરમ આદરથી જાહેરમાનપણે આચરવા યોગ્ય છે. ૨૮

મૃતમૃત્તીર્ગતત્રાણા નિર્દોષા દેહવિત્તકાઃ ।

દન્તન્યત્રનૃણા વ્તન્તિ મૃત્તીરન્યેષુ કા કયા ॥૨૯॥

મૃતમૃત્તીર્ગતત્રાણા નિર્દોષા દેહવિત્તકાઃ ।

છોડીને તેના પ્રતિપદ્મી સત્ય, અચૈયં આદિ વ્રતો કે જે આ લોક પરલોકમાં હિતકારક છે તેને ધારણ કર, કારણ કે એ સૌ ધર્મ, ધન, કીર્તિ, અને સુખનાં કારણ છે. ૩૦

પુણ્યં કુરુત્વ કૃતપુણ્યમનીદ્વશેઽપિ
નોપદ્રવોઽભિભવતિ પ્રભવેચ્ચ મૃત્યુર્ન ।

સંતાપયજ્ઞગદશેષમશીતરશ્મિઃ

પદ્મેષુ પદ્મ્ય વિદધાતિ વિકાગ્નલક્ષ્મીમ્ ॥૩૧॥

કર પુણ્ય, તેથી પ્રખળ ઉપદ્રવ પણ ન દુઃખદાયી થશે,
ઉપદ્રવ કદાપિ સંભવે સંપત્તિ તો તે આપશે;
સંતાપદેતુ સકળ જગતે, ઉપજીરશ્મિ જે થતો;
તે પણ જીઓ ! કમલો વિષે મુનિકાસલક્ષ્મી અર્પિતો. ૩૧

હે ભગ્ય ! તું પુણ્ય કાર્યોને કર, કારણ કે પુણ્યવાન પ્રાણી ઉપર અસાધારણ ઉપદ્રવ પણ કંઈ પ્રભાવ પાંડી શકતો નથી. એટલું નહિ પણ તે ઉપદ્રવ તેને માટે સંપત્તિનું સાધન બની બધ છે. જીઓ ! સમસ્ત સંસારને સંતાપ કરનાર પણ સૂર્ય કમલોમાં વિકાસરૂપ લક્ષ્મીને કરનાર થાય છે.

જેવી રીતે સૂર્ય બીજાઓને સંતાપકારક ભાવે થતો હોય પણ કમલોને તો પ્રકાશિત જ કરે છે, તે પ્રકારે જે ઉપદ્રવ અન્ય પ્રાણીઓને કષ્ટદાયક થતો હોય તે જ પુણ્યતામા જીવોને સુખનું સાધન બની બધ છે.

જીઓ અગ્નિ પ્રાણુઘાતક છે એમ સૌને અનુભવ છે, છતાં એ પ્રજ્વલિત ભયાનક અગ્નિ પણ શ્રીતા મહાસતી માટે જલરૂપ પરિણત થઈ ગયો હતો. એ સર્વ પુણ્યનો જ પ્રભાવ છે. માટે સુખની અભિલાષા કરવાવાળા ભગ્ય જીવોએ પાપ કાર્ય છોડીને સદા પુણ્ય કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. ૩૧

નેતા યત્ર વૃહસ્પતિઃ પ્રહરણં વજ્રં સુરાઃ સૈનિકાઃ

સ્વર્ગા દુર્ગમનુગ્રહઃ સ્વલુ હરેરૈરાવણો વારણઃ ।

દ્વિત્યાશ્વર્યવલાન્વિતોઽપિ વલભિદ્વજઃ પરૈઃ સજ્જરે

તદ્વચ્ચતં નનુ દૈવમેવ શરણં ધિગ્ધિગ્ધૃથા પૌરુષમ્ ॥૩૨॥

મંત્રી બ્રહ્મસ્પતિ, વજ્ર આયુધ, દેવ સૈનિક ઇન્દ્રના,
વળી સ્વર્ગ દુર્ગ, કૃપા હરિની, હાથી ઔરાવત છતાં,
આશ્ચર્યકારક બળ ! રણે હાર્યો, આરબળથી યથા,
જે દેવ એક જ શરણ તો પૌરુષ ધિગ્ધિગ્ધૃ તે વૃથા. ૩૨

એકે એ; પરંતુ એ એ પુણ્ય ન હોય તે પોતાને એમ સેદસે કહેગિત કરવા છતાં પણ
સેમાંનું કાંઈ મળે નહિ. આરે પેાતપોતનાં વિચાર કરવાર હિતમ પુરુષો આવી દીને
વિચારીને આ દેહ સંનથી કપેલાં કિલ્લામાં વિરેપ પ્રવલ કરવા નથી, પરંતુ જનંત
કાળનાં અવિષ્કળાં અરિજનનું દુર્ગા કેમ દબે એ લોક આગલી જાવને સુધારવા નિર્દેશ
પ્રીતિપૂર્વક સીધા પ્રતેષ છે. ૩૭

તતઃ સ્વાદો વિષયેભ્યોઃ કટુવિષકલ્પેન્નલં દુઃખિના
પાત્ત્યોદુમિવ ત્વાચ્ચનિર્મલં વેનાભિમાનાશ્રતમ્ ।
આત્માનં કર્ત્વ્યમનઃપ્રતિધિભિઃ પિત્તજ્વરાવિદ્યવત્
કાટં નગર્ભઃ સુપોસ્તમપિ નન્ન વ્યત્યામિતાસ્વાદનઃ ॥૩૮॥

કટુ વિષ ગળા વિષમાં વિષ કેમ દવાર કે દુઃખિત થયા ?
ને દોષમાં નિરત મનતા-અમૃતરસ અશ્વત્થિ સ્વેદઃ
દા કટુ! સગી મન મન પ્રતિવ્યસ્તી, અભિમાન તું.
કે! પિત્તજ્વર અવિદ્યવત વિષરીતસ્વાદુ સગતન સુ? ૩૮

કાળા વિષ લગતન સંતાપ કરવાર એ વિષયોમાં સ્વેદા કયો દવાર, આનંદ છે કે
નિંદા કાલુષી તે વિષયો કોલવામાં દુર્ગા મળે ને તું પોતાના (આત્મભૂત) સ્વાભિમાન-
રૂપ અમૃતને અગ્નિ કરી રહ્યો છું; અરે! મને નિશ્ચય મધ મૂક્યો છે કે તું નિદાન લેવા
છતાં પિત્તજ્વરથી પીડિત મનુષ્યની માફક મનની દુર્ગા જેવી વિષયોમાં આનંદ માનવા-
વાની પ્રતિયોગે તને વિષરીત સ્વાદવાળો બનાવી દીધો છે. ૩૮

અનિર્મલજંગમત્વં મુણ્દાદ્યગ્નિષ્ટિ યત્ ।
તત્ત્વપાગન્કિતો ભોક્તું ચિત્તનોર્ભાનુમોમયત્ ॥૩૯॥

નિર્મલિત પણ પણ જગત સામયું બચતું તુજ મુખથી દીસે,
તુજ તે અશક્તિ બોગની જયમ રાહુ સોમ સ્વિ અરે. ૩૯

તૃણાની નિર્મલિત-રૂપિત અર્થાત્ અધિક તૃણુથી સુદા રોવા છતાં પણ તારા
મુખમાંથી આયુ જગત બોગવાયા વિના જરૂર છે, બાકી રહ્યું છે, તે તારી બોગવાની
અશક્તિને લીધે જરૂર છે, અદ્યુયેષા સૂર્ય ચન્દ્ર ચંદુના મુખમાંથી જવેલા જ્વાલ્ય છે તે
સાદુની સંપૂર્ણ ગળી જવાની અશક્તિને લીધે બને છે.

એમ રાહુ સૂર્ય ચન્દ્રને પૂર્ણ મળી જવા આદે છે છતાં તે પૂર્ણ ગમતા નથી, એપ
બાકી રહી જવા પામે છે, તે તેની અશક્તિને કારણે છે. તેમ પ્રત્યેક પ્રાણીની તૃણા એટલી
અધિક હોય છે કે તે આળા જગતને સ્વાધીન કરવા આદે છે પરંતુ જગત તેને સ્વાધીન
થતું નથી તેનું કારણ તેની અશક્તિ છે, નહિ કે વિષય-તૃણાની ન્યૂનતા. ૩૯

સામ્રાજ્ય કથમપ્યવાપ્ય સુચિરાત્સંસારસારં પુનઃ
 તત્યક્તૈવ યદિ ક્ષિતીશ્વરવરાઃ પ્રાપ્તાઃ શ્રિયં શાશ્વતીમ્ ।
 ત્વં પ્રાગેવ પરિગ્રહાન્ પરિહર ત્યાજ્યાન્ ગૃહીત્વાપિ તે
 મા ભૂમૌતિકમોદકવ્યતિકરં સંપાદ્ય હાસ્યાસ્પદમ્ ॥૪૦॥
 કેમે કરી સામ્રાજ્ય ચક્રીતું લહી ચિર લોગવ્યુ,
 સંસારસાર છતાંય ત્યાગી, સિદ્ધપદ શાશ્વત લહું;
 તેા ત્યાજ્ય પરિગ્રહ ત્યાગી દે, તું પ્રથમથી ગ્રહતો નહીં,
 ભૌતિક મોદકવત્ કદી તેા હાસ્યસ્થાન બને નહીં. ૪૦

સંસારમાં સારરૂપ મનાતું છ જાંડતું સામ્રાજ્ય મહા કપટે કરીને પૂર્વે કરેલાં તપના ક્ષણરૂપે પામીને, તેને ચિરકાળ લોગવ્યા છતાં પણ તેને છોડ્યા પછી જ ચક્રવર્તીઓ શાશ્વત મોક્ષલક્ષ્મીને પામ્યા. તેથી તું તે પરિગ્રહને ધારણ કર્યા વિના પ્રથમથી જ છોડી દે કે જેથી ભૌતિક મોદકવત્ હાસ્યસ્થાન ન બને.

સંસારમાં સર્વોપરી સુખ ચક્રવર્તીનું છ જાંડતું સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત થવું તે મનાય છે. તેવું શ્રેષ્ઠ સુખ પૂર્વમાં ઘણાં કપટે કરેલા તપનું ક્ષણ હોય છે. તેવાં શ્રેષ્ઠ સુખને પણ છોડીને ચક્રવર્તીઓ શાશ્વત મોક્ષસુખ માટે યત્ન કરે છે અને મોક્ષસુખ પામે છે ત્યારે જ પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે. સર્વથી અધિક શ્રેષ્ઠ પુણ્યશાળી તીર્થંકરો પણ રાજ્યલક્ષ્મીને છોડ્યા પછી જ આર્દ્રાન્ત્ય લક્ષ્મી અને અન્તે મોક્ષલક્ષ્મીને પામે છે. આમ જ્યારે સર્વ વિષયો છોડવા અનિવાર્ય છે ત્યારે સૌથી ઉત્તમ તો એ છે કે મમત્વબુદ્ધિને છોડીને તેને ગ્રહણ જ ન કરવા. જો ગ્રહણ કર્યા પછી છોડવા પડે તો તે સાધુની માફક નિંદાપાત્ર બનવાનો પ્રસંગ આવે. કેઈ સાધુ (પરિવ્રાજક) વિદ્યામાં મળેલો લાડુ વિષ્ણુમાં પડી જાય છતાં તેને લઈ લે પણ તે લેતાં તેને કેઈ જોઈ જાય અને પૂછે કે આવો લાડુ લઈને તમે શું કરશો ? ત્યારે તે કહે કે એને લઈ જઈ ધોઈને પછી ફેંકી દઈશ આમ કહેવાથી તે સૌને હાંસીતું દારણ બને છે.

અથવા માટી વગેરેનો કૃત્રિમ લાડુ દ્વંધી દેખીને તેને સાચો માની કેઈ લેવા જાય તો એનાર સૌ કેઈ તેની હાંસી કરે છે ત્યારે તે ફેંકી દે છે.

માટી રીને મળેલા વિષયો અત્યંત છે. જોતજોતામાં, વિજ્ઞાનીના ચમકારાની માફક જતા રહેવાના છે. પણ કર્મની ઉદય આવે તો મરણ પહેલાં પણ તે આડ્યા જાય તેવા છે; અને તું તેને આડ્યો હોતો છતાં તે જતા રહેવાથી લોકોની હાંસીને પાત્ર બને છે. માટે તારે સમજે તું જાતે સમજે તારી હાંસી શા માટે કરાવે છે ? જ્યાં સુધી એ વિષયો નથી મળ્યા ત્યાં સુધી તને એ સારરૂપ હોય છે તેથી તેને તું ગ્રહણ છે. પરંતુ તે પ્રાપ્ત થતાં તને તે વિનંતર મમત્વજનક નથી પછી તેને છોડવા તું ઈચ્છા કરીશ, ત્યારે લોક તારી હાંસી કરશે.

માટે પહેલેથી જ છોડી દે કે જેથી લોકની હાંસીને પાત્ર બનવાનો પ્રસંગ જ ન આવે. જે પ્રાણી તેને યોગ્ય એવાં ધર્મનાં આચરણ કયાં વિના મોહવશ થઈ વિપયો પ્રાપ્ત કરવા નિષ્કળ પ્રયત્ન કરે છે તે લોકોની હાંસીને પાત્ર થાય છે.

માટે વાસ્તવિક સુખનું કારણ જે ધર્મ તેનું જ પાલન કરવું યોગ્ય છે, તેથી આ લોક અને પરલોક સંબંધી સુખોની પ્રાપ્તિ સહજે થશે. ૪૦

सर्वं धर्ममयं क्वचित्क्वचिदपि प्रायेण पापात्मकं
क्वाप्येतद् द्वयवत्करोति चरितं प्रज्ञाधनानामपि ।
तस्मादेव तदन्वरज्जुवलनं स्नानं गजस्याथवा
मत्तोन्मत्तविचेष्टितं न हि हितो गेहाश्रमः सर्वथा ॥४१॥

કોઈ કહે કે વિપયો છોડવાની શી જરૂર છે? ગૃહાશ્રમમાં રહીને પણ ધર્મ થઈ શકે છે. તેને કહે છે.

કદી ધર્મમય પ્રવૃત્તિ, પ્રાયે પાપમય વર્તન કદી,
કદી ઉભયમય વર્તન ગૃહસ્થી પ્રજ્ઞાતણું પણ જો વદિ;
જયમ અધનું વણવું નિરર્થક સ્નાન ગજનું છે વૃથા,
ઉન્મત્ત વર્તન ત્યાં ગૃહાશ્રમ શ્રેયકર નહિ સર્વથા. ૪૧

પ્રજ્ઞાશ્રી ધનવાળા બુદ્ધિમાન ગૃહસ્થોનું પણ પ્રવર્તન કવચિત્ સામાયિક, ભક્તિ, સત્સંગ, સ્વાધ્યાય આદિ શુભ કાર્યમાં પૂર્ણ ધર્મરૂપ હોય છે, કવચિત્ ભોગાદિમાં વર્તવારૂપ પૂર્ણ પાપરૂપ હોય છે, તથા કવચિત્ મંદિર, દેરાસર, આદિ કરાવવારૂપ કાર્યમાં ઉભય (પાપ-પુણ્ય) રૂપ હોય છે. ઓટલા માટે આ ગૃહાશ્રમ આંધળો વણ અને વાણીડો આવી બંધ, અથવા હાથી સ્નાન કરે અને પોતાની સૂંઢવડે પોતાના શરીર ઉપર પુષ્કળ ધૂળ નાખી તે સ્નાન વ્યર્થ કરે; એમ બંનેની ક્રિયા વ્યર્થ છે, તેમ ગૃહાશ્રમનું પ્રવર્તન પણ હિતકારક નથી. અર્થાત્ ગૃહાશ્રમમાં રહી કેવળ ધર્મરૂપ પ્રવર્તન સુલભ નથી. માટે જ જ્ઞાની પુરુષોએ સર્વાત્યાગનો ઉપદેશ કર્યો છે. આત્માનું સાચું કલ્યાણ નિર્ઞેય માર્ગથી જ થવું સંભવે છે. ૪૧

હવે ગૃહાશ્રમમાં ખેતી વગેરે કલેશ અને કષ્ટદાયક પ્રવૃત્તિથી સાચું સુખ મળવું શક્ય નથી તે દર્શાવે છે :

कृत्वोप्त्वा नृपतीन्निषेव्य बहुशो भ्रान्त्वा वनेऽम्भोनिधौ
किं किलश्नासि सुखार्थमत्र सुचिरं हा कष्टमज्ञानतः ।

તૈલં ત્વં સિકતાસ્વયં મૃગયસે વાન્હેર્વિપાજ્જીવિતું
નન્વાશાગ્રહનિગ્રહાત્ત્વ સુખં ન જ્ઞાતમેતત્ત્વયા ॥૪૨॥

કૃપિ કરી નરપતિ સેવી, બહુવન જળધિ ભમતો નષ્ટ હા !
સુખકાજ કાં અજ્ઞાનથી, ચિર કલેશ સહતો કષ્ટ હા !
તું તેલ શોધે રેતીમાં, વિષ ખાઈ જીવન ધૃષ્ટતો ?
આશારૂપી ગ્રહવશ થતાં, સુખ સત્ય એ નથી બાણતો. ૪૨

ગૃહાશ્રમમાં તું સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે આશા-તૃષ્ણાથી જમીનને ખેડી, ખી વાવી ખેતી કરીને, અથવા રાબદિની સેવા કરીને, અર્થાત્ નોકરી આકરી, દાસત્વ કરીને, અથવા બહુ વાર જંગલોમાં, સમુદ્રમાં પરિભ્રમણ કરીને વ્યાપાર કરીને, દીર્ઘ કાળથી શા માટે કષ્ટ સહન કરી રહ્યો છે ? અજ્ઞાનતાથી તું આ જે કષ્ટ સહન કરી રહ્યો છે તેથી તો એમ જણાય છે કે તું રેતીમાંથી તેલ નીકળશે એમ ધારી રેતી પીલી રહ્યો છે, અથવા વિષ ખાઈને જીવન ટકાવવા ધૃષ્ટી રહ્યો છે. રેતીમાંથી તેલ નીકળવું જેમ અશક્ય છે અથવા વિષપાન કરનારને જીવન ટકાવવું અસંભવિત છે, તેમ ઉપરોક્ત ખેતી, વ્યાપાર આદિ દ્વારા યથાર્થ સુખ પામવું તે અસંભવિત છે. હે ભવ્ય ! તને શું ખબર નથી કે અલીપ્ટ સુખ તો આશાનો નાશ થાય અને સંતાપ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ મળી શકે છે. ૪૨

આશાહુતાશનગ્રસ્તવસ્તૂચ્ચૈર્વજાં જનાઃ ।

હા કિલૈત્ય સુલ્લેષાયાં દુઃસ્વધર્માપનોદિનઃ ॥૪૩॥

આશાગ્નિથી સંતપ્ત ઊંચા વાંસની છાયા ચહે ?

સુખ અલ્પ વસ્તુલોગમાં, સંતાપ તો અધિકો દહે. ૪૩.

હા ! ખેદ છે કે અજ્ઞાની પ્રાણી આશારૂપ અગ્નિથી વ્યાપ્ત લોગોપલોગ પદાર્થોરૂપ ઊંચા વાંસથી ઉત્પન્ન થયેલી સુખરૂપ (સુખાભાસરૂપ) છાયાને પામીને સંતાપને દૂર કરવા માગે છે.

જે અજ્ઞાની પ્રાણી વિષયતૃષ્ણાને વશ થઈ અલીપ્ટ લોગોપલોગ વસ્તુઓ મેળવીને યથાર્થ સુખ પ્રાપ્ત થશે એમ બાણે છે તેનો તે પ્રયાસ કેવો છે ? જેમ સૂર્યના તાપથી તપેલો કોઈ મનુષ્ય તે તાપ દૂર કરવા માટે, અને શાંતિ લેવા માટે અગ્નિથી બળતા એવા ઊંચા વાંસની છાયામાં બેસી તે તાપ દૂર કરવા ધૃષ્ટ છે તેના જેવો તે પ્રયાસ છે.

અર્થાત્ ઊંચા વાંસની કંઈ ઉપયોગમાં આવે એવી છાયા પડતી નથી. વળી તે અગ્નિથી બળતો હોવાથી એવા વાંસની છાયાનો આશ્રય કરવાથી કોઈનો પણ સંતાપ જેમ દૂર થતો નથી, પણ અધિક વધે છે, તેમ વિષયતૃષ્ણારૂપ તાપને શાન્ત કરવાની ધૃષ્ટાવાળા જીવ

છંદ સામગ્રીના સંચય માટે પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યાં તેની તે તૃપ્તિ ઉત્તરેત્તર વધતી જાય છે, પરંતુ ઝોણી કે નાશ તો થતી જ નથી.

વિષાનૃષ્ટમૂર્છા અગ્નિની વ્તાણાઓ પ્રાણીને ગંભી ગાત્રુધી ગાળે છે. તેની શાંતિ ઇન્દ્રિયવિષયોની તૃપ્તિથી થતી નથી. પરંતુ તેથી તો તે અધિક વધી જાય છે. આ તૃપ્તિનો દરબાવ જ છે. પ્રાણ મરેલા ઇન્દ્રિયવિષયો માત્ર થોડા વખત માટે જ શરીરના સંતાપને દૂર કરી શકે છે. આ પ્રકારે વિચાર કરીને જ પૂર્વના મહાપુરુષો, શાંતિનાથ, કુંડુનાથ, અરનાથ આદિ, પોતે તીર્થંદરો તેમજ નકેવતીઓ દાવા છતાં તે સુખોને ત્યાગી આત્મશુભ પામીને જ દૃતાર્થ થયા. ૪૩

સ્વાતેઽમ્યાસત્ત્વભાગયાઽન્નિ શિલા પ્રાગ્ધનિર્વાહિણા
મૂળોઽમેદિ સ્માતલાવધિ તતઃ કૃન્ધ્યાન્સુતુચ્છં કિલ ।
ધારં વાયુદમાત્તદષ્ટુપક્તં પૃત્તિકૃમિશ્રિણિમિઃ
શુક્લં તન્ન પિપામિતોઽસ્ય સહસા કષ્ટં વિવેચેઽન્વિતમ્ ॥૪૪॥

જળ નિકટ પાડી દૂધ ખેદે, ત્યાં શિલા નીકળે તથે,
તે બેઠતાં છંદે સ્માતળ પડેગયાં જળ તો મળે,
તે અદ્ય, ખારં, દોષિ દૃમિયત, પૂળ દુર્ગંધિ ભયું,
તે પણ પીવા જતાં, શુદ્ધિ, હા ! વિધિ બળિયું હતું. ૪૪

હવે દેવયોગે કદાચ કંઈ અદ્ય સુખ વિષયોથી પ્રાપ્ત થાય છે તો પણ તે ભેત-ભેતમાં જતું રહે છે, અર્થાત્ સ્થિર નથી રહેતું તે દર્શાવે છે.

ઘોડું ખોદતાં જ પાણી નીકળ્યે એવી આશાથી કોઈ તૃપાતુર મનુષ્યે દૂરો ખોદવા માંડ્યો, ત્યાં વચમાં શિલા આવી. શરૂ કરેલું કાર્ય પૂરું કરવા તેણે મર્યા કાઢે શિલાને ખોદી પાતાળ સુધી ઊંડું ખોદ્યું. ત્યાં ઘણા કાંઠે કંઈક ઘોડું પાણી નીકળ્યું, તે પણ અત્યંત ખારું, દુર્ગંધવાળું, અને ક્રીડાઓથી ખદગદતું. તેણે પાણી પવું ત્યાં તે પીવા જાય છે, ત્યાં તો ભેતભેતમાં તે સુકાઈ ગયું ! આવી દેવની પ્રજાળતા છે.

જો પાષને ઉદય હોય તો પ્રાણી ધણ વિષય સામગ્રીને મેળવવા ગમે તેવા પ્રજાળ પ્રયત્નો કરે તો પણ કંઈ પ્રાપ્ત થાય નહિ. જો કદા કોઈ પ્રકારે કંઈ થોડી મળે તો તેની નૃષ્ટિ, અગ્નિમાં થી હોમતાં જેમ અગ્નિ વધી જાય તેમ, અત્યંત વધી જાય છે. જેથી તેને શાંતિ મળવાને બદલે અશાંતિ અધિક પ્રાપ્ત થાય છે. માટે સુખી રહેવાનો સરળ ઉપાય પૂર્વ સુવ્યથી મળેલી સામગ્રીમાં સંતોષ રાખી બલિષ્ઠને માટે ધર્મમય આચરણ કરે. કારણ કે સુખતું સાચું કારણ ધર્મ જ છે. ૪૪

તેવી જ રીતે સંપૂર્ણ જ્ઞાન કેવળજ્ઞાન તે સાચું જ્ઞાન છે. તે ધનાદિથી નહિ પણ તેના ત્યાગથી પમાય છે. તેમ જ જ્ઞાથી પુનરાગમન થાય તે મોક્ષગતિ, એ જ સાચી ગતિ છે કે જ્યાં ગયા પછી ફરી જન્મ-મરણના ચક્રમાં આવવું પડતું નથી પણ અનંત અવ્યાયામ સુખમાં સદાને માટે વિરાજમાન થઈ જીવ કૃતાર્થ થાય છે. તે પણ ધનાદિથી નહિ પણ તેના ત્યાગથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૬

વાર્તાદિભિર્વિપયલોલ વિચારાન્યઃ

ક્લિન્નાસિ યન્મુદુરિહાર્યપરિગ્રહાર્યમ્ ।

તત્ત્વેષિતં યદિ સકૃત્પરલોકનુદ્વયા

ન પ્રાપ્યતે નતુ પુનર્જનનાદિ દુઃખમ્ ॥૪૭॥

રે ! વિપય લપટ ! ધન પરિગ્રહ કાજ કબ્જ અતિ સહે,
રે ! રે ! વિચાર રહિત ! ફરી ફરી કલેશકારી પથ ચહે;
એ કબ્જમય પ્રવૃત્તિ એક જ વાર પરભવ હિત ચાહી,
જો થાય તો જન્માદિ દુઃખની પ્રાપ્તિ કદી થાયે નહીં. ૪૭

વિપયસુખની અપેક્ષાએ મોક્ષસુખને પામવું સુલભ છે તે દર્શાવે છે.

હે વિપયલપટ ! તું અહીં વિપયોમાં મુગ્ધ થઈને, વિવેકરહિત થયેલો જે ખેતી, પશુપાલન, વ્યાપાર આદિ દ્વારા ધન કમાવા માટે વારંવાર કષ્ટ સહન કરે છે તેવી કષ્ટમય પ્રવૃત્તિ (તપશ્ચરણાદિ) પરલોક માટે, અર્થાત્ આગામી ભવને સુખમય બનાવવા માટે એકવાર પણ કરે તો નિશ્ચયથી ફરી વારંવાર જન્મ-મરણનાં દુઃખને ન જ પામે. ૪૭

સંકલ્પ્યેદમનિષ્ઠમિષ્ઠમિદમિત્યજ્ઞાતયાયાત્મ્યકો

વાલ્મે વસ્તુનિ કિં વૃથૈવ ગમયસ્યાસજ્ય કાલં મુદુઃ ।

અન્તઃ જ્ઞાન્તિસુપૈહિ યાવદ્દયગ્રાપ્તાન્તકપ્રસ્કુર—

જ્વાલામીપણજાટગનલમુલ્લે ભસ્મીભવેન્નો ભવાન્ ॥૪૮॥

વસ્તુ સ્વરૂપ યથાર્થ જાણ્યા વિષુ કરી સુખકલ્પના,
આસક્તિ છટાનિષ્ઠથી, શી વ્યર્થ કાળની ક્ષેપના ?
જ્યાં સુધી જ્વાળાલીપણ, નિર્દય કાળ જહરાગ્નિ તને
બાળી કરે ના ભસ્મ ત્યાં લગી શાંતિ અંતર સાથ ને. ૪૮

હે ભગ્ય ! તું પદાર્થના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણ્યા વગર આ ઈષ્ટ છે, આ અનિષ્ટ છે

આસ્વાદ્યાદ્ય યદુચ્છિતં વિપયિમિર્વ્યાવૃત્તકૌતુહલૈ-

સ્તદ્ભૂયોઽપ્યચિકૃત્સયન્નમિલપસ્યપ્રાપ્તપૂર્વં યથા ।

જન્તો કિં તવ શાન્તિરસ્તિ ન ભવાન્ યાવદ્ દુરાશામિમા-
મંહઃસંહતિવીરૈરિષ્ટનાશ્રીચૈજયન્તીં હરેત્ ॥૫૦॥

વિપયી જને જે લોગવી, ત્યાગ્યા વિષય વિરતિ ધરી,
તેં એંઠ આહે, ગ્લાનિ વિણુ તું ગણી અપૂર્વ, સ્પૃહા કરી;
હે જીવ! શાંતિ ના તને, જ્યાં લગી દુરાશા એ ખરે,
અઘસમૂહ વીર અરિયમૂ જયધ્વજ એ જો ના હરે. ૫૦

જે સ્ત્રી આદિ વિષય લોગોને વિપયી જનોએ લોગવીને, તેથી વિરક્ત થઈ તણ દીધા છે, તે એંઠને તું ઘૂણુ રહિત થઈ, જાણે અપૂર્વ હોય એમ ગણી, લોગવવા ઇચ્છે છે! હે જીવ! જ્યાં સુધી પાપસમૂહરૂપી વીર શત્રુની સેનાની ફરકી રહેલી ધ્વજ સમાન એ દુષ્ટ વિષયતૃણુને તું નષ્ટ નહિ કરી દે ત્યાં સુધી શું તને કદી શાંતિ થવાની છે? અર્થાત્ કદી થવાની નથી. માટે વિવેકને પ્રાપ્ત કરી દુષ્ટ વિષયવાસનાને તું નષ્ટ કરી દે કે જેથી અનુપમ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય. એ નિશ્ચિત છે કે સુખતું કારણ અલીપ્ટ વિષયોની પ્રાપ્તિ નથી પણ તેનો પરિત્યાગ જ છે. ૫૦

મહ્ત્વા ભાવિમવાંશ્ચ ભોગિવિપમાન્ ભોગાન્ વુચુર્મુશં
મૃત્વાપિ સ્વયમસ્તમીતિકરુણઃ સર્વાઞ્જિઘાંસુર્મુધા ।

યદ્યત્સાધુવિગર્હિતં હતમતિસ્તસ્યૈવ ધિક્ કામુકઃ

કામક્રોધમહાગ્રહાહિતમનઃ કિં કિં ન કુર્યાજ્જનઃ ॥૫૧॥

રે! ભાવિભવનાં સુખ ગુમાવી, સર્પ સમ લોગો ચઢ્યા!

પોતે મરીને પણ બધાં હણવા તણ લય ને દયા,

રે! સાધુનિન્દિત સર્વ કરવા હતમતિ ધિક્ કામના!

જે કામ ક્રોધ મહાગ્રહે અતિ અસ્ત શું ન કરે જના? ૫૧

સ્વર્ગાદિ આગામી ભવનાં સુખ લોગી(ઇન્દ્રિયલંપટ)જનોને મળવાં હુલ્લ છે, અર્થાત્ વિપયી જનોને કદી પ્રાપ્ત થતાં નથી. તેવાં સુખને નષ્ટ કરીને અર્થાત્ તેવાં સુખ પ્રાપ્ત કરવાનાં મૂકીને અજ્ઞાની પ્રાણી સર્પ સમાન લયકર તે લોગો લોગવવાની અતિશય ઇચ્છા કરે છે, તે લય અને દયાથી રહિત થઈને પોતે મરીને પણ વ્યર્થ બીજાઓને મારવા ઇચ્છે છે. જે જે નીચ કાર્યો કરવાનાં મહા પુરુષોએ નિંદ્યાં છે તે તે સર્વ, ધિક્કાર છે કે આ હુણુદિ જીવ કરવા આહે છે. કામ ક્રોધ આદિ દુષ્ટ પિશાચ સમાન છે, તેનાથી પીડિત પ્રાણી હેયાદેયનો વિચાર નહિ કરતાં ગમે તેવાં પાપ પણ કરી બેસે છે. ૫૧

શ્ચો યસ્યાજનિ યઃ સ એવ દિવસો હસ્તસ્ય સંપદ્યતે
સ્થૈર્યં નામ ન કસ્યચિજ્જગદિદં કાલાનિલોન્મૂલિતમ્
ભ્રાત્ર્ઘ્રાન્તિમપાસ્ય પશ્યસિતરાં પ્રત્યક્ષમક્ષ્ણોર્ન કિં
યેનાત્રૈવ મુહુર્મુહુર્વહુતરં વદ્વસ્પ્રહો આમ્યસિ ॥૫૨॥

જે દિવસ આવતી કાલ છે ગઈ કાલ તેહિ જ દિન બને,
સ્થિર વસ્તુ જગમાં કે નહીં, સૌ કાળ વાયુ નિકંદને,
આતા ! તજીને આન્તિ તું ક્યમ નયન જોડી ના બુધે ?
કે જેથી ભોગેછા વડે બધાઈ ભમતો ભવભવે. પર

જે વસ્તુને માટે જે દિવસ આવતી કાલ કહેવાતો તે જ વસ્તુને માટે તે જ દિવસ ગઈ કાલ થઈ બય છે. અહીં કોઈ વસ્તુ સ્થિર નથી. આ આખા જગતની બધી વસ્તુએ કાલક્રમ વાયુ વડે મૂળમાંથી ઉગેડી નાંખાય છે. હે ભાઈ ! શું તું બ્રમ તજીને આંખોથી પ્રત્યક્ષ નથી જોતો કે જેથી આ નશ્વર જાહ્ય વસ્તુઓના વિષયમાં વારંવાર તેની જ ધટ્ટા ફરીને દીર્ઘ કાલથી પરિભ્રમણ ક્યાં કરે છે ? પર

સંસારં નરકાદિપુ સ્મૃતિપથેષ્વુદ્વેગકારિણ્યલં
દુઃસ્વાનિ પ્રતિસેવિતાનિ ભવતા તાન્ધેવમેવાસતામ્ ।
તન્નાવન્મમ સસ્મરસ્મિતશિતાપાઙ્ગરનજ્ઞાયુર્ધૈ-
ર્વામાનાં દિમદશમુશ્વતરુવદ્યત્રાસવાન્નિર્ધનઃ ॥૫૩॥

દુઃખો સદ્યાં સંસારમાં નરકાદિનાં જે ફરી ફરી,
તેની સ્મૃતિ પણ ત્રાસ દે. તેથી અધિક સ્મરતું જરી;
નિર્ધન સ્થિતિમાં યુવતી જનનાં કામખ્યાણ કરાક્ષથી,
દિમદશ મુદ્દ નરુવન બળી દુઃખ તેં સદ્યાં પ્રત્યક્ષથી. ૫૩

આ સંસાર નરકાદિનાં સ્મૃતિપથેષ્વુદ્વેગકારિણ્યલં છે. તેની અંદર દુઃખો સદ્યાં સંસારમાં નરકાદિનાં જે ફરી ફરી, તેની સ્મૃતિ પણ ત્રાસ દે. તેથી અધિક સ્મરતું જરી; નિર્ધન સ્થિતિમાં યુવતી જનનાં કામખ્યાણ કરાક્ષથી, દિમદશ મુદ્દ નરુવન બળી દુઃખ તેં સદ્યાં પ્રત્યક્ષથી. ૫૩

ઉત્પન્નોઽસ્યસિ દોષધાતુમલવદ્દેહોઽસિ કોપાદિવાન્
 સાધિવ્યાધિરસિ પ્રહીનચરિતોઽસ્યસ્યાત્મનો વજ્રકઃ ।
 મૃત્યુવ્યાત્તમુલ્લાન્તરોઽસિ જરસા ગ્રાસ્યોઽસિ જન્મિન્ વૃથા
 કિં મત્તોઽસ્યસિ કિં હિતારિરહિતે કિં વાસિ વદ્વસ્પ્રહઃ ॥૫૪॥

ઉત્પન્ન છું, તન મલિન તું, હું ક્રોધ રાગાદિરતો;
 દુશ્વરિત્રી તું, આધિ વ્યાધિ સહિત આતમ વંચતો;
 તું મરણ મુખમાં, જરા આસે, જન્મ ભવ ભવ ધારતો,
 તું મત્ત શું ? નિજ હિત અરિ શું ? કે ન તૃષ્ણા ત્યાગતો ? ૫૪

વારંવાર જન્મને ધારણ કરનાર હે જન્મિન્ (પ્રાણી) ! તું ઉત્પન્ન થયો છું, વાત પિત્તાદિ દોષ, રસ રુધિરાદિ સાત ધાતુ, તથા મળ મૂત્રાદિ યુક્ત શરીરને ધારણ કરનારો છું, ક્રોધાદિ કપાયો સહિત છું, મનનાં માનસિક દુઃખ તે આધિ અને શરીરમાં રોગાદિ તે વ્યાધિથી પીડિત છું, દુષ્ટ આચરણવાળો છું, મૃત્યુએ કાઢેલા મુખની વચમાં અર્થાત્ મરણોન્મુખ છું, તથા જરા, વૃદ્ધાવસ્થાનો આસ ધનનાર છું, તો પણ હે અજ્ઞાની પ્રાણી ! સમજમાં નથી આવતું કે શું તું તારા જ હિતનો શત્રુ છે ? કે ઉન્મત્ત થઈને તું તે અહિતકારક વિષયોની અભિલાષા કેમ કરે છે ? ૫૪

અગ્રગ્રીષ્મકઠોરવર્મકિરણસ્ફૂર્જદ્ગમસ્તિપ્રભૈઃ
 સંતપ્તઃ સકલેન્દ્રિયૈરયમહો સંવૃદ્ધતૃષ્ણો જનઃ ।
 અપ્રાપ્યામિમતં વિવેકત્રિમુલ્લઃ પાપપ્રયાસાકુલ-
 સ્તોયોપાન્તદુરન્તકર્દમગતક્ષીણોક્ષવત્ કિલચયતે ॥૫૫॥

રે ! ગ્રીષ્મકાળ કઠોર રવિનાં કિરણવત્ સંતાપતી,
 તૃષ્ણા વિષય મુખની વધીને ચિત્ત જનનાં બાળતી,
 ઇચ્છિત જો પામે નહીં, વિવેક વિણ પાપો કરે,
 કાદવ વિષે ખૂંચેલ તો તે બળદવત્ કલેશે મરે. ૫૫

વિષય મુખની તૃષ્ણા વધીને મનુષ્યોનાં મનને ઉનાળામાં, ગ્રીષ્મમાં તપેલા કઠોર રવિનાં તપેલાં કિરણોના પ્રચંડ તાપ સમાન બાળે છે. આ તૃષ્ણાથી સંતપ્ત પ્રાણી વિવેકને નષ્ટ કરી ઇચ્છિત વિષયોને મેળવવા માટે પાપાચારમાં વર્તી વ્યાકુલ થાય છે. અને જ્યારે ઇચ્છિત વિષયો નથી મળતા ત્યારે તે, તરસથી પીકાઈને પ્રાણીની નિકટ અગાધ કાદવમાં ફસી ગયેલા નિર્બળ બળદની માફક, કલેશને પામે છે. ૫૫

જ તેની નિદ્રાનો નાશ થઈ તે જાગી જીઠે છે. ઉઘેલા માણસ પાસે વાજાં વાગે તો તે તરત જ ઉઘને તણ જાગૃત થઈ જાય છે. પરંતુ આ મોહનિદ્રા તો એવી પ્રળા છે કે અનેક પાપકર્મરૂપી મધમાખીઓના સતત દંશથી ડસાતા છતાં, અનેક દુઃખરૂપી અગ્નિની જ્વાળાઓથી દહાતાં છતાં, અનેક મૃતકોની આગળ યમનાં વાજાંના ગંભીર શબ્દો વારંવાર સંભળાતા છતાં, આ જીવની એ દુઃખદ મોહનિદ્રા ટળતી નથી અને આત્મજાગૃતિ પમાતી નથી, એ આશ્ચર્ય છે! ૫૭

તાદાત્મ્યં તત્તુભિઃ સદાનુભવનં પાકસ્ય દુષ્કર્મણો
વ્યાપારઃ સમયં પ્રતિ પ્રકૃતિભિર્ગાદિં સ્વયં વન્ધનમ્ ।
નિદ્રા વિશ્રમણં મૃતેઃ પ્રતિભયં શશ્વન્મૃતિશ્ચ ધ્રુવં
જન્મિન્ જન્મનિ તે યથાપિ રમસે તત્રૈવ ચિત્રં મહત્ ॥૫૮॥

ભવભયે તનતાદાત્મ્યતા, દુઃખ કર્મરૂપ વેદે અતિ,
પ્રતિ સમય જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મબંધ ક્રિયાતતિ;^૧
વિશ્રામ નિદ્રા, મરણ લીતિ, તે અવશ્યે આવૃત્તિ,
તો પણ રમે તું ત્યાં જ એ આશ્ચર્ય ઉર રેલાવતું. ૫૮

આ શરીર સાથે તારો અનાદિકાળથી નિયત સંબંધ છે, શરીર દુઃખતું મૂળ છે. એક છૂટે છે ત્યાં બીજું પ્રાપ્ત થાય છે. બીજું છૂટે છે ત્યાં ત્રીજું મળે છે. તેથી આજ સુધી તારો છૂટકારો થયો નથી. આમ શરીરની પરંપરા ચાલી આવી છે અને તેમાં તારો મોહ (મમતા) પણ ચાલુ રહ્યા કર્યો છે. તે શરીર રહેવાથી પાપકર્મનો પરિપાક, દુઃખ તારે સદા ભોગવવું પડે છે. શરીર જ ન હોય તો સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરવો જ ન પડે. અમૂર્ત આત્માને આ શરીર વિના કોઈ દુઃખ હોય જ નહિ. શરીર હોવાથી જીવને નિરંતર કર્મનો બંધ થયા કરે છે. જ્ઞાનાવરણાદિ આઠેય કર્મની પરંપરા ચાલુ બંધાયો કરે છે. આ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રહ્યા કરે છે. તેમાં નિદ્રા એ વિસામો છે. પરિશ્રમથી થાક લાગતાં વિસામો લેવા જીવ નિદ્રામાં અચેત મૃતક સમાન પડી રહે છે. મરણનો સદા ભય રહ્યા કરે છે. તો પણ મરણ તો અવશ્ય આવે છે જ. હે વારંવાર જન્મ-મરણ કરી રહેલા જન્મિન્ ! તારા જીવનમાં આવાં દુઃખો લાગી રહ્યાં છે, છતાં તું હજી તે શરીરાદિમાં જ પ્રેમ, પ્રીતિ, મમતા કરી રહ્યો છે ! વિષયોને સુખનાં સાધક સમજીને તેમાં જ નિઃશંક રમ્યા કરે છે, તેને દુઃખનાં કારણ સમજતા છતાં પણ તેમાં જ લીન રહે છે ! આ અત્યંત આશ્ચર્ય છે ! ૫૮

અસ્થિસ્થૂલતુલાકલાપવટિતં નદ્વં શિરાસ્નાયુભિઃ
શ્રર્માચ્છાદિતમસસાન્દ્રપિશિતૈર્લિપ્તં સુગુપ્તં સ્વલૈઃ ।

તત્કલ્પ્યં કિમિત્યેત્યનંતિ ધર્મશાન્તિસંપૂર્ણઃ
 સંવચ્ચેન કિમહમ્ પ્રથમદર્શનઃ સંવંધિર્નિર્વ્યુથિઃ ।
 કિં મોહાદિમદાવિન્દેન સરથા દેહેન ગેહેન વા
 દેહિન્ યાદિ મુક્તાય ને મમમયું મા માઃ પ્રમાદં મુઘા ॥૬૧॥

હવે ! ધન અને ઈર્ષ્ય સમુદાય આશાન્તિને ઉત્તેજવા,
 યજ્ઞી બાંધુ સંબંધથી શું ? તે દુર્ગતિપ્રદ બાજુવા;
 દર મોહસર્પિણું દેહ આ યજ્ઞી ધન તેમજ દુઃખદ શ્રેયઃ
 મુખકાળ આશા શી શમાવી તજ સમરત પ્રમાદને. ૬૧

હે દેહિન, શરીરધારી પ્રાણી ! ઇન્ધનની માફક તૃણભૂષ્ય અગ્નિને ઉત્તેજિત કરનાર
 ધનનું તારે શું કામ છે ? અર્થાત્ કાંઈ નહિ. પાપનાં કારણ એવાં રવચનાદિ સંબંધીઓ
 તારે સંબંધ રાખવાથી તને શો લાભ છે ? અર્થાત્ કાંઈ નહિ. મોહરૂપ સર્પનાં મોઢાં દર
 જેવું આ શરીર તથા ઘરથી પણ તને શું પ્રયોજન છે ? કાંઈ જ નહિ; આવા વિચારે
 હે હવે ! તું સુખનું કારણ એવી એ તૃણાની શાંતિ પ્રાપ્ત કર. તેમાં વ્યર્થ પ્રમાદ ન કર. ૬૧

આદાવેવ મહાવૃન્દવિચલં પટ્ટેન વદ્ધા સ્વયં
 રક્ષાધ્યક્ષુજાસિપન્જરવૃતા સામંતસંરક્ષિતા ।
 લક્ષ્મીર્દીપશિખોપમા ક્ષિતિમતાં હા પસ્યતાં નર્યતિ
 પ્રાયઃ પાતિતચામરાનિલ્લહેતેવાન્યત્ર કાશા નૃણામ્ ॥૬૨॥

નૃપસદ્ગમીની રક્ષા કરે બળવાન મંત્રી પ્રથમ તો,
 સામંત રક્ષાધ્યક્ષથી રક્ષાય તો પણ ચપલ બે;
 આમરૂપનથી દીપશિખાવત્ જોતજોતાં નષ્ટ એ,
 તો અન્ય રક્ષાને દ્વિધરતાની આશ શી ? હા કષ્ટ એ ! ૬૨

જે રાજાઓની લક્ષ્મી સર્વ પ્રથમ બળવાન મંત્રી અથવા સેનાપતિ દ્વારા પટ્ટબંધરૂપે
 નિશ્ચિતતાથી બાંધવામાં આવે છે, જેની પાછળ હાથમાં તરવાર આદિ શસ્ત્રસજ્જિત રક્ષાધિ-
 કારી પુરુષો રક્ષા માટે રાખવામાં આવે છે, તથા જે અનેક સૈનિકો દ્વારા રક્ષિત રહે છે,
 તે અસ્થિર રાજલક્ષ્મી પણ હોળવામાં આવતાં આમરોના પવનથી દીપકની બ્લાજાની જેમ
 જ્યાં જોતજોતામાં નષ્ટ થઈ જાય છે, ત્યાં ભક્ષા, ખીજ સામાન્ય માણુસની લક્ષ્મીની
 શી આશા રાખી શકાય ? અર્થાત્ લક્ષ્મી કોઈની પણ પાસે સ્થિર રહેનાર નથી, માટે
 અવિનાશી મુખની પ્રાપ્તિ માટે વિનંદ્ય લક્ષ્મીની અભિલાષા તજીને સંતોષનો જ આશ્રય
 કર્તવ્ય છે. ૬૨

ધનપ્રાપ્તિ વિનુ નિર્ધન દુઃખી, તપિન વિના ધનિકો દુઃખી,
 આ બેદખિન્ન સમસ્ત ત્યાં! મુનિવેદ સંતોષે મુખી. ૬૫

નિર્ધન મનુષ્યને ધન નહિ હોવાથી તે દુઃખી થાય છે, અને ધનવાન મનુષ્યને સંતોષ નહિ હોવાથી તે દુઃખી થાય છે, આ પ્રકારે બેદ છે કે નિર્ધન કે ધનવાન સર્વ દુઃખ જ અનુભવે છે. બે કેઈ મુખી હોય તો એક 'મુખી' એટલે તૃપ્તિથી શક્તિ, સંતોષવાળા મુનિ જ મુખી છે. તેથી ધન કાંઈ મુખનું કારણ નથી, તેમ નિર્ધનતા દુઃખનું કારણ નથી, પરંતુ તૃપ્તિ દુઃખનું કારણ છે. સંતોષ જ મુખનું કારણ છે. માટે તેને પ્રાપ્ત કરો. ૬૫

પમયજાન્ મુલાદ્ દુઃખં સ્વાયત્તં કેવલં ધમ્મ ।

અન્યથા મુખિનામાનઃ કમમાસંસ્તપસિતઃ ॥૬૬॥

તે અન્યવશ મુખ, દુઃખ તો તે, સ્વવશ ઉત્તમ મુખ મધ્યુ,
 નહિ તો 'મુખી' એ નામ ક્યાંથી સંભવે મુનિજો તમ્ ? ૬૬

જે પરાધીન મુખ છે તે કરતાં તો સ્વાધીન દુઃખ પણ સારાં છે. કારણ કે

'સમ્યુ' પશ્વશ તે દુઃખલક્ષણ, નિઃપશ્વ તે મુખ લક્ષિણ,
 એ દૃષ્ટે આતમ મુખ પ્રગટે, કહો મુખ તે કુણ કલિયે રે ? ભવિકાં'

ધનવાનેને જે મુખ છે તે પરાધીન છે. તે પરાધીન મુખ કરતાં પોતાની ઇચ્છાનુસાર અનશન આદિ તપ કરનાર તપસ્વીઓને દેખાતાં કદ કે દુઃખ તે સારાં છે. કારણ કે એમ ન હોય તો તપસ્વીઓને 'મુખી' કેમ કહેવાય ? અથવા જ્ઞાનીઓ 'મુખી' નામથી કેમ ઓળખાય ?

જે વિષયન્ય મુખો છે તે પરાધીન છે. તે મુખ પ્રાપ્ત કરવા તેને યોગ્ય પુણ્ય કે ધન આદિની અપેક્ષા રાખે છે. એવાં પુણ્યાદિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જીવને તેવાં મુખ મળે છે. વળી તે મુખ પરાધીન હોવાથી હીર્ષદાગ ટકનાર પણ નથી, અલ્પદાગ જ ટકી રહેનાર છે. તેથી જ્યાં પરાધીનતા નથી ત્યાં જ વાસ્તવિક મુખ છે. તે પરાધીન મુખની અપેક્ષાએ સ્વતંત્રતાથી આગરેલાં અનશનાદિ તપથી ઉત્પન્ન થનાર દુઃખ ઉત્તમ છે કારણ કે તેથી ભવિષ્યમાં સ્વાધીન મુખ પ્રાપ્ત થનાર છે. જ્યારે તે પરાધીન મુખ તો ઉત્તરોત્તર દુઃખનું કારણ બનતું હોવાથી વાસ્તવિકતાએ દુઃખ જ છે. ૬૬

જેની સર્વ પ્રવૃત્તિ સ્વાધીન જ છે તેવા જ્ઞાનીઓને જ સત્ મુખ હોય છે. તેવા જ્ઞાનીઓના શુભની પ્રશંસા હવેના જો શ્લોકમાં દર્શાવે છે :

યદેતત્સ્વચ્છન્દં વિહરણમકાર્પણમગનં
 સહાર્યૈઃ સંવાસઃ શ્રુતમુપગમન્કશમકલમ્ ।
 મનો મન્દસ્પન્દં વહિરપિ નિરાયાતિ વિમુગ્ધ
 ન જાને કસ્યેયં પરિણતિસ્દારસ્ય તપસઃ ॥૬૭॥

નિજવશ વિહાર, અદીનતા આદારમાં, જ્ઞાનીતામાં.
 નિજવાસ આર્યો સાથ. શ્રુત અભ્યાસ શમ શમદ્વેષગણમાં;
 મન મન્દવૃત્તિ બાહ્યગમને દીર્ઘકાળ વિચારમાં,
 પરિણામ આપ્યાં શ્રેષ્ઠ ના જાણું કયા તપનાં થતાં? ૬૭

ત્યાગી જ્ઞાનીઓનો વિહાર, ગમનાગમન, સ્વતંત્રતાપૂર્વક હોય છે, લોજન દીનતા રહિત હોય છે, આર્ય ઉત્તમ ગુણીજનોનો સંગ હોય છે, શાસનવાધ્યાયરૂપ પરિશ્રમના ક્ષણમાં રાગાદિના ઉપશમરૂપ શાન્તિ હોય છે, તથા બાહ્ય પર પદાર્થોમાં મન્દ પ્રવૃત્તિવાળું મન હોય છે, આ બધા ગુણો કયા મહાન તપનું પરિણામ છે તે ઘણા કાળથી અતિશય વિચાર કરતાં છતાં મને બાહ્ય પડતી નથી.

અજ્ઞાની ગૃહસ્થીઓ આનાથી વિપરીત પરાધીન હોવાથી તેમનાં ગમનાગમન પણ પરાધીન છે. તેથી તેમને સુખ નથી. તેમને લોજનમાં આમૃક્તિ, ગૃહિ હોવાથી, ત્યાં પણ દુઃખ છે. તેમને સ્વાર્થી જે તે જનોનો સંગ છે તેથી ગુણી જનો કે ઉત્તમજનોનો સહવાસ નહિ હોવાથી ત્યાં પણ દુઃખ છે. જ્ઞાનીઓ પોતાનો સમય શ્રુતજ્ઞાનના પઠન પાઠનમાં વીતાવી સ્વપરનું શ્રેય સાધે છે અને સુખને આસ્વાદે છે જ્યારે અજ્ઞાની ગૃહસ્થીઓ પોતાનો કાળ જે તે રાગદ્વેષનાં કાર્યોમાં જ વીતાવી કર્મબંધન કરી ભાવિનાં દુઃખ જ ઉપાર્જન કરે છે. તેમનાં મન બાહ્ય પદાર્થોમાં જ નિરંતર પ્રવૃત્ત રહે છે, જ્યારે જ્ઞાનીઓનાં મન બાહ્ય પદાર્થોની મહત્તા નહિ લાગવાથી, ‘આત્માથી સૌ હીન’ એ નિર્ધાર થવાથી આત્માભિમુખ, અંતર્મુખ થયાં છે. તેથી તેમને હૃદય આત્મશાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે. આમ જ્ઞાનીઓના ગુણો ઘણા તપનાં ક્ષણરૂપે જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તે સર્વને પ્રાપ્ત થવા ઘણા હૃદય છે. એટલા માટે સ્વતંત્રતામાં જે સુખ છે તે પરાધીનતામાં કદી પ્રાપ્ત થાય તેમ નથી એ સુનિશ્ચિત છે. ૬૭

વિરતિરતુલા શસ્ત્રે ચિન્તા તથા કરુણા પરા

મતિરપિ સદૈકાન્તધ્વાન્તપ્રપન્નવિમેદિની ।

અનશનતપશ્ચર્યા ચાન્તે યથોક્તવિધાનતો

ભવતિ મહતાં નાલ્પસ્યેદં ફલં તપસો વિધેઃ ॥૬૮॥

વિરતિ અનુપમ, શાસ્ત્રચિંતન, શ્રેષ્ઠ કરુણા અંતરે,

બુદ્ધિ મહા એકાન્ત-તપ-વિસ્તાર નાશ સદા કરે;

વિધિયુક્ત અનશન તપશ્ચર્યા અંતકાળે ભય હરે,
પ્રવૃત્તિ મહા પુરુષો તણી નહિ અલપ તપનું દળ ખરે ! ૬૮

તે ઉપરાંત વિપયેનો અનુપમ ત્યાગ, શ્રુતનો અભ્યાસ, ઉત્કૃષ્ટ દયા, નિરંતર એકાંત-
વાદરૂપ અંધકારના વિસ્તારને નષ્ટ કરવાવાળી સ્યાદાદરૂપ બુદ્ધિ તથા અંતમાં આગમોક્ત
વિધિપૂર્વક અનશન તપનું આચરણ અર્થાત્ આહારત્યાગપૂર્વક સમાધિમરણ આ સર્વ
મહાત્માઓની પ્રવૃત્તિ કોઈ થોડા તપને આચરવાનું દળ નથી જ પરંતુ મહાન તપનું જ
દળ છે. ૬૮

उपायकोटिदूरक्षे स्वतस्तत इतोऽन्यतः
सर्वतः पतनप्राये काये कोऽयं तवाग्रहः ॥६९॥

કોટિ ઉપાયે પણ નહીં રક્ષાય નિજ પરથી કંઠા,
તન નાશશીલ અવશ્ય, તેનો વ્યર્થ આગ્રહ શો સહા ! ૬૯

ધર્મનું સાધન શરીર છે માટે તેને ચતનથી રાખવું જોઈએ એમ કોઈ કહે તો તેને
કહે છે કે :

હે ભાઈ ! આ શરીર કોટિ ઉપાયો કરવા છતાં સ્વયં તેનું રક્ષણ થઈ શકે તેમ
નથી, તેમ કોઈથી તેની રક્ષા કરાવી શકાય તેમ નથી; પરંતુ જે સર્વ પ્રકારે નષ્ટ જ થવાનું
છે, તેવા શરીરની રક્ષા કરવામાં આ તારે કેવો આગ્રહ છે કે હું તેની ‘રક્ષા કરું’, ‘રક્ષા
કરું’. અર્થાત્ તેની રક્ષા જ્યારે કોઈ પ્રકારે થઈ શકે એમ જ નથી ત્યારે સર્વ પ્રકારે તેની
રક્ષા કરવાના પ્રયત્ન નિરર્થક છે, એમ જાણી જન્મ મરણાદિનાં પરિભ્રમણમાં પડતા આત્માને
ઉદ્ધાર કરી ઉત્તમ ગતિમાં, મોક્ષમાં ધારનાર, સ્થાપન કરનાર ધર્મની સાધના કરી આત્માને
અજન્મર પદની પ્રાપ્તિ થાય તેમ કરી લેવા યોગ્ય છે. ૬૯

अवश्यं नश्वरैरेमिरायुःकायादिभिर्विदि ।

शाश्वतं पदमायाति मुद्यायातमवैहि ते ॥७०॥

આ આયુ કાયા આદિ નશ્વર નિશ્ચયે, તોયે યદિ,
જે તેથી શાશ્વત મોક્ષપ્રાપ્તિ, જણુ તો દ્રોગટ થતી. ૭૦

માટે અવશ્ય નષ્ટ થઈ જનાર આ આયુ અને શરીર આદિ દ્વારા જે તને અવિનાશી
શાશ્વત મોક્ષપદ પ્રાપ્ત થાય છે તો તે મોક્ષપદ તને સહેજે વિના પ્રયાસે મદતમાં જ પ્રાપ્ત
થાય છે એમ સમજ. તું ખરો બુદ્ધિમાન તો ત્યારે જ ગણાય કે આ આયુ શરીર આદિ
અવશ્ય નાશ પામવાનાં જ છે એમ જાણી તે નાશ ન પામે ત્યાં સુધીમાં તું તેનાથી મોહ,

કદા કયં કૃતઃ કસ્મિન્નિત્યતર્ક્યઃ સ્વલોઽન્તકઃ ।

પ્રાપ્નોત્સેવ કિમિત્યાષ્વં યતષ્વં શ્રેયસે ગુપ્તાઃ ॥૭૮॥

યમ પ્રાપ્ત ક્યારે ક્યાંથી ક્યાં કે કંઈ રીતે નહિ જ્ઞાત એ,
નિશ્ચિત તો કાં? મુક્તિ, સત્વર શ્રેય સાધો બ્રાત હે! ૭૮

એ હુદ્દ કાલ ક્યારે કેવી રીતે આવે છે? ક્યાંથી આવે છે? અને ક્યાં આવે છે? એ આગળથી બાણી ન શકાય તેવી અતર્ક્ય જાણત છે. છતાં એટલું નિશ્ચિત છે કે તે અવશ્ય આવે છે. માટે હે વિદ્વાનો! તમે નિશ્ચિંત થઈને શા માટે બેસ છો? આત્માના કલ્યાણને માટે પુરુષાર્થ કરો. અભિપ્રાય એ છે કે પ્રાણીના મરણનો કોઈ સમય નિયત નથી, તેમ સ્થાન પણ નિયત નથી. માટે વિવેકી જનોએ સદા સાવધાન રહીને આત્મહિતમાં લાગેલા રહેવું જોઈએ. ૭૮

અસામવાયિકં મૃત્યોરેકમાલોક્ય કંચન ।

દેશં કાલં વિધિં હેતું નિશ્ચિન્તાઃ સન્તુ જન્તવઃ ॥૭૯॥

કોઈ એક એવો દેશ, હેતુ, કાળ, વિધિ યમગમ્ય ના,
શોધી, પછી નિશ્ચિત થાઓ! મુક્તિ સાધો અન્યથા. ૭૯

એવો કોઈ દેશ, કે જે દેશમાં મૃત્યુનો કાંઈ પણ સંબંધ ન હોય, એવો કોઈ કાળ કે જેમાં મૃત્યુ આવી ન શકે, એવી કોઈ વિધિ, રીત, કે જે પ્રમાણે વર્તવાથી મૃત્યુને ટાળી શકાય, એવું કોઈ કારણ કે જે પામીને મૃત્યુથી દૂર જ રહી શકાય, તે હોય તો શોધી કાઢો. એવા દેશ, કાળ, વિધિ અને કારણને પામીને પછી હે છવો! તમે નિશ્ચિન્ત થઈ બસો! પરંતુ ધ્યાન રાખો કે મરણ સુધી શોધ કરશો તો પણ તમને કોઈ એવો દેશ, કાળ, વિધિ કે કારણ નહિ જ મળે કે જેથી તમે નિશ્ચિન્ત થઈ શકો. એવાં દેશાદિક તમને ત્યારે મળશે કે જ્યારે તમે હેહાદિથી મોહ મમત્વ હઠાવી વીતરાગ લાવને પામી આત્મચિંતનમાં મગ્ન થશો. સંસારમાં તો એવી નિશ્ચિન્તતા આપે એવું કંઈ જ નથી, માટે શરીરરક્ષાના પ્રયત્નમાં લાગી રહેતાથી તમે મૃત્યુથી છૂટો એમ નથી જ, પણ હેહાધ્યાસ તથા આત્મ કલ્યાણને સાધવામાં તત્પર થઈ જિજ્ઞાસુમય આત્મમગ્ન દશા પ્રાપ્ત કરશો તો જ તમે ખરેખર નિર્વાય અને નિશ્ચિન્ત થશો. માટે મુક્તદશા પામવા માટે જ પુરુષાર્થમાં આ મળેલો દુર્લભ યોગ સફળ થાય તેમ અવશ્ય બળગત થઈ જવા યોગ્ય છે. ૭૯

અપિહિતમહાગૌરદ્વારં ન કિં નરકાપદા—

મુપકૃતવતો ભૂયઃ કિં તેન ચેદમપાકરોત્ ।

આ મનુષ્ય પર્થાય શેલડીના સડેલા કાષ્ઠા સાંકા લેવો અસાર કહ્યો છે; સડેલા સાંકાની વચ્ચે સાંકા છે તેમાં તો રસ નથી. અંતમાં તે નીરસ શીક્રો છે. તેનું મૂળ પણ રસ વગરનું છે. વચ્ચે વચ્ચે પુલુયી કાષ્ઠા પડેલાં છે. તેમાં પણ રસ નથી એવો શેલડીનો સાંકો દેખવામાં માન ફડો ભાસે છે પણ વાસ્તવિક રીતે તે સર્વ પ્રકારે અસાર છે. ભોગવવા યોગ્ય નથી, છતાં એવા કાષ્ઠા સાંકાને પણ ભાવિ બીજ માટે તાવે તો તેથી મીઠા સાંકા નીપળે.

તેમ આ મનુષ્ય પર્થાયમાં પણ વચ્ચે વચ્ચે અનેક આપદાઓ આવે છે. અંતમાં વૃદ્ધાવસ્થા વિકરાળરૂપે ખડી છે. ત્યાં પણ મુખનો સ્વાદ નથી. મૂળમાં બાળાવસ્થા પણ મુખથી રહિત છે. મધ્યમ અવસ્થા ક્રુધા, તૃષ્ણા, મીડા, ઝિંતા, રાગ, ઉપાધિ આદિ દુઃખ-કારક ઉપદ્રવોરૂપ છિદ્રોથી છિદ્રિત હોવાથી દુઃખકારક છે. આમ આ મનુષ્ય પર્થાય કેવળ દુઃખરૂપ છતાં અજ્ઞાનથી નામમાત્ર મુખરૂપ ભાસે છે. બાકી તે સર્વ પ્રકારે અસાર છે.

આમ છતાં પણ તે મનુષ્યપણું વિપર્યાદિ તુચ્છ સુખો છોડી સદ્ધર્મસાધન કરી પર-લોકના બીજરૂપે ગાળે તો તેનાથી સ્વર્ગ મોક્ષાદિ ઘણાં મીઠાં ફળ નીપળે. માટે આ દુર્લભ માનવભવ ધર્મસાધનાથી જ સફળ કરવો ઉચિત છે. ૮૧

પ્રસૂતો મરણાયુર્લોકાં પ્રવૃદ્ધો જીવિતોત્સવમ્ ।

પ્રત્યહં જનયન્તેષુ તિષ્ઠન્ કાવે કિયચિન્મ્ ॥૮૨॥

સુતો તહીં શ'કા મરણની કૂંડે ઉત્સવ જગતો,

રે! આમ કાયામાં સદા ત્યાં દીર્ઘ શી રિયતિ ધારતો ? ૮૨

ત્યારે છવ સૂવે છે ત્યારે મરણ લેવો બનીને મરેલો હોય એવી આશંકા ઉત્પન્ન કરે છે, ત્યારે જાગે છે ત્યારે છવવાની ચેષ્ટાથી ઉત્સવ કરે છે. આમ દરરોજ ચેષ્ટા કરનાર આ છવ કેટલો કાળ આ શરીરમાં રહી શકશે ? અર્થાત્ જાહુ થોડો કાળ આ શરીરમાં રહીને અંતે તે શરીર તેને છોડવું જ પડશે. આવી તેની અસ્થિર દશા છે ત્યાં તેને તે શરીરમાં અધિક કાળ રહેવાનો વિશ્વાસ શો ? માટે તેણે તે શરીરને પોતાનું સ્વકાર્ય કરી લેવામાં જ ગાળવો જોઈએ. જેથી પછી તે દેહ છોડતાં તેને કંઈ દુઃખ કે શોક થાય જ નહિ. ૮૨

સત્યં વદાન્ન યદિ જન્મનિ વન્ધુકૃત્ય-

માત્તં ત્વયા કિમપિ વન્ધુજનાદિતાર્થમ્ ।

एतावदेव परमस्ति मृतस्य पश्चात्-

संभूय कायमहितं तव मस्मयन्ति ॥૮૩॥

આ જન્મમાં બન્ધુ જનોએ બંધુકાર્ય કર્યું કર્યું ?
 હિતકારી જે તુજ આત્મને તે સત્ય કહેજે, કંઈ કર્યું ?
 હા, કાર્ય મોટું એટલું સાથે મળીને સૌ કરે,
 કે મરણ પછી તુજ તન-અરિની ભસ્મ બાળીને કરે. ૮૩

હે ભાઈ! તું સાચું કહે કે આ સંસારમાં તારા બંધુજનોએ તને આજ સુધીમાં
 કેઈ બંધુકૃત્ય તારા પ્રત્યે કર્યું છે? અથવા તેમણે તારું હિત કંઈ કર્યું છે? હુઃખરૂપ
 બંધનોમાંથી છોડાવે તે બંધુ તારા બંધુઓએ સંસારનાં હુઃખમાંથી છોડાવવા તને કંઈ પણ
 ઉપકાર કર્યો છે? હા, તેઓ એટલું કરે છે કે તારા મરણ પછી તારો શત્રુ જે શરીર
 તેને બધા એકઠા મળીને બાળી ભસ્મીભૂત કરે છે.

બન્ધુ એટલે હિતૈષી, જે કુટુંબીજનોને તું બંધુ માને છે તે તારું વાસ્તવિક હિત શું
 કરે છે? ઊલટા તેથી વિપરીત તે સૌ રાગદ્વેષનાં કારણ બનીને ચાર ગતિમાં ચોરાસી
 લાખ યોનિમાં ફરી ફરી પરિભ્રમણનાં હુઃખમાં રૂબરૂ પડે તેવા અહિતકારી કાર્યો કરાવે
 છે. મારે જેમ શરીર ઉપરથી, સ્ત્રી ઉપરથી રાગ હઠાવવા યોગ્ય છે તેમ બન્ધુજનો ઉપરથી
 પણ રાગ હઠાવી આત્મહિત સન્મુખ થા. ૮૩

જન્મસંતાનસંપાદિવિવાહાદિવિધાયિનઃ ।

સ્વાઃ પરંજસ્ય સકૃત્પ્રાણહારિણો ન પરે પરે ॥૮૪॥

સંસાર સંતતિ હિતુ એવા વિવાહાદિ કરાવતા,
 ને દયન આરિ, પણ નહિ બીજા જે મરણ-હિતુ જે થતા. ૮૪

આશા અનલમાં ધનરૂપી ઇન્ધન સમૂહને નાખતો,
બળતો અનલ ઉદ્દીપ્તમાં, પણ શાન્ત માને બ્રાન્ત તો. ૮૫

વિષય-તૃષ્ણામાં અથવા આશારૂપ અગ્નિમાં ધનરૂપ ઇન્ધનના સમૂહને નાખીને, ઉમેરીને સળગી ઉઠેલી તૃષ્ણા-અગ્નિમાં પોતે બળતો છતાં બ્રાન્તિથી આ જીવ પોતાને શાન્ત માને છે.

જેમ અગ્નિમાં ઇન્ધન ઉમેરતાં અગ્નિ ઉત્તરોત્તર વધતી જાય છે તેમ અધિક અધિક ધન સંચયથી આ વિષય-તૃષ્ણારૂપ અગ્નિ પણ ઉત્તરોત્તર વધતી જાય છે પણ ઓછી તો થતી જ નથી. વધતી અગ્નિ જોતાં મૂર્ખ પણ પોતાને શાંત માનતો નથી. પરંતુ આશ્ચર્ય છે કે વિષયસામગ્રીરૂપ ઇન્ધનને પામીને, એ તૃષ્ણારૂપ અગ્નિ સળગી ઉઠેલી જોતાં છતાં તથા પોતે તેનાથી બળતો છતાં બ્રાન્તિથી પોતાને શાંત સુખી માને છે. આ એની મોટી અજ્ઞાનતા છે. આવી ભયંકર તૃષ્ણામાં જીવને સ્વવિચારનો કે સાચી શાંતિ આપનાર રત્નત્રયાત્મક ધર્મનો અવકાશ જ રહેતો નથી એ ખેદ છે. ૮૫

પલિતચ્છલેન દેહાન્નિર્ગચ્છતિ શુદ્ધિરેવ તવ વુદ્ધેઃ ।

કથમિવ પરલોકાર્થં જરી વરાકસ્તદા સ્મરતિ ॥૮૬॥

પળિયાં મિથે તુજ બુદ્ધિ શુદ્ધિ બહાર નીકળવા કરે;

શી રીત બિચારો વૃદ્ધ ત્યાં પરલોક અર્થે કંઈ સ્મરે ! ૮૬

હે ભગ્ય ! સફેદ વાળને બહાને તારી બુદ્ધિની શુદ્ધતા શરીરમાંથી બહાર નીકળી રહી છે, એવી વૃદ્ધાવસ્થામાં શક્તિહીન થયેલો તું પરલોકને અર્થે કે પોતાસંબંધીનો કાંઈ પણ વિચાર શું કરી શકીશ ?

તું એમ સમજે છે કે ચૌવન અવસ્થામાં ધન, સ્ત્રી આદિ સામગ્રી મેળવી પ્રથમ આ લોકનું સુખ ભોગવું. પછી વૃદ્ધાવસ્થામાં ધર્મસેવન કરી પરલોકને અર્થે યત્ન કરીશ. પણ ભાઈ ! વૃદ્ધાવસ્થામાં તો ધવલ કેશને બહાને તારી બુદ્ધિની શુદ્ધતા ચાલી જશે. અને બુદ્ધિની શુદ્ધતા વિના, વિચારશક્તિ ચાલી જતાં આ લોક સંબંધી કાર્યોનો પણ વિચાર ચથાર્થપણે થવો મુશ્કેલ છે તો પછી પરલોકને માટે વિચાર કે પુરુષાર્થ ક્યાંથી થશે ? વૃદ્ધાવસ્થામાં તો જીવ અધુન બળેલું મડદું જ બનેલો. વૃદ્ધાવસ્થામાં ઇન્દ્રિયો શિથિલ અને બુદ્ધિ બ્રષ્ઠ થઈ જાય છે. ત્યાં ધર્મસાધનાનું સામર્થ્ય રહેતું નથી. માટે અત્યારે યુવાવસ્થામાં જ ધર્મસાધનામાં પ્રમાદ ન કરતાં બળૂત થા, બળૂત થા. ૮૬

इष्टार्थोद्यदनाशितं भवसुखक्षाराम्भसि प्रस्फुरन्-

नानामानसदुःखवाडवशिवासं दीपिताभ्यन्तरे ।

મૃત્યુત્પત્તિજગતરક્તપલે સંસારઘોરાર્ણવે
મોહગ્રાહવિદારિતામ્યવિવરાદ્દૂરે ચરા દુર્લભાઃ ॥૮૭॥

જાણ. ૬૨૨ વસ્તુજનિત શુભ, અતૃપ્તિકર ખારું ખરે!
ખટુ દુઃખ માનસ વ્યાપ્ત પડવાનળ સમાં જ્યાં અંતરે;
જ્યાં જન્મ મૃત્યુ જરા મોક્ષ અપળ ઘોર ભવાણુવે,
જ્યાં મોહમગરાદિ ગુણે પડતા ન. તે દુર્લભ, ભવે. ૮૭

અવિધિતપણે, અર્થરૂપણે સુખના સંપૂર્ણ સાધનોથી લાલન-પાલન કરાયેલું મનોહર અંગુષ્ઠા, સ્ત્રીઓના રમ્ય નેત્રકમળોથી નિરંતર સન્માનિત થયેલું તારું આ શરીર આત્મગોષ્ઠ, અમ્યજ્ઞાનથી યુક્ત ગેધિ જોટલે રતનત્રયના પ્રકાશથી યૌવન અવસ્થામાં જ જંગલમાં બળી ગયેલી સ્થળકમળિનીની શંકાથી હતાપુદિ સપળ દણિવાળાં પ્રાણીઓથી દેખ્યું જશે તો તને ધન્ય છે, તો તું ખરેખર પ્રશંસાપાત્ર છે.

જેને નિરંતર સુખસાગથી પામીને વિપયસુખનો અનુભવ કર્યો છે, તથા યુવાવસ્થામાં જેને અનેક મુદ્દર સ્ત્રીઓ ચાલતી હતી, તેવા પુરુષો જ્યારે વિવેકજ્ઞાનને પામીને રતનત્રય-રૂપ ગોષ્ઠિને પ્રગટાવી, વનમાં સ્થિર થઈ હુધર તપમાં રત હોય છે ત્યારે તપથી ધૃશ તેમનું સુકુમાર શરીર દેખીને હસેલો આગમાં બળેલ સ્થળકમળિની માનીને તે જોવામાં સ્થિર થાય છે, પણ ભયથી ભાગી જતાં નથી. એવા ધ્યાનમગ્ન એ મહાપુરુષોને ધન્ય છે, એ મહાભાગ્ય છે. એ પ્રશંસવા યોગ્ય, સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, આત્મહિતાર્થે અવલંબવા યોગ્ય અર્થાત્ આરાધના યોગ્ય છે. ૮૮

ચાલ્યે વેત્તિ ન કિંચિદપ્યપરિપૂર્ણાક્ષો હિતં વાહિતં
કામાન્વઃ સ્વલુ કામિનીદ્રુમયને બ્રામ્પન્ વને યાંવને ।
મધ્યે વૃદ્ધવર્ણાર્જિતું વસુ પશુઃ ક્વિલન્નાસિ કૃપ્યાદિમિ-
ર્વાદિક્ષેર્ધમૃતઃ ક જન્મ ફલિ તે ધર્મો ભવેન્નિર્મલઃ ॥૮૯॥

તું બાળકાળે વિકસ અંગે હિતાહિત ન બળતો,
ત્યમ યૌવને કામાંધ કામિની તરુવનમાં રજળતો;
વય મધ્યમાં ધનની તૃપાથી ખિન્ન પશુ! કૃપ્યાદિધી,
વૃદ્ધત્વમાં તું અર્ધમૃત! ક્યાં ભયસંકળતા ધર્મથી? ૮૯

આ હવે શાસ્ત્રાવસ્થામાં શરીર પરિપુષ્ટ નહિ હોવાથી હિત અહિતને બળતો નથી. યુવાવસ્થામાં કામથી અંધ બનીને સ્ત્રીઓરૂપ વૃદ્ધથી સઘન યૌવનરૂપ વનમાં વિપયસાગથીની જોજમાં વિથરે છે. તેથી તેમાં પણ હિતાહિતને બળતો નથી. મધ્યમ વયમાં પશુ સમાન અજ્ઞાની થઈને તૃષ્ણાના પૂરમાં તણાઈને જોતી, વેપાર આદિ દ્વારા ધન કમાવામાં તત્પર રહી ખેદખિન્ન થયા કરે છે. તેથી આ અવસ્થામાં પણ હિતાહિતને બળતો નથી. વૃદ્ધાવસ્થામાં અર્થો મરેલા જેવો શરીરથી શિથિલ થઈ જાય છે. તેથી તેમાં પણ હિતાહિતનો વિવેક રહેતો નથી. આવી દશામાં હે ભવ્ય! કઈ અવસ્થામાં તું ધર્મતું આચરણ કરીને આ જન્મ સંકળ કરી શકીશ? તે મહાપુરુષોને ધન્ય છે કે જેમણે યુવાવસ્થામાં જ ભુક્ત-ભોગી થઈને અથવા પ્રયમથી જ પ્રાપ્ત ભોગોને ત્યાગીને, ચોડીની બળને તોડીને આત્માને

સ્વતંત્ર મુક્ત સહજાત્મ-પદે સ્થાપન કરવા હુધર પુરુષાર્થ કરી આત્મદશા પ્રગટાવી, અંતમાં મુક્તિપુરી પહોંચવા ભાગ્યશાળી બન્યા, સહજાત્મસ્વરૂપમાં મગ્ન થઈ કૃતાર્થ થયા. નમન હો તે પરમપુરુષાને ! ૮૬

ચાલ્યેઝસ્મિન્ યદનેન તે વિરચિતં સ્મર્તું ચ તન્નોચિતં
મધ્યે ચાપિ ધનાર્જનવ્યતિકરૈસ્તન્નાસ્તિ યન્નાપિતઃ ।
વાર્દિક્કયેઝ્યમિભૂય દન્તદલનાદ્યાચેષ્ટિતં નિષ્ઠુ
પગ્યાદ્યાપિ વિધેર્વશેન ચલિતું વાઙ્મહસ્પહો દુર્મતે ॥૯૦॥

રે ! આજકાળે અહિત વિધિકૃત સ્મરણને પણ યોગ્ય નહીં,
ધનકાજ દુઃખો મધ્ય વયમાં વિધિથી શાં પામ્યા નહીં ?
દૃઢત્વમાં હંતાદિ તોડી પરાભવ કરતું અતિ,
એ અદ્ય વિધિવશ ચાલવા હજી હજી શું દુર્મતિ ? ૯૦

તે દુર્માતિ ! આ વિધિ કે કર્મ, જેને વશ તું વતે છે તેણે તારું શું શું અહિત
કર્યું છે ? તો કે. જેને એ કર્મનાં ગંધનો તોડી નાખી સ્વવશ થવાનો આ અવસર
ન મળે છે. માટે કેતી બા.

પરદૃત નિન્દા સુણી ન શક્તાં કાન નય્ય થયા ખરે !
 દુર્દશા નિન્દા ન લેઈ શક્તાં યદુ અંધ થયાં ખરે !
 યમ નિદ્રા લેતાં ભયથી કંપ શરીર તારુ' જો અતિ,
 નિઃકંપ તું ત્યાં ! જરૂર જરૂર ઘર બળે ! કર દિન રતિ. ૯૧

હે વૃદ્ધ ! તારા કાન બીંતઓનાં નિન્દાવાક્યો સાંભળવાની અનિચ્છાથી તિરસ્કૃત
 અર્થાન્ નાદ મઈ મયા છે, બહેરા મઈ ગયા છે, મેંજો તારી દયાજનક અવસ્થા દેખવામાં
 અસમર્થ હોવાથી અન્યપણાને પાછાં છે, આ શરીર પણ તારી સન્મુખ આવતા યમ
 (મૃત્યુ)થી ભરે છે ભયનીત મઈને અતિશય કંપવા લાગ્યું છે, છતાં આશ્ચર્ય છે કે તું
 ભરકે ગમતા ઘર જેવી વૃદ્ધાવસ્થાથી શિથિલ થયેલા આ શરીરમાં નિશ્ચયપણે નિશ્ચિંત
 યઈને બેસી રહ્યો છે ! પરંતુ તું તે દેહના મોહને તજતો નથી અને પરણવના સુખ માટે
 કંઈ પ્રયત્ન કરતો નથી. ૯૧

અતિપરિચિન્તેષ્વગ્ના નવં મયેન્ પ્રીતિરિતિ હિ જનવાદઃ ।
 તં કિમિતિ મૃષા કુર્યં દોષાત્કવો ગુણેષ્વત્તઃ ॥૧૨॥

અતિ પરિચિંતમાં અનાદર, રતિ નવીનમાં સૌની બને,
 ક્યમ ક્યવ મિથ્યા જો કરે, સારી દોષરત, ગુણ અવગણે. ૯૨

જેનો અતિશય પરિચય થાય તે પ્રત્યે હવને અનાદર, અભાવ થાય છે અને નવીનમાં
 પ્રેમ થાય છે, એવી લોકોક્તિ છે. આ પ્રસિદ્ધ લોકોક્તિને પણ તું દોષોમાં અનુસંગ અને
 સુખોમાં અનુસંગ સ્થિત થઈને મૃષા કેમ કરે છે ?

લોકોમાં પ્રચલિત છે કે જે વસ્તુ વારંવાર પરિચયમાં આવે છે તેમાં અનુસંગ નથી
 રહેતો અને જે પરિચયમાં નથી આવી એવી નવી વસ્તુઓમાં હવને અનુસંગ વિશેષ થયા
 કરે છે. પરંતુ આ હવની દશા તેનાથી વિપરીત છે. સગદેખ મોહ આદિ દોષો હવની
 સાથે અનાદિથી આવ્યા આવે છે. તેની સાથે જ હવ રત્ન અનુસંગ ક્યાં કરે છે. તે
 હાનિકારક સમગ્ર તેથી ઉદાસીન-વિરક્ત ભાવ આવવો લેઈએ તે આવતો નથી, અને
 સમ્યક્દર્શન આદિ અપૂર્વ ગુણો જે આત્માના પોતાના છે, જે અનંત સુખના કારણરૂપ
 છે, જે શાંતિ દુઃખને નાશ કરનાર અમોઘ ઉપાય છે, તેના પ્રત્યે હવને અનુસંગ, આદર,
 પ્રેમ, ભક્તિ ભાવ વગરતા નથી. જો આશ્ચર્ય છે ! ૯૨

हंसर्न भुक्तमतिकर्कशमम्मसापि
 नो संगतं दिनविकासि सरोजमित्यम् ।
 नालोक्तिं मयुकरेण मृतं वृथैव
 प्रायः कुतो व्यसनानां स्वहिते विवेकः ॥१३॥

ના હુંસ સેવે કમળને જળથી અલિપ્ત કઠોર એ,
ના ભ્રમર એ જોતો, મરે, ન વિવેક વ્યસનીને ઉરે. ૯૩

કમલને હુંસ ખાતો નથી. વળી કમળ જલમાં ઉત્પન્ન થાય છે છતાં તે જળમાં એક-મેક ન થતાં સદાય અલિપ્ત રહે છે, એવું એ કમળ કઠોર છે. તથા તે હીવસે ખીલે છે અને રાત્રે ખીડાઈ જાય છે તેથી તેમાં રહેલો જીવ પણ રાત્રે ખીડાઈ જતાં મરણ પામે છે. આ જથી વાતનો ભ્રમર વિચાર કરતો નથી. તે તો કમળની સુગંધમાં આસક્ત થઈને તેમાંથી રાત્રે કમળ ખીડાઈ જાય છતાં નીકળી જતો નથી અને કમળની અંદર પૂરાઈ જવાથી વ્યર્થ મરણ પામે છે. આ પ્રમાણે વ્યસનીઓને પોતાના હિતાહિતનો વિવેક ક્યાંથી હોય ?

વિષયોમાં આસક્ત જીવો એમ નથી વિચારતા કે મહાત્માઓએ વિષયોને વિષ સમાન ગણી તેને તજ્યા છે પણ કદી તે ભોગવવામાં આસક્ત થયા નથી. તે વિષયો જોત જોતામાં નષ્ટ થઈ જવાના છે, સદાય રહેવાના નથી. તેમજ આત્મસ્વભાવથી વિપરીત હોવાથી પ્રાણીને નરકાદિ દુર્ગતિઓમાં લઈ જનાર છે. તેમાં આસક્તિથી જન્મ મરણાદિ અનંત દુઃખ સહવાં પડે છે. આમ હિતાહિતનો વિવેક વ્યસનીઓને હોતો નથી એ આશ્ચર્ય છે. ૯૩

પ્રજૈવ દુર્લભા મુષ્ટુ દુર્લભા સાન્યજન્મને ।

તાં ગ્રાપ્ય વે પ્રમાદ્યન્તે તે શોચ્યાઃ સ્વલુ ધીમતામ્ ॥૧૪॥

પ્રજા જ દુર્લભ, અધિક દુર્લભ પરભવાર્થે ઊપને,
તે પામી પણ જો દિતપ્રમાદી શોચ્ય તે જ્ઞાની ગણે. ૯૪

પ્રજા તો હિતાહિતનો વિચાર કરે તેવી પ્રજા, બુદ્ધિ મળવી દુર્લભ છે. વળી પર-જન્મના જિતનો વિચાર જાગવો, એવી વિવેકબુદ્ધિ હોવી તે તેથી અધિક દુર્લભ છે. આવી વિવેકબુદ્ધિને પામીને પણ જીવ સ્વયંત આચરવામાં પ્રમાદ કરે છે તેને જ્ઞાનીઓ અત્યંત શોચનીય ગણે છે.

પણ, હાલના મંદિયથી વિવેકબુદ્ધિ જાગે તેવો જોગ જીવને મળે છે. તે મળ્યા છતાં જીવ પરમવત્ હિતમાં પ્રમાદ કરે તો મળેલી સામગ્રી ચાલી જતાં ફરી કયા ભવમાં મળવી મળતી નથી એ વિચારે બુદ્ધિમાનોને ખેદ થાય છે. માટે જ વિવેકબુદ્ધિનો પ્રમાદ તજીને સ્વયંત સદાય તપસ કરે છે. ૯૪

એકાદિતઃ ક્ષિતિશ્ચિત્તો મુવિ વેન જ્ઞાનાઃ
તસ્મિન્ન વિવેક મર્તિ દિ મર્તિજનપ્રામિદ્ધે ।

શોચ્યં તદેવ યદમી સ્પૃહણીયવીર્યા-

સ્તેષાં યુધાથ વત કિંકરતાં પ્રયાન્તિ ॥૧૫॥

રે! જનપ્રસિદ્ધ જુઓ, નરેન્દ્રો પુણ્યથી લક્ષ્મી લહે,
તો પણ ધનાર્થે, વીર યુધ હા શોચ્ય! નૃપ સેવા ચહે. ૯૫

પૃથ્વીપતિ રાજાઓ જે લોકના અધિપતિ થયા તે સૌ વિધિ, એટલે પુણ્યથી થયા છે; આ વાત સર્વ જનોમાં પ્રસિદ્ધ છે. છતાં એ જેદની વાત છે કે વિશિષ્ટ પરાક્રમી અથવા વિદ્વાનો પણ એ રાજાઓની સેવા કરે છે, પણ પુણ્ય કે જે વડે તેઓ રાજલક્ષ્મીને પામ્યા છે તે ઉપાર્જન કરવા ઉચિત થતા નથી.

જગતમાં સૌ જાણે છે કે રાજા, મહારાજા, ચક્રવર્તી તથા તીર્થંકર આદિ જે મહા-પુરુષો થાય છે તે સૌ પૂર્વોપાર્જિત પુણ્યના પ્રભાવથી થાય છે. અનેક પરાક્રમી અથવા બુદ્ધિમાન વિદ્વાનો તે પુણ્ય ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેને ઉપાર્જન કરવા મથે તો તે રાજ્ય લક્ષ્મી અવશ્ય પામે પણ તેમને એવો વિશ્વાસ નહિ હોવાથી પુણ્ય ઉપાર્જન કરવાને બદલે તેઓ રાજા આદિની સેવા કરવા ઉચિત થાય છે. પરંતુ જો પુણ્ય નહિ હોય તો ગમે તેવા રાજાદિની ગમે તેટલી સેવા કરે છતાં કંઈ યથેષ્ટ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થવાની નથી. ૯૫

યસ્મિન્નસ્તિ સ ભૂમૃતો ધૃતમહાવંશાઃ પ્રદેશઃ પરઃ

પ્રજ્ઞાપારમિતા ધૃતોન્નતિધનાઃ સૂર્ધ્નાં ત્રિયન્તે શ્રિયૈ ।

ભૂયાંસ્તસ્ય ભુજઙ્ગદુર્ગમતમો માર્ગો નિરાશસ્તતો

વ્યક્તં વક્તુમયુક્તમાર્યમહતાં સર્વાર્યસાક્ષાલ્કૃતઃ ॥૧૬॥

તે ધર્મ ઉત્તમ જેથી ઉત્તમ વંશમાં નૃપપદ વરે,

પ્રજ્ઞા અમિત ત્યાં, ધનોત્પતિ, જનધનાકાંક્ષી શિર ધરે;

વિપરી જોનાને માર્ગ દુર્લભ, અસ્ત આશસમરત એ,

સર્વંશ દર્શિત, આર્ય વચને પણ પદાય ન વ્યક્ત એ. ૯૬

શ્લેષ અલંકારયુક્ત આ શ્લોકના બે અર્થ થઈ શકે છે.

કેઈ રાજાનો સર્વાર્ય નામનો મંત્રી હતો. તેણે કેઈ કૃષ્ણ નામના રાજાનો ખબરો જે અતિ દુર્ગમ્ય સ્થાનમાં હતો તે અતિ પુરુષાર્થ કરીને પ્રગટ કર્યો. તે સ્થાન કે જ્યાં મોટા મોટા ગજનરપર્શી પર્વતો છે, જ્યાં મોટાં વાંસાદિનાં જંગલ છે, તીવ્ર બુદ્ધિમાનને જ જે સ્થાન ગમ્ય થાય તેવું છે, જેનાં અડોળ અને અતિ ઉંચાં શિખરો જાણે આકાશને માપી રહ્યાં હોય એવા વિસ્તીર્ણ પર્વતો યુક્ત પ્રદેશમાં માર્ગ પણ અતિ વિપદા અને અતિ લંબાઈવાળો છે, જ્યાં મોટા મોટા નગરાજ (ભયંકર સર્પો) ઠામ ઠામ વિચરે છે,

પૂર્વ પશ્ચિમ દિશાઓની પણ જે પ્રદેશમાં સૂધ રહેવી અતિ મુશ્કેલ છે, આવો પ્રદેશ સર્વ સાધારણ જનોને ગમ્ય થાય એમ કહેવું પણ અયુક્ત છે, એવા પ્રદેશને એ સર્વાર્થનામના મંત્રીએ પ્રગટ કર્યો અર્થાત્ ત્યાં જઈને તે કૃષ્ણ રાજાનો મહાનિધિ જે ઘણા કાળથી અપ્રગટ અને અગોચર હતો તે સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત કર્યો અને આનંદયુક્ત થયો. એમ આ પ્રથમ અર્થમાં સર્વાર્થ મંત્રીની પ્રશંસા કરી.

છે, એવી વૃત્તિનો નિર્દય અને આશય શાસ્ત્ર કરી તે જ વૃત્તિનું બળ રાખવું, અને મંદ વૃત્તિ યાજ ત્યાં વીતરાગ પુરુષોની દયાનું સ્મરણ કરવું. તે અદ્ભુત અદિત્ય પર દષ્ટિ એવીને વૃત્તિને અપ્રમત કરવી, એ સુગમ અને સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપદેશકારક તથા કલ્યાણરૂપ છે, નિર્વિકલ્પ. "

—શ્રીમદ્ રાઘવચંદ્ર-પત્રાંક ૮૪૩

શરીરંજસ્મિન્ સર્વાશુનિનિ વદ્દુઃશેઽપિ નિવસન્

વ્યરંતીન્નો નૈવ પ્રવયતિ જનઃ પ્રીતિમધિકામુ ।

इदं हृद्वाप्यस्माद्विरमयितुमेनं च यतते

यतिर्पातात्स्વાयનः परहितरतिं पश्य महतः ॥૧૭॥

ત્યાં હુઃખ ઘણું તે અશુભિ તનમાં અરૂ વસતા ત્યાં અરે!

વેરાન્ય પામે નદિ જરાપણ પ્રીતિ અધિકી ત્યાં કરે!

આ દેખતાં પણ ત્યાંથી પ્રીતિ દૂર કરવા શુનિ મધ્ય,

ઉત્ક્રમ ઉપદેશ કરી, જે સાત પરદિત રતિ કંથે. ૬૭

આ શરીર સર્વ પ્રકારે અપવિત્ર અને ઘણું હુઃખની ખાણ છતાં તેમાં વસતાં આ કલ્પ તેમાંથી વિરક્ત થતો નથી; તેમાંથી અનુરાગ તજતો નથી, એટલું જ નહિ પણ તેમાં અધિક અધિક પ્રીતિ કરે છે. તેને વિરતી જ્ઞાની ગ્રહ ઉપદેશ દ્વારા એ અપવિત્ર શરીરથી વિરક્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે આલો મહાપુરુષોનો બીજાઓ પ્રત્યે હિતવિપરી અનુરાગ, પદો-પદ્મ ભાવના, જેવા યોગ્ય છે, પ્રશંસના યોગ્ય છે. બીજા જીવોના કલ્યાણમાં નિસ્ત રહેવું એ કૃપાળુ મહાપુરુષોનો સ્વભાવ હોવાથી કોઈ રીતે અસાર, અપવિત્ર અને બધાં હુઃખનું મૂળ જેવા શરીર પ્રત્યેના જીવનો અનુરાગ, મમત્વ હોવાવા તે મહાપુરુષો નિષ્કામ કરુણાથી ઉપદેશ છે. આવા કરુણામાર જ્ઞાનીઓનાં દર્શન-સમાગમ-ઉપદેશ પ્રાપ્ત થવાં હુર્લભ છે. આહો! સત્પુરુષનાં વચનામૃત, સુદ્રા, અને સત્સમાગમ! ૬૭

इत्वं तथेति वदन्ना किमुदीरितेन

भूयस्त्वयैव ननु जन्मनि युक्तमुक्तम् ।

एतावदेव कथितं तव संकल्प

सर्वापदां पदमिदं जननं जनानाम् ॥૧૮॥

તન આમ કે તન તેમ એવું બહુ કહ્યાથી શું હવે!

તે કથ્ય તેને ભોગવ્યું ને છોડ્યું છે હા! ભવભવે;

આ સાર અત્ર સમસ્ત સંક્ષેપે કહ્યો સંગ્રહ કરી,

આ દહ સૌ આપત્તિનું છે ધામ જીવને, જો જરી! ૬૮

સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે, લેશ એ લેશે લેહો;
ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવમરણે કાં અહો રાગી રહેા ?

—શ્રીમદ્ રાજયન્ત્ર

હા કષ્ટમિષ્ટવનિતામિરકાણ્ડ એવ
ચળ્લો વિરલ્લયતિ પળ્લિતમાનિનોડપિ ।
પર્યાદ્સુતં તદપિ ધીરતાયા સહન્તે
દગ્ધું તપોડગ્ધિમિરમું ન સમુત્સહન્તે ॥૧૦૧॥

હા કામ ! પંડિતમાનિને પણ અકાળે, ક્રોધે કરી,
ખંડિત કરે વ્રતખંડનાથી સ્ત્રી વિષે મોહિત કરી;
આશ્ચર્ય આ દેખો ! પરાભવ ધીરતાથી તે સહે !
પણ તપરૂપી અગ્નિવડે એ કામ દહવા ના ચહે ! ૧૦૧

હા ! ઘણા ખેદની વાત છે કે જેઓ પોતાને પંડિત માને છે, તેવાઓને પણ એ પ્રચંડક્રમે ઈષ્ટ વનિતાના નિમિત્તે જ્ઞાનીપણથી ખંડ ખંડ કરી મંહા દુઃખી દુઃખી કરી નાખ્યા છે. છતાં એ જ પંડિતો, જ્ઞાનીઓ એ કામને ધીરજથી સહન કરી રહ્યા છે પણ તેને તપરૂપ પ્રચંડ અગ્નિથી ભસ્મ કરવામાં જરાય ઉત્સાહવંત થતા નથી એ પરમ આશ્ચર્ય છે !

એ કામ, દેવ આદિ સૌને પીડા પમાડી રહ્યો છે. એ પિશાચ જેને વળગ્યો તેનો કેડો ન મૂકે એવો દુષ્ટ છે. જેઓ પોતાને જ્ઞાની માને છે તેમને પણ એ કામ સ્ત્રીઓના નિમિત્તે ત્રાપ કરી અત્યંત દુઃખી કરે છે. કોઈ જુદિમાન પુરુષને જાણથી કોઈ છેદે ત્યારે તે જાણી પીડાને તો ને સહન કરે પણ જાણુ મારનારને મિત્ર ગણી તેને મારવાનો ઉપાય ન કરે, ઉઠતો તેની પુષ્ટતા કરે, તેના ઉપર અનુરાગ કરે, એ ખરેખર હાસ્યજનક છે, તેમ કોઈ પેતાને જ્ઞાની માને પરંતુ કામ જ્યારે સ્ત્રીરૂપ જાણેથી તેને પાડે ત્યારે તે પીડાને સહન કરે પણ અનિવાર્યમાં કામને અદિતશાસ્ત્રી ન જાણે અને તેને (ઈશ્વરનિદોષરૂપ) તપ આદિ નિવૃત્તિથી ભસ્મ કરવાનો ઉપાય ન કરે, ઉઠતી તેની પુષ્ટતા કર્યા કરે એ પરમ અકર્ષક છે ! ૧૦૧

જો કોઈ કરતાં મુશ્કેલીરૂપું કાર્યને જ્ઞાનીને માર્ગે આવતાં મોક્ષપાટક સુલભ જ છે તોય કામવદિ વિશેષ વિશાલ કરી જાય તે વખતે વિચારવાનને પોતાનું નિર્વચિત્તનું કોઈને સોંપી જ નેત્ર ચાલે છે, અને આજ્ઞાને વારંવાર નિંદે છે, ફરી ફરીને તિરસ્કારની પુનઃ પુનઃ કરી કરી નાખે પુરુષનાં અદિત અને વાક્યનું અવલંબન કદાચ કરી, આત્માને

શૌર્ય ઉપજાવી, તે વિધ્યાદિ સામે અતિ હઠ કરીને તેને હઠાવે છે, ત્યાં સુધી નીચે મને ખેસતા નથી, તેમ એકલો ખેદ કરીને અટકી રહેતા નથી. એ જ વૃત્તિનું અવલંબન આત્માર્થી જીવોએ લીધું છે, અને તેથી જ અંતે જય પામ્યા છે.

આ વાત સર્વ મુમુક્ષુઓએ મુખે કરી હૃદયમાં સ્થિર કરવા યોગ્ય છે.”

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર—પત્રાંક ૮૧૬

કામ પિશાચને ખાળી ભસ્મ કરવા ઉત્સાહવંત પુરુષો શું કરે છે તે હવે કહે છે :

અર્થિભ્યસ્તૃણવદ્વિચિન્ત્ય વિપયાન્ કશ્ચિચ્છ્રયં દત્તવાન્
પાપાં તામવિતર્પિણી વિગણયન્નાદાત્ પરસ્ત્યક્તવાન્ ।
પ્રાગેવાકુશલાં વિમૃશ્ય સુખમોઽપ્યન્યો ન પર્યગ્રહીત્
એતે તે વિદિતોત્તરોત્તરવરાઃ સર્વોત્તમાસ્ત્યાગિનઃ ॥૧૦૨॥

વિપયો ગણી તૃણવત્ તજે સંપત્તિ અર્થોને કંઈ,
ગણી પાપરૂપ અતૃપ્તિકર, દીધા વિના જ તજે કંઈ,
જાણી અહિતકર પ્રથમથી વિવેકી તો ગ્રહતા નથી;
આ ઉત્તરોત્તર ત્યાગીની વર ત્યાગીમાં ગણના થતી. ૧૦૨

કોઈ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય વિપયોને તૃણ સમાન તુચ્છ સમજીને લક્ષ્મી, ધન, સમ્પત્તિ, ચાચકોને આપી દે છે. ખીજા કોઈ વિવેકી આત્મા લક્ષ્મીને પાપનું કારણ અને તૃણાને વધારનાર જાણીને કોઈ પણ ખીજાને આપ્યા વિના એમને એમ ત્યાગ કરી ચાલ્યા જાય છે. ત્રીજા કોઈ મહાવિવેકી પુરુષ લક્ષ્મી આદિ અહિતકારી છે એમ પ્રથમથી જ જાણીને તેને એકકી જ નથી કરતા. આ પ્રમાણે એક એકથી ચઢિયાતા આ ત્રણ પ્રકારના ત્યાગીઓ ઉત્કૃષ્ટ છે.

પ્રથમ પ્રકારના ત્યાગીને કોઈ અંશે રાગ ભાવ છે જેથી કોઈને આપવાના ભાવ થાય છે. ખીજા પ્રકારના ત્યાગીને વિરક્તતા એવી છે કે કોઈ ગ્રહો વા ન ગ્રહો તેની સાથે તેને કંઈ પ્રયોજન નથી. ત્રીજા પ્રકારના ત્યાગીમાં એવો ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગભાવ વર્તે છે કે પ્રથમથી જ તેને મેળવવા કે લોગવવાના ભાવ થતા જ નથી, એમ એક એકથી ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય-ચરિણામ યુક્ત આ ત્રણે ત્યાગીઓને ધન્ય છે. ૧૦૨

વિરજ્ય સંપદઃ સન્તસ્ત્યજન્તિ કિમિહાદ્યુતમ્ ।

મા વમીત્ કિં જુગુપ્સાવાન્ સુશુક્તમપિ ભોજનમ્ ॥૧૦૩॥

વિષયથી જેની ઇન્દ્રિયો આર્ત છે, તેને શીતળ એવું આત્મસુખ, આત્મતત્ત્વ કયાંથી પ્રતીતિમાં આવે ?

પરમ ધર્મરૂપ ચંદ્ર પ્રત્યે રાહુ જેવો પરિગ્રહ તેથી હવે હું વિરામ પામવાને જ ઇચ્છું છું.

અમારે પરિગ્રહને શું કરવો છે ?

કશું પ્રયોજન નથી.

‘સર્વોત્કૃષ્ટ શુદ્ધિ ત્યાં સર્વોત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ’.

હે આર્યજનો ! આ પરમ વાક્યનો આત્માપણે તમે અનુભવ કરો.”

—શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર, પત્રાંક ૮૩૨

अमुक्त्वापि परित्यागात् स्वोच्छिष्टं विश्वमासितम् ।

येन चित्रं नमस्तस्मै कौमार-ब्रह्मचारिणे ॥१०९॥

વળુ ભોગવ્યે નૃપલક્ષ્મી તૃણવત ત્યાગી તે ગણી એ'ઠ જો;

ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગી કુમાર એ બ્રહ્મચારીને વંદન હજો. ૧૦૯

આશ્ચર્ય છે કે પોતે ભોગને ભોગવ્યા વિના જ તે પ્રત્યેના અનાસક્ત ભાવથી, ત્યાગ પરિણામથી, પોતાની અનંત વારની એ'ઠ સમાન ગણીને, તે ભોગને ત્યાગી દીધા અને તેને વિશ્વને ઉપભોગ કરાવ્યો ! આવા ત્યાગી બાળબ્રહ્મચારીને નમસ્કાર હો !

જેનું પ્રથમ કુમારી કન્યાઓ સાથે સગપણ (વેવિશાળ) થયું હોય છે, છતાં તે પછી તે કન્યાઓ સાથે લગ્ન નહિ કરતાં તેમને ત્યાગી બ્રહ્મચર્યવ્રત ગ્રહણ કરે છે, તેને કુમાર બ્રહ્મચારી કહેવાય છે. આવા બાળબ્રહ્મચારી ઉત્કૃષ્ટ બ્રહ્મચારી ગણાય છે. આવા ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગીને નમસ્કાર કર્યા છે. આવા ત્યાગ માટે બળવાન વિવેકજ્ઞાન અને વૈરાગ્ય ભાવ પ્રથમ જોઈએ છે. તે જ્ઞાની પુરુષના ચરણકમળની ઉપાસનાથી પામવા ભાગ્યશાળી બનાય છે. ધન્ય છે આવા ત્યાગી નેમિકુમાર, જંબુકુમારદિ મહાપુરુષોને !

अकिंचनोऽहमित्यास्व त्रैलोक्याधिपतिर्भवेः ।

योगिगम्यं तव प्रोक्तं रहस्यं परमात्मनः ॥११०॥

‘હું કંઈ ચિન’ ભાવ એ, તું થશે ત્રણ જગ સ્વામી તો,

પરમાત્મપ્રાપ્તિનું કહ્યું આ, યોગિગમ્ય રહસ્ય જો. ૧૧૦

હું અકિંચન છું. મારા આત્મા સિવાય અન્ય કંઈપણ મારું નથી. હે આત્મન !

અનાદિની અન્યમાં પોતાપણની માન્યતાને તણ દબાવે સ્વને વિષે સ્વપણની ભુદ્ધિરૂપ અસંગભાવને, અકિંચન ભાવને, આત્મભાવને ગ્રહણ કર. એ આત્મભાવનામાં તું નિરંતર નિમગ્ન રહે, કારણ કે એજ ભાવનાના સતત ચિંતવનથી—એજ સ્વાનુભવ અમૃત સરોવરમાં નિમગ્ન રહેવાથી—તું પરમ શાંત શીતળ સ્વાત્મસ્થ ત્રૈલોક્યનો સ્વામી પરમાત્મા થઈશ. પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિતું આ રહસ્ય યોગિયોને જ ગમ્ય છે. તે તને સંક્ષેપમાં કહ્યું છે.

મોક્ષેણ યોજનાત્ યોગઃ મોક્ષ સાથે જોડાણુ તે યોગ. આત્માની વૃત્તિ આત્મામાં, શુદ્ધ આત્મ સ્વભાવમાં જોડાય તે યોગ. તે જોડનાર આત્માર્થીઓ તે યોગિયો, તે પરમાત્મપદ જાણવાનું શુભ રહસ્ય જાણે છે કે પરમાં અહંભાવ મમતા ત્યાં સંસાર અને સ્વમાં અહંભાવ, આત્મભાવ ત્યાં મોક્ષ. તે માટે પરમાં અહંતા મમતા તણને પોતાના અસંગ સહજાતસ્વરૂપમાં જ ભાવ, પ્રેમ, પ્રીતિ, એકાગ્રતા, નિમગ્નતા પ્રાપ્ત કરવા માટે જ આત્માર્થી યોગીઓ નિરંતર પ્રવર્તે છે. અને પરમાત્મપદ પામી ત્રૈલોક્યના અધિપતિ બની કૃતાર્થ થઈ જાય છે. ૧૧૦

“સર્વ અન્ય ભાવથી આત્મા રહિત છે, કેવળ એમ જેને અનુભવ વર્તે છે તે ‘મુક્ત’ છે.

ખીનું સર્વ દ્રવ્યથી અસંગપણું, ક્ષેત્રથી અસંગપણું, કાળથી અસંગપણું, અને ભાવથી અસંગપણું સર્વથા જેને વર્તે છે તે મુક્ત છે.

અટળ અનુભવસ્વરૂપ આત્મા સર્વ દ્રવ્યથી પ્રત્યક્ષ બુદ્ધે ભાસવો ત્યાંથી મુક્તદશા વર્તે છે. તે પુરુષ મૌન થાય છે, તે પુરુષ અપ્રતિબદ્ધ થાય છે, તે પુરુષ અસંગ થાય છે. તે પુરુષ નિર્વિકલ્પ થાય છે અને તે પુરુષ મુક્ત થાય છે.

જેણે ત્રણે કાળને વિષે દેહાદિથી પોતાનો કંઈ પણ સંબંધ નહોતો એવી અસંગ દશા ઉત્પન્ન કરી તે ભગવાનરૂપ સત્પુરુષોને નમસ્કાર છે.”

—શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર, પત્રાંક ૭૭૬

‘હું અકિંચન છું,’ આત્મા સિવાય મારું કંઈ નથી, એમ આત્મભાવમાં, અસંગભાવમાં આત્મા ક્યારે આવે ? તેને પોતાના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન અર્થાત્ સમજણ આવે ત્યારે જ તે પરમાંથી નિવર્તી સ્વરૂપમાં શમાય. ‘સમજ્યા તે શમાયા.’

“જેમ છે તેમ આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું તેનું નામ સમજવું છે. તેથી ઉપયોગ અન્ય વિકલ્પ રહિત થયો તેનું નામ શમાવું છે. વસ્તુતાએ બંને એક જ છે.

જેમ છે તેમ સમજવાથી ઉપયોગ સ્વરૂપમાં શમાયો, અને આત્મા સ્વભાવમય થઈ રહ્યો એ પ્રથમ વાક્ય ‘સમજીને શમાઈ રહ્યા’ તેનો અર્થ છે.

અન્ય પદાર્થના સંયોગમાં જે અધ્યાસ હોતો, અને તે અધ્યાસમાં આત્માપણું માન્યું

એ જાને પાક્ય હોદ્દાનામા પાળ્યાં છે, તે ને જામળામળાની ' જાળાં છે. જે વિષે કહ્યા તે પ્રકારે ન શમાયા તે સમજ્યા નથી એમ એ વાતનાં બાજબી બાજી થઈને અથવા જેટલે અંશે શમાયા તેટલે અંશે સમજ્યા, અને જે પાક્ય શમાયા તે પ્રકારે સમજ્યા, એટલે વિભાગાર્થ થઈ શકતા થોડાં છે, તથાપિ મળ્યાનીમાં જોડાણ વર્તાવેલાં થઈ છે.

અનંતકાળથી યમ, નિયમ, શાસ્ત્રાત્મકતાદિ કર્યાં કર્યા ૧૭૧ 'સમજાવું' અને 'શમાવું' એ પ્રકાર આત્મામાં આવ્યો નહિ. અને તેથી પરિબ્રમણુ ન થઈ શકે.

સમજવા અને શમાવાનું જે કેઈ ઐક્ય કરે, તે જામળામળામાં વર્તે; તેનું પરિબ્રમણુ નિવૃત્ત થાય. સદ્ગુરુની આજ્ઞા વિચાર્યા વિના જીને તે પરમાર્થ જાણ્યો નહીં, જાણવાને પ્રતિબંધક અસત્સંગ, સ્વચ્છંદ અને અવિચાર તેનાં રોધ કર્યો નહીં જેથી સમજાવું અને શમાવું તથા જોયવું ઐક્ય ન જાન્યું એ નિશ્ચય પ્રસિદ્ધ છે.

અત્રેથી આરંભી ઉપર ઉપરની ભૂમિકા ઉપારે તો જીવ સમજીને શમાય, એ નિઃસંદેહ છે.

અનંત જ્ઞાની પુરુષોએ અનુભવ કરેલો એવો આ શાશ્વત સુગમ મોક્ષમાર્ગ જીવને લક્ષમાં નથી આવતો, એથી ઉત્પન્ન થયેલું ખેદ સંદિગ્ધ આશ્ચર્ય તે પાણુ અત્રે શમાવીએ છીએ. સત્સંગ, સદ્વિચારથી શમાવા સુધીનાં સર્વ પદ અત્યંત સાચાં છે, સુગમ છે, સુગોચર છે, સહજ છે, અને નિઃસંદેહ છે. ઠેઠ ઠેઠ ઠેઠ ઠેઠ

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર, પત્રાંક ૬૫૧

દુર્લભમશુદ્ધમપસુલમવિદિતમૃતિસમયમલ્પવરમાયુઃ ।

માનુષ્યમિહૈવ તપો મુક્તિસ્તપસૈવ તત્તપઃ કાર્યમ્ ॥૧૧૧॥

હુઃખપૂર્ણ, દુર્લભ, અશુચિ તરતન, અદ્ય આયુઃ મૃતિ ખરે,
તપ આદી અને, તપની જ મુક્તિ, તેથી તપ કર્તવ્ય છે ! ૧૧૧

આ મનુષ્ય પર્વાય દુર્લભ છે, અશુચિ છે, મુખથી સ્પર્ધિત છે, મરણ ક્યારે આવશે તેની ખબર નથી, તે જો ત્યારે આવી અગ્નિઘ્ન કોળીઓ કરી જશે. દેવો અને નારકીઓનાં લીધેલાં આયુષ્ય એતાં મનુષ્યનાં આયુષ્ય પાયાં અદ્ય છે, પરંતુ એવા પણ આ મનુષ્ય પર્વાયમાં ખીલત કોઈ ભવમાં ન જાતી શકે તેવી ધર્મની, તપની, સ્તવત્રયની ઉપાસના થઈ શકે છે અને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તેથી મનુષ્ય ભવની પ્રાપ્તિ અમૂલ્ય, દુર્લભ ગણી તેનાથી ધર્મ સાધનામાં તત્પર થઈ આત્મરૂઢિત કરી લેવા યોગ્ય છે. ૧૧૧

આગળ્યો મગવાન્ જગન્નયમુરુદ્ધતિઃ સતાં સંમતા
કલેદાન્તગ્નગ્નસ્મૃતિઃ ક્ષતિરપિ પ્રવક્તવ્યઃ કર્મણામ્ ।

સાધ્યં સિદ્ધિમુલ્યં કિયાન્ પરિમિતઃ કાલો મનઃ સાધનં
ગમ્યકં જેતસિ ચિન્તયન્તુ વિધુરં કિં વા સમાધીં તુયાઃ ॥૧૧૨॥

ભગવાન ત્રિભુવન શુરુ સમાધિમાં આહો ! આરાધ્ય ત્યાં,
પ્રવૃત્તિ સંમત સંતને, સ્મૃતિ ચરણની ખરા ક્લેશ ત્યાં;
કાય કર્મના તે દાનિ ત્યાં, મુખસિદ્ધિનાં તો સાધ્ય ત્યાં;
અતર્ક્યદૂરત કાળ પરિમિત, મન જ સાધન માત્ર ત્યાં;
સર્વોપરી તપ ધ્યાન આયુઃ સાધના વિઠલજનો !
એ નિ યથાર્થ વિચારી દાનિ શી સમાધિમાં ગણા ? ૧૧૨.

મનુષ્ય ભવમાં તપની મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. માટે તે મનુષ્ય ભવને તપમાં ગાળી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી લેવી એમ ઉપદેશ છે. ત્યાં “ તપમાં તો કદાચ ઘણું છે અને અમારાથી તે તપનાં કદાચ સદન થઈ શકે નહિ, ” એમ કોઈ કહે તેને કહે છે કે ખાર પ્રકારનાં તપમાં શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન એ ઉદ્દેશ પણ સરળ તપ છે, તેમાં શું કદાચ છે તે છે બાઈ ! તું વિચાર કર.

એ કોઈ નીચની લેવા કરવાની હોય તો છવને લગ્નતરિ ક્લેશ થવો સંભવે છે. પણ આ ધ્યાનમાં તો ત્રાયલોકના નાથ ભગવાનની આરાધના કરવાની છે. તેથી એ ઉત્કલ્પણ શુદ્ધ પરમાત્માનું ધ્યાન કરવામાં કંઈ ખેડ નથી. વળી જે પ્રવૃત્તિ સંત મહાત્માઓએ પ્રશંસી છે તેવી ઉત્તમ આ પ્રવૃત્તિ છે. તેમાં શ્રમ તો ભગવાનનાં ચરણોનું સ્મરણ કરવાનું છે તેટલો જ છે, તેમાં કર્મ પ્રવૃત્તિઓનો નાથ કરવા જેટલો અર્થ કરવાનો છે. સાધનાનું દ્વજ સાધ્ય એવા મોક્ષની સિદ્ધિ, પ્રાપ્તિરૂપ અનંત શાશ્વત સુખમય સુક્ત દશા પામવી તે છે, તેમાં જે સાધન કરવાનું છે તે માત્ર યોગ પરિમિત કાળ સુધી મનને રોકવારૂપ

એકાગ્રતા છે તે છે, તો હે જ્ઞાની ! તું આંતઃકરણથી જરા ચથાર નિગારીને ને કે આત્મ
ધ્યાનમાં, સમાધિમાં દુઃખ શું છે ?

ધનાદિ વિનાશી વસ્તુઓની પાછળ મોહવશ પરાધીન થયેલો જીવ કેટલું કષ્ટ, અપમાન,
પરાધીનતા, ત્રાસ, કલેશ, દુઃખ ભવોગવ આનુભવે છે તેનો ખ્યાલ કરે ! અને આ ધ્યાનથી,
સહજાત્મ પ્રભુના ચિંતનથી, સ્મરણથી, શેવનથી, જે અતીન્દ્રિય પરમાનંદસ્વરૂપ સ્વાધીન
શાશ્વત સુખમય સિદ્ધપદ પમાય છે, તે તેને માટે કરવામાં આવતા શ્રમનું કેલું અગ્નિત્ય
અનુપમ અમૂલ્ય અલભ્ય ફળ છે ? તેનો વિચાર કરે ! જુદ્ધિમાનો તેનો યથાર્થ વિચાર
કરી મોક્ષસુખ માટે જ સર્વથા પ્રવર્તે છે. અને પ્રાપ્ત હુર્લા જોગ સફળ કરવામાં જ
નિરંતર પુરુષાર્થશીલ રહે છે. ૧૧૨

દ્રવિણપવનપ્રાધ્માતાનાં સુખં કિમિદેક્ષ્યતે
કિમપિ કિમયં કામવ્યાધઃ સ્વલીકુસ્તે સ્વલઃ ।
ચરણમપિ કિં સ્પૃહું શક્તાઃ પરામવપાંસવઃ
વદત તપસોઽપ્યન્યન્માન્યં સમીહિતસાધનમ્ ॥૧૧૩॥

શું વિતતૃષ્ણાત્મને સુખ કંઈ કદી પણ શક્ય છે ?
તપ રક્ષાને ખલ કામથી તપહાનિ કંઈ સંભાવ્ય છે ?
વળી શું તપસ્વીના ચરણને પરાભવ સ્પર્શે કદી ?
તપથી અધિક તો ઇષ્ટ સુખ સાધન કહો કોઈ યદિ. ૧૧૩

ધનરૂપ ધમણના વાયુની તૃષ્ણાથી ધમાયેલા, સંતપ્ત થયેલા જીવોને કયું સુખ હોઈ
શકે ? તેમને કોઈ સુખ હોવું સંભવિત નથી જ. અર્થાત્ ઇચ્છા નિરોધરૂપ તપથી જે સુખ
મળે છે તેવું સુખ ધનાદિ પરિગ્રહની ઇચ્છાવાળાને કદી મળી શકતું નથી. જેને તે તપ છે
તેવાને કામરૂપ હુષ્ટ વ્યાધ, ભીલ, કોઈ પ્રકારનો ઉપદ્રવ કરી શકતો નથી. તે સિવાય તપ-
સ્વીઓના ચરણને તિરસ્કારરૂપ ધૂળ કદી સ્પર્શી શકે છે ? કદી નહિ. માટે હે ભગ્ને !
તપથી અધિક કોઈ અભીષ્ટ સુખનું સાધન હોય તો બતાવો ! અર્થાત્ જીવોના મનોરથને
સિદ્ધ કરનાર કોઈ પણ હોય તો તે ઇચ્છાનિરોધરૂપ તપ જ છે. ૧૧૩.

इहैव सहजान् रिपून् विजयते प्रकोपादिकान्
गुणाः परिणमन्ति यानमुभिरप्ययं वाञ्छति ।
पुरश्च पुर्यार्थसिद्धिरचिरात्स्वयं याचिनी
नरो न रमते कथं तपसि तापसंहारिणि ॥११४॥

અરિ સહજ ક્રોધાદિ છતાયે, તપ વિષે સ્થિરતા થતાં,
 વળી પ્રાણથી પણ અધિક સર્વે કષ્ટ સદ્ગુણ પ્રગટતા;
 પરલોકમાં પુરુષાર્થ સિદ્ધિ મુક્તિરૂપ સત્વર થતી,
 સંતાપહારી તપ વિષે નર રમણતા કાં ના થતી ? ૧૧૪

જે તપના પ્રભાવથી છુવ આ લોકમાં ક્રોધાદિ કપાયોરૂપ સ્વાભાવિક શત્રુઓ ઉપર
 વિજય મેળવે છે, તથા જે શુભોને તે પોતાના પ્રાણથી પણ અધિક આહિ છે તે શુભોને
 તે પ્રાપ્ત કરે છે, તે ઉપરાંત તે તપના પ્રભાવથી તેને પરલોકમાં મોક્ષરૂપ પુરુષાર્થની
 સિદ્ધિ સ્વયં શીઘ્રતાથી પ્રાપ્ત થાય છે, એવું એ તપ છવેના સંતાપને દૂર કરે છે, તે
 તેવા તપમાં મનુષ્ય કેમ રમણતા કરતો નથી ? અર્થાત્ તેમાં અવશ્ય રમણતા કરવી જોઈએ. ૧૧૪

તપોવલ્યાં દેહઃ સમુપચિત્તપુણ્યોર્જિતફલઃ
 શલાદ્વગ્રે યસ્ય પ્રસવ ઇવ કાલેન ગલિતઃ
 વ્યગ્રુપ્યચ્ચામુપ્યં સલિલમિવ સંરક્ષિતપયઃ
 સ ધન્યઃ સંન્યાસાહુતશ્ચિ સમાધાનચરમમ્ ॥૧૧૫॥

તપરૂપ વેલી ઉપરે મહાપુણ્ય રૂપ દર્ધ તન થયા,
 ક્ષય થાય કાળે પુણ્ય જન્યમ ખરી જન્ય રૂપ ઉત્પન્ન થતાં,
 જન્ય સ્વયં બળતાં દૂધ રહે જ્ઞાની ત્યમ આયુષ્યને,
 સદ્ધ્યાન અગ્નિમાં દહો, સાથે સમાધિ ધન્ય તે ! ૧૧૫

તે પુરુષ ધન્યરૂપ છે, પ્રશંસનીય છે કે જેનું શરીર તપરૂપ વેલી ઉપર પુણ્યરૂપ મહાન
 રૂપ ઉપાર્જન કરીને સમયાનુસાર એવી રીતે નષ્ટ થઈ જાય છે કે જેવી રીતે કાચા રૂપના
 અગ્નિભાગેથી રૂપ નષ્ટ થઈ જાય; તથા જેનું આયુષ્ય સંન્યાસરૂપ, સમાધિમરણરૂપ-અગ્નિમાં
 દૂધની રક્ષા કરનાર જળની માફક ધર્મ અને શુક્લ ધ્યાનરૂપ સમાધિની રક્ષા કરીને નષ્ટ
 થઈ જાય. અગ્નિ ઉપર દૂધ ગરમ થાય છે ત્યાં દૂધમાં રહેલું પાણી બળે છે અને દૂધની
 રક્ષા થાય છે, તેમ જ મહાપુરુષનું આયુષ્ય ધ્યાનરૂપ અગ્નિમાં સ્વયં નષ્ટ થઈ જાય છે;
 પરંતુ ધર્મ અને શુક્લધ્યાનની રક્ષા થાય છે, એવા મહાત્મા વંદનીય છે, તેમનો જન્મ
 સદ્ગુણ છે. ૧૧૫

અમી પ્રહ્લદવૈરાગ્યાસ્તનુમપ્યનુપાલ્ય યત્ ।

તપસ્યન્તિ ચિરં તદ્દિ જ્ઞાતં જ્ઞાનસ્ય વૈભવમ્ ॥૧૧૬॥

રે ! રક્ષીને પણ તે તનુ, અતિ અતિ વિરક્તિ જે વિષે,
 ચિરકાળ તપ તપતા પ્રગટ, એ જ્ઞાનનો વૈભવ દિસે. ૧૧૬

જેના હૃદયમાં વિરક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તે શરીરની રક્ષા કરીને પણ નીર્વા કાળ મુખી તપશ્ચરણ કરે છે, તે નિશ્ચયથી જ્ઞાનનો જ પ્રભાવ છે, એમ નિશ્ચયે પ્રતીત થાય છે. જગતમાં જીવને જેના પ્રત્યે ઉદ્દાસીનતા, વિરક્તિ આવે છે તેનું તે પાલન કે રક્ષણ કરતો નથી. પણ જ્ઞાની પુરુષો શરીર પ્રત્યે ઉદ્દાસીન, વિરક્ત થવા છતાં તેનાથી મોક્ષરૂપ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી છે એ હેતુથી તેનું પાલન કરીને પણ તેને મોક્ષ આરાધનામાં પ્રવર્તાવી ઇષ્ટની સિદ્ધિ માટે તેને ગાળે છે. પરંતુ તેમાંથી મોહ નિવૃત્ત થયેા હોવાથી કદાચ વહેલો દેહ છોડવાનો પ્રસંગ આવે તો તે ત્યાગ કરતાં તેમને દોભ થતો નથી. પણ સમાધિ ભાવથી તેનો ત્યાગ કરે છે. ૧૧૬

क्षणार्थमपि देहेन साहचर्यं सहेत कः ।

यदि प्रकोष्ठमादाय न स्याद्वोधो निरोधकः ॥૧૧૭॥

એ દેહ સહ ક્ષણ અર્થ પણ રે ! કોણ રહેવું કદી સહે ?

જે જ્ઞાન કાંડું ઘડી ન રોકે, સિદ્ધિ સાધન, તો ચહે. ૧૧૭

જે જ્ઞાન કાંડું પકડીને રોકનાર ન હોય તો એવો વિવેકી પુરુષ કોણ હોય કે જે આવા શરીરમાં અર્ધાક્ષણ પણ રહેવાનું સહન કરે ? જીવ સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવે છે તે કેવળ શરીરના સંબંધને લીધે છે. એટલા માટે કોઈ પણ વિવેકી જીવ એવા શરીર સાથે એક ક્ષણ પણ રહેવા ઇચ્છે નહિ; પણ જ્ઞાન અર્થાત્ વિચાર એમ કહે છે કે આ શરીરથી મોક્ષરૂપ ઇષ્ટ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી લેવી છે. તેથી તે પ્રયોજન અર્થેજ તે તે શરીરમાં રહે છે. ૧૧૭.

समस्तं साम्राज्यं तृणमिव परित्यज्य भगवान्

तपस्यन् निर्माणः क्षुधित इव दीनः परगृहान् ।

किलाट्क्षमिक्षार्थी स्वयमलभमानोजपि सुचिरं

न सोढव्यं किं वा परमिह परैः कार्यवशतः ॥૧૧૮॥

તૃણવત્ તથા ભગવાન સઘળી રાજ્ય લક્ષ્મી તપ કરે,

તથા માન પોતે દીન સમ લિક્ષાર્થ ઘરઘર જો ફરે;

ચિરકાળ લિક્ષા ના મળે, તો સ્વયં પરિપહ તે સહે,

સહવું શું અન્યે તો ન સઘળું, કાર્યસિદ્ધિ યદિ ચહે ? ૧૧૮.

જે ઋષભદેવ ભગવાને સમસ્ત રાજ્ય વૈભવને તૃણ સમાન તુચ્છ ગણીને તેને છોડીને તપશ્ચરણનો સ્વીકાર કર્યો હતો તે પણ નિરભિમાનપણે ક્ષુધાથી પીડિત દરિદ્રસમાન લિક્ષા માટે પોતે બીજાઓને ઘેર જમ્યા છતાં તેમને નિરન્તરાય આહાર ન મળ્યો. આ પ્રમાણે

તેમને આહાર માટે છ છ માસ ભગવું પડ્યું. તો પછી અન્ય સાધારણ જનો કે મહા-
પુરુષોએ પોતાના પ્રયોજનની સિદ્ધિ માટે પરિપક્વ આદિ શું શું ન સહવું જોઈએ ?
અર્થાત્ તે સિદ્ધિ માટે સર્વ કાંઈ સકુન કરવું જોઈએ. ૧૧૮.

પુરા ગર્ભાદિન્દ્રો મુકુલિતકરઃ ક્રિકર ઇવ
સ્વયં સૃષ્ટા સૃષ્ટેઃ પતિરથ નિધીનાં નિજસુતઃ ।
ધુધિત્વા પન્માસાન્ સ કિલ પુસ્તપ્પાટ જગતી-
મહો ક્રેનાપ્યસ્મિન્ વિલસિતમલહવ્યં હતવિધેઃ ॥૧૧૯॥

જે ગર્ભ પહેલાંથીય સેવે ઇન્દ્ર કર જોડી વિભુ,
વર્ણી સ્વયં મુખ્યા મુખિના નિજ પુત્ર નવનિધિના પ્રભુ;
સહુતા કુધા ભૂતલ ભગ્યા છા માસ આપ પ્રભુ છતાં,
રે ! લંઘવા વિધિકાર્યને નહિ ક્રોધનીય સમર્થતા. ૧૧૯.

જે આદિનાથ જિનેન્દ્ર ગર્ભમાં આવ્યા ત્યાર પહેલાં છ મહિનાથી ઇન્દ્ર દાસ સમાન
હોય જોડીને સેવામાં તત્પર રહ્યો, જે પોતે સૃષ્ટિની રચના કરનાર આદિ બ્રહ્મા હતા, અર્થાત્
જેમણે કર્મભૂમિની શરૂઆતમાં આલોકિકાનાં સાધનોથી અપરિચિત પ્રભને આલુવકા
સંબંધી શિક્ષા આપી હતી, તથા જેમનો પુત્ર ભરત ચક્રવર્તી નવનિધિઓનો સ્વામી હતો
તે ઇન્દ્રાદિકથી સેવિત આદિનાથ તીર્થંકર જેવા મહાપુરુષ પણ દીક્ષિત થઈને વિચરતા
કુધાતુર થઈને છ માસ સુધી પૃથ્વી ઉપર આહાર માટે ક્યારે. આ આશ્ચર્યની વાત છે !
આ સંસારમાં કોઈપણ જીવ દુષ્ટ દૈવના વિધાનને ઉલ્લંઘવા સમર્થ નથી। ૧૧૯

પ્રાકુ પ્રકાશપ્રધાનઃ સ્યાત્ પ્રદીપ ઇવ સંયમી
પથાત્તાપપ્રકાશાભ્યાં માસ્વાનિવ હિ માસતામ્ ॥૧૨૦॥

જે પ્રથમ જ્ઞાનપ્રકાશથી સંયમી દીપ સમા ઝગે,
તે પછી તાપ પ્રકાશ બંનેથી રવિવત્ ઝગમગે. ૧૨૦

જ્ઞાની સંયમી પુરુષો પ્રથમ દીપકની સમાન પ્રકાશપ્રધાન હોય છે. ત્યાર પછી તે
સૂર્ય સમાન તાપ અને પ્રકાશ બંનેથી શોભાયમાન હોય છે.

જેમ દીપક કેવળ પ્રકાશ સંયુક્ત હોઈ ઘટ-પટ આદિ પદાર્થોને પ્રકાશે છે. તેવી જ
રીતે જ્ઞાની પણ પ્રારંભમાં જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશયુક્ત બનીને સ્વ અને પરના સ્વરૂપને પ્રકાશિત
કરે છે, તે સમયે તેમને તપવું કાંઈક તેજ અવશ્ય હોય છે પણ તે વખતે તેની પ્રધાનતા

અશુભાન્કુભમાયાનઃ ગુહઃ પ્યાદ્યમામમાન્ ।
સ્વેગપ્રાપ્તસંધ્યસ્ય તમસો ન ગમદગમઃ ॥૧૨૨॥

આગમ થકી શુભ અશુભમાંથી પાણી શુદ્ધ થવાનું છે.
પામ્યા વિના હિંમ રવિથી તમસ નાશ ન થાય છે. ૧૨૨

આ આરાધક ભવ્ય આગમ જ્ઞાનના પ્રભાવથી અશુભ સ્વરૂપ આશંકા અવસ્થામાંથી શુભરૂપ સંયમ અવસ્થાને પાગીને સર્વ કર્મભક્ત રહિત થઈ શુદ્ધ થઈ જાય છે. જેમ સૂર્ય જ્યાં સુધી પ્રભાતકાળરૂપ સંધ્યાને પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી અંધકારને નાશ કરતો નથી. સૂર્ય રાત્રિના અંધકારમાંથી નીકળી પહેલાં તે પ્રભાતકાળરૂપ સંધ્યાને પામે છે. પછી તે સંપૂર્ણ અંધકારથી રહિત થાય છે, તેમ આરાધક પણ પહેલાં રાત્રિગત અંધકાર સમાન અશુભમાંથી નીકળી પ્રભાત સમાન શુભ (સરાગ સંયમ)ને પામે છે. ત્યાર પછી તે કર્મકલંકરૂપ અંધકારથી રહિત થાય છે. અર્થાત્ જીવનાં આવરણ પૂર્વમાં પ્રાપ્તે અસંયમ પ્રધાન રહે છે, પછી યથાશક્તિ અસંયમમય પ્રવૃત્તિને છોડી સંયમમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. આમ અશુભમાંથી શુભમાં આવે છે. કર્મબંધની અપેક્ષાએ આ જાનને અવસ્થામાં કંઈ ભેદ નથી. અશુભમાં પાપ બંધ થાય છે, શુભમાં પુણ્ય બંધ થાય છે. છતાં શુભમાં આવ્યાથી હવે શુદ્ધ થવાની સાધન સામગ્રી મળવા લાગે છે, જે પાપબંધમાં મળવી અસંભવિત હતી. જેમ પ્રભાત કાળમાં જો કે રાત્રિગત અંધકારની સઘનતા નથી, પણ ત્યાં પણ કેઈ અંશે અંધકાર તો રહેતો હોય છે, પૂર્ણ અંધકારનો વિનાશ તો દિવસમાં જ થાય છે.

એ પ્રકારે એ આગ જાળમાં રિપત કરી અંતમાં પોતાના શુદ્ધ અનુભવસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી છે કે. ૧૧૨.

વિષ્ણુતમો મમન્તઃશુનિવન્તાઃ ।

મંથ્યન્તાં દ્વારેભ્યઃ સ્નાન્નમ્બુદ્રવાય મઃ ॥૧૨૩॥

એ રાજ તપ કે શ્રુત વર્ણના જે નાથ કરતા તમરાને;

રવિ-સાગરી સ્ના સૂર્યોદયે. ઉન્નતિપ્રસ્થે હવને. ૧૨૩

અજ્ઞાનરૂપ અધિકારને નાથ કરનાર હવને જે તપ કે આગ સાંજેથી અનુરાગ હોય છે તે સૂર્યેથી પ્રભાત કાળની લાક્ષિણ્ય સમાન તેના અભ્યુદય, અભિવૃદ્ધિને માટે થાય છે. જેમ પ્રભાતકાળમાં સૂર્ય થતા સૂર્યેથી લાક્ષિણ્ય તેની અભિવૃદ્ધિનું કારણ બને છે તેવી રીતે અજ્ઞાનથી રવિય થયેલા હવને તપ તથા શ્રુત સાંજેથી અનુરાગ તેની અભિવૃદ્ધિ, સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ પ્રાપ્તિનું કારણ બને છે. જે અનુરાગ નાથ, દુર્ગતિનું કારણ થાય છે તે અજ્ઞાનીને જોય છે અને તે પણ વિષયભાગ સાંજેથી થાય છે. વિવેકી સમ્યક્દષ્ટિ હવનેના તે ધર્મ સાંજેથી અનુરાગ કરી શુનિનું કારણ મર્દ કરતો નથી. ૧૨૩.

વિદ્યાય જ્ઞાનપાતોત્તં પુમ્શ્ચૈવ પુનમ્નમઃ ।

મધિવદ્રાગાગન્ધન પાનાલ્તલ્પમૃચ્છતિ ॥૧૨૪॥

અજ્ઞાનીના જે રાગ--પ્રાગળ તમરાને કરી--થાય છે,

રવિ-સાગરી સંખ્યાની સમેત. પાતાળતળે લઈ બંધ છે. ૧૨૪

જેમ સૂર્ય વિસ્તાર પામતા પ્રકાશને છોડીને અધિકારને પ્રાગળ કરીને અસ્ત સમયે જ્યારે રાગરૂપ લાક્ષિણ્યને પામે છે ત્યારે પાતાળને પામે છે, અસ્ત થઈ બંધ છે, તેવી જ રીતે જે હવ વસ્તુસ્વરૂપને પ્રકાશિત કરનાર જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશને છોડીને અજ્ઞાનનો સ્વીકાર કરતો રાગ, વિષયગોઠાને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે પાતાળતળ-નરકાદિ દુર્ગતિમાં બંધ પડે છે.

સૂર્ય પ્રભાત સમયે જેમ રતાશને પામણ કરે છે તેવી જ રીતે અસ્ત સમયે પણ લાક્ષિણ્યને પામણ કરે છે; પરંતુ પ્રભાતકાળની લાક્ષિણ્ય તેના અભ્યુદય માટે થાય છે ત્યારે સાંજની લાક્ષિણ્ય તેના અધઃપતન માટે થાય છે. તે જ પ્રકારે જે હવ અજ્ઞાનને છોડીને તપ તથા શ્રુત આદિ વિષયમાં રાગ કરે છે તે રાગ તેને અભ્યુદય એટલે સ્વર્ગ ગોદાનું કારણ થાય છે, પરંતુ જે હવ વિવેકને નષ્ટ કરીને અજ્ઞાનભાવને પામીને વિષયાનુરાગ પ્રાપ્ત કરે છે તે અનુરાગ તેને અધઃપતન અર્થાત્ નરક નિગોદાદિની પ્રાપ્તિનું કારણ થાય છે. આ પ્રમાણે ધર્મમાં અનુરાગ અને વિષયમાં અનુરાગ બન્નેમાં અનુરાગરૂપે સમાનતા

હોવા છતાં પણ મહાન અંતર છે—એક બિન ગમનનું કારણ છે, બીજે અધોગતિનું કારણ છે. ૧૨૪.

જ્ઞાનં યત્ર પુરઃસરં સહચરી લજ્જા તપઃ સંવલં
ચારિત્રં શિવિકા નિવેશનમુવઃ સ્વર્ગા ગુણા રક્ષકાઃ ।
પન્થાશ્ચ પ્રગુણઃ શમામ્બુવહુલચ્છાયા દયામાવના
યાનં તં મુનિમાપયેદમિમતં સ્થાનં વિના વિપ્લવઃ ॥૧૨૫॥

જે જ્ઞાન અગ્રેસર, સખી લજ્જા, ભાર્યું તપ ભાતું બધાં,
ચારિત્ર પાલખી, સ્વર્ગ વિશ્રાન્તિ, ગુણો રખવાળ બધાં;
સન્માર્ગ સીધો, શાંતિજળ બહુ અહિંસા છાયા ઘણી,
પ્રસ્થાન આવું શીઘ્ર વાંછિત સ્થાન દે વિદ્યો હણી. ૧૨૫

જે યાત્રામાં જ્ઞાન માર્ગદર્શક છે, લજ્જા મિત્ર સમાન સાથે રહેવાવાળી છે, તપરૂપ ભાર્યું રસ્તામાં લોજન માટે છે, ચારિત્રરૂપ પાલખી છે, રસ્તામાં વિસામો કરવાનાં સ્વર્ગ જેવાં નિવેશસ્થાનો છે, રક્ષા કરનાર વીતરાગતા આદિ ગુણો છે, માર્ગ મન વચન કાયાની કુટિલતા રહિત સરળ રત્નત્રય સ્વરૂપ છે, શાન્તિરૂપ જળ પરિપૂર્ણ છે, તથા દયાની ભાવનારૂપ શીતળ છાયા છે, તેવી યાત્રા તે આત્માર્થી સાધકને વિદ્યોથી રહિતપણે અભીષ્ટ સ્થાને પહોંચાડે છે. અથવા આવી સામગ્રી પામેલા મોક્ષમાર્ગના પથિક આત્મસાધક વિના વિદ્યે મુક્તિપુરીરૂપ અભીષ્ટ સ્થાને શીઘ્ર સુખરૂપે પહોંચી જાય છે. અર્થાત્ સમ્યક્દર્શન આદિ ચાર આરાધના તત્પર સાધક આરાધના કરીને નિઃસંદેહ શુદ્ધ પુદ્ગલ ચૈતન્યધન સ્વયં જ્યોતિ સુખધામ એવું નિજ સહજાત્મસ્વરૂપરૂપ મોક્ષપદ પામી કૃતાર્થ થઈ જાય છે. ૧૨૫

મિથ્યા દૃષ્ટિવિપાન્ વદન્તિ ફણિનો દૃષ્ટં તદા સુસ્ફુટં
યાસામર્ધવિલોકનૈરપિ જગદ્દન્દ્યતે સર્વતઃ ।
તાસ્ત્વય્યેવ વિલોમવર્તિનિ ભૃશં ભ્રામ્યન્તિ વદ્વક્રુધઃ
સ્ત્રારૂપેણ વિપં હિ કેવલમતસ્તદ્ગોચરં મા સ્મ ગાઃ ॥૧૨૬॥

જન સર્પ દૃષ્ટિવિપ વદે, એ પ્રગટ મિથ્યા ભાસતું,
જેના કટાક્ષે સર્વતઃ સંતપ્ત જગ સૌ ભાળ તું;
સ્ત્રીરૂપ વિષે વિપ એ ખરું, પ્રતિકૂળ સ્ત્રીથી તું થતાં,
તે ક્રૂર તુજ પાછળ ભમે, તેની સમીપ ના જ કદા. ૧૨૬

આ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રયાણ કરનાર, ચાર આરાધનામાં તત્પર સાધકને નિર્વિઘ્નપણે

મુકિતપુરી પહોંચી જવામાં પ્રળળ વિઘ્નરૂપ કોણ થાય છે તે હવે પાંચ શ્લોકથી જણાવી તેથી સાવચેત રહેવા ઉપદેશ છે. અહીં સ્ત્રીને દોષરૂપ ન ગણતાં કામરૂપ વિષયવિકાર ભાવેને દોષરૂપ ગણી મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્નભૂત કહ્યા છે; તે સ્ત્રીપુરુષ બન્નેને ઉદ્દેશીને ઉપદેશ છે. એમ ગણી સ્ત્રીપુરુષ બન્નેએ કામને છૂટવા ઉદ્યમી થવા યોગ્ય છે.

લોકમાં કેટલાક સર્પોને દષ્ટિવિષ સર્પો કહેવાય છે, કે જેની દષ્ટિ જે કોઈના ઉપર પડે તે છવ તરત જ વિષથી વ્યાપ્ત થઈ મરણને શરણ થાય છે. પરંતુ ખરી રીતે તે સર્પ દષ્ટિવિષ કહેવા યોગ્ય નથી. કારણ કે તે દષ્ટિવિષપાતું તો ખરી રીતે સ્ત્રીઓમાં રહ્યું છે, કે જે સ્ત્રીઓના અર્ધવિલોકનરૂપ કટાક્ષથી સંસારી છવ સર્વ પ્રકારે કામાગ્નિથી અતિશય ખળી જાહે છે, સંતત્સ થઈ જાય છે. હે સાધક ! તું તેની વિરુદ્ધ વર્તન કરી રહ્યો છે તેથી તે તારા પ્રત્યે અતિશય ક્રોધયુક્ત થઈને અહીં તહીં ભમી રહી છે. તે સ્ત્રીના રૂપમાં કેવળ વિષ જ છે. તેથી તું તેની સમીપ ન જા. તેની દષ્ટિથી પણ સદાય દૂર રહે.

આત્મ સાધન કરનાર સાધકને માર્ગમાં અંતરાયરૂપ બાધા કરનાર સ્ત્રીને બળવાન વિઘ્નરૂપ જાણી અહીં ઉપદેશ છે કે સાધકે તેનાથી હંમેશાં વિમુખ રહેવા યોગ્ય છે. કારણ કે દષ્ટિવિષ સર્પ તો તેની જેના ઉપર દષ્ટિ પડે તેને સંતત્સ કંદે છે પણ આ સ્ત્રીરૂપ દષ્ટિવિષતી તો કેવળ અર્ધદષ્ટિ—કટાક્ષ માત્રથી છવ વિષવ્યાપ્ત, કામથી સંતત્સ થઈ જાય છે. જે સાધક તેનાથી વિરક્ત રહેવા માગે છે તેને ને પોતાના તરફ આકર્ષવા અનેક પ્રકારના હાવભાવ તથા વિલાસાદિરૂપ ચેષ્ટાઓ કરે છે. માટે જે સાધક પોતાનું હિત યાદે છે તેણે તેનાથી સદાય દૂર રહેવા યોગ્ય છે. ૧૨૬.

“ નિરખીને નવ યૌવના લેશ ન વિષય નિદાન,

ગણે કાષ્ઠની પૂતળી, તે ભગવાન સમાન.

આ સઘળા સંસારની રમણી નાયકરૂપ;

એ ત્યાગી ત્યાગ્યું બધું, કેવળ શોકસ્વરૂપ.

એક વિષયને છૂટતાં, છૂટ્યો સૌ સંસાર;

નૃપતિ છૂટતાં છૂતિયે, દળ, પુર ને અધિકાર.

વિષયરૂપ અંકુશથી, ટળે જ્ઞાન ને ધ્યાન;

લેશ મદિરાપાનથી, છાકે જ્યમ અજ્ઞાન.

જે નવ વાડ વિશુદ્ધથી, ધરે શિયળ સુખદાર્ધ;

ભવ તેનો લવ પછી રહે, તત્ત્વ વચન એ ભાર્ધ.

સુંદર શિયળ સુરતરુ, મન વાણી ને દેહ;

જે નરનારી સેવશે, અનુપમ કળ લે તેહ.

હોવા છતાં પણ મહાન અંતર છે—એક ભરત્વ ગગનનું કારણ છે, બીજો અધોગતિનું કારણ છે. ૧૨૪.

જ્ઞાનં યત્ર પુરઃસરં સહચરી લજ્જા તપઃ સંવલં
ચારિત્રં શિવિકા નિવેશનભુવઃ સ્વર્ગા ગુણા રક્ષકાઃ ।
પન્થાશ્ચ પ્રગુણઃ શમામ્બુવહુલશ્ચાયા દયાભાવના
યાનં તં મુનિમાપયેદમિમતં સ્થાનં વિના વિપ્લવઃ ॥૧૨૫॥

જે જ્ઞાન અત્રેસર, સખી લજ્જા, ભરત્વ તપ ભાતું જ્યાં,
ચારિત્ર પાલખી, સ્વર્ગ વિશ્રાન્તિ, ગુણો રખવાળ જ્યાં;
સન્માર્ગ સીધો, શાંતિજળ બહુ અહિંસા છાયા ઘણી,
પ્રસ્થાન આપું શીઘ્ર વાંછિત સ્થાન દે વિપ્લો હણી. ૧૨૫

જે યાત્રામાં જ્ઞાન માર્ગદર્શક છે, લજ્જા મિત્ર સમાન સાથે રહેવાવાળી છે, તપરૂપ ભાથું રસ્તામાં ભોજન માટે છે, ચારિત્રરૂપ પાલખી છે, રસ્તામાં વિસામો કરવાનાં સ્વર્ગ જેવાં નિવેશસ્થાનો છે, રક્ષા કરનાર વીતરાગતા આદિ ગુણો છે, માર્ગ મન વચન કાયાની કુટિલતા રહિત સરળ રત્નત્રય સ્વરૂપ છે, શાન્તિરૂપ જળ પરિપૂર્ણ છે, તથા દયાની ભાવનારૂપ શીતળ છાયા છે, તેવી યાત્રા તે આત્માર્થી સાધકને વિદ્યોથી રહિતપણે અલીપ્ટ સ્થાને પહોંચાડે છે. અથવા આવી સામગ્રી પામેલા મોક્ષમાર્ગના પથિક આત્મસાધક વિના વિઘ્ને મુક્તિપુરીરૂપ અલીપ્ટ સ્થાને શીઘ્ર સુખરૂપે પહોંચી જાય છે. અર્થાત્ સમ્યક્દર્શન આદિ ચાર આરાધના તત્પર સાધક આરાધના કરીને નિઃસંદેહ શુદ્ધ પુદ્ગલ ચૈતન્યધન સ્વયં જ્યોતિ સુખધામ એવું નિજ સહભૂતસ્વરૂપરૂપ મોક્ષપદ પામી કૃતાર્થ થઈ જાય છે. ૧૨૫

મિથ્યા દૃષ્ટિવિપાન્ વદન્તિ ફણિનો દૃષ્ટં તદા સુસ્ફુટં
યાસામર્ધવિલોકનૈરપિ જગદ્દહ્યતે સર્વતઃ ।
તાસ્ત્વયેવ વિલોમવર્તિનિ મૃશં બ્રામ્પન્તિ વદ્ધક્રુધઃ
સ્ત્રારૂપેણ વિપં હિ કેવલમતસ્તદ્ગોચરં મા સ્મ ગાઃ ॥૧૨૬॥

જન સર્પ દૃષ્ટિવિપ વદે, એ પ્રગટ મિથ્યા ભાસતું,
જેના દ્રઢાક્ષે સર્વતઃ સંતપ્ત જગ સૌ ભાળ તું,
સ્ત્રીરૂપ વિષે વિપ એ ખરું, પ્રતિકૂળ સ્ત્રીથી તું થતાં,
તે દૂર તુજ પાછળ ભમે, તેની સમીપ ના જ કદા. ૧૨૬

આ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રયાણ કરનાર, ચાર આરાધનામાં તત્પર સાધકને નિર્વિઘ્નપણે

મુક્તિપુરી પહોંચી જવામાં પ્રળવ વિમ્મરૂપ કોણ થાય છે તે હવે પાંચ પ્રલોકથી જણાવી તેથી સાવચેત રહેવા ઉપદેશ છે. અહીં સ્ત્રીને દોષરૂપ ન ગણતાં કામરૂપ વિષયવિકાર ભાવોને દોષરૂપ ગણી મોક્ષમાર્ગમાં વિમ્મભૂત કહ્યા છે; તે સ્ત્રીપુરુષ બન્નેને ઉદ્દેશીને ઉપદેશ છે. એમ ગણી સ્ત્રીપુરુષ બન્નેએ કામને છૂતવા ઉઘમી થવા યોગ્ય છે.

લોકમાં કેટલાક સર્પોને દષ્ટિવિષ સર્પો કહેવાય છે, કે જેની દષ્ટિ જે કોઈના ઉપર પડે તે જીવ તરત જ વિષથી વ્યાપ્ત થઈ મરણને શરણ થાય છે. પરંતુ ખરી રીતે તે સર્પ દષ્ટિવિષ કહેવા યોગ્ય નથી. કારણ કે તે દષ્ટિવિષપાણું તો ખરી રીતે સ્ત્રીઓમાં રહ્યું છે, કે જે સ્ત્રીઓના અર્ધવિલોકનરૂપ કટાક્ષથી સંસારી જીવ સર્વ પ્રકારે કામાગ્નિથી અતિશય ખળી ઊઠે છે, સંતપ્ત થઈ જાય છે. હે સાધક ! તું તેની વિરુદ્ધ વર્તન કરી રહ્યો છે તેથી તે તારા પ્રત્યે અતિશય ક્રોધયુક્ત થઈને અહીં તહીં ભમી રહી છે. તે સ્ત્રીના રૂપમાં કેવળ વિષ જ છે. તેથી તું તેની સમીપ ન જા. તેની દષ્ટિથી પણ સદાય દૂર રહે.

આત્મ સાધન કરનાર સાધકને માર્ગમાં અંતરાયરૂપ ગાધા કરનાર સ્ત્રીને બળવાન વિમ્મરૂપ જાણી અહીં ઉપદેશ છે કે સાધકે તેનાથી હંમેશાં વિમુખ રહેવા યોગ્ય છે. કારણ કે દષ્ટિવિષ સર્પ તો તેની જેના ઉપર દષ્ટિ પડે તેને સંતપ્ત કરે છે પણ આ સ્ત્રીરૂપ દષ્ટિવિષની તો કેવળ અર્ધદષ્ટિ—કટાક્ષ માત્રથી જીવ વિષવ્યાપ્ત, કામથી સંતપ્ત થઈ જાય છે. જે સાધક તેનાથી વિરુદ્ધ રહેવા માગે છે તેને ને પોતાના તરફ આકર્ષવા અનેક પ્રકારના હાવભાવ તથા વિલાસાદિરૂપ ચેષ્ટાઓ કરે છે. માટે જે સાધક પોતાનું હિત આંહી છે તેણે તેનાથી સદાય દૂર રહેવા યોગ્ય છે. ૧૨૬.

“ નિરખીને નવ યૌવના લેશ ન વિષય નિદાન,

ગણે કાળની પૂતળી, તે ભગવાન સમાન.

આ સઘળા સંસારની રમણી નાયકરૂપ;

એ ત્યાગી ત્યાગ્યું બધું, કેવળ શોકસ્વરૂપ.

એક વિષયને છૂતતાં, છૂત્યો સૌ સંસાર;

નૃપતિ છૂતતાં છૂતિયે, દળ, પુર ને અધિકાર.

વિષયરૂપ અંકુરથી, ટળે જ્ઞાન ને ધ્યાન;

લેશ મહિરોપાનથી, છાકે નયમ અજ્ઞાન.

જે નવ વાઝ વિશુદ્ધથી, ધરે શિયળ સુખદાઈ;

ભવ તેનો ભવ પછી રહે, તત્ત્વ વચન એ ભાઈ.

તો કુલીન અકુલીન સૌને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, જ્યારે મુક્તિ સ્ત્રી તો કેવળ કુલીન જનોને જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, નીચ અને દુરાચારી જનોને દુર્લાભ છે. લૌકિક સ્ત્રી કેવળ કામી જનોને જ ખ્યારી હોય છે, પરંતુ મુક્તિકાન્તા સમસ્ત વિશ્વને ખ્યારી લાગે છે. લૌકિક સ્ત્રી કેવળ ધન સંપત્તિ આદિમાં અનુરાગ કરનારી છે, જ્યારે મુક્તિ સુદંરી કેવળ ઉત્તમોત્તમ શુભોમાં અનુરાગ રાખે છે, લૌકિક સ્ત્રીથી ઐહિક દ્વાષ્ટિક મુખ પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે મુક્તિ રમણીથી પારલૌકિક અવિનાશી મુખ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે એ જાનેના સ્વભાવ સર્વથા ભિન્ન છે. તેથી જે લૌકિક સ્ત્રીને ચાહે છે તેને મુક્તિવલ્લભા દુર્લાભ છે. જે મુક્તિવલ્લભાને ચાહે છે તેણે લૌકિક સ્ત્રીનો મોહ છોડવો પડે છે, કારણ કે તે વિના તે પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. માટે જ એ વાત પ્રસિદ્ધ છે કે સ્ત્રીઓ પ્રાચે અત્યન્ત ઇર્ષ્યાયુક્ત હોય છે. આવી સ્થિતિમાં જે ભવ્ય મુક્તિ-રમાને ચાહે છે તેણે લૌકિક સ્ત્રીની ચાહ તો શું તેનું નામ પણ લેવા યોગ્ય નથી. આ ઉપરાંત લૌકિક સ્ત્રીને પ્રસન્ન કરવા સુવર્ણ રતનાદિના અલંકારોથી તેને અલંકૃત કરવામાં આવે છે તેમ મુક્તિલક્ષ્મીને પ્રસન્ન કરવા તેને સમ્યગ્દર્શનાદિ રતનત્રયરૂપ આભૂષણોથી વિભૂષિત કરવી જોઈએ. ૧૨૮.

વચનસલિલેર્હાસસ્વચ્છૈસ્તરજ્જસુલોદરૈઃ

વદનકમલેર્વાહિ રમ્યાઃ સ્ત્રિયઃ સરસીસમાઃ ।

इह हि वहवः प्रास्तप्रज्ञास्तटेऽपि पिपासवो

विषयविषमग्राहग्रस्ताः पुनर्न समुद्गताः ॥૧૨૯॥

વચનો વિમલ જળ, મુખ તરંગે, વદનકમળે, ખાહ જ્યાં,

સ્ત્રીરૂપ સરોવર રમ્ય શુદ્ધિહીન પિપાસુ જાય ત્યાં,

પણ વિષમ વિષયો મગર કાંઠે પકડી નીચે લઈ જતા,

ત્યાં કાલકપલિત થઈ જતાં, ફરી કદી ન ઉપર આવતા. ૧૨૯

સ્ત્રીઓ નાના તળાવ જેવી બહારથી રમણીય લાગે છે. સરોવર જેમ અંચળ તરંગો સંહિત સ્વચ્છ જળ અને કમળોથી સુશોભિત હોય છે તેમ એ સ્ત્રીઓ પણ તરંગો સમાન અંચળ મુખને ઉત્પન્ન કરનારી હાસ્યયુક્ત મનોહર વચનોરૂપ જળથી તથા મુખરૂપ કમળોથી રમણીય હોય છે. જેવી રીતે ઘણા શુદ્ધિહીન મૂર્ખ છવે તૃપાથી પીડિત થઈ સરોવર પાસે જાય છે, ત્યાં કિનારા ઉપર જ લયનાક મગર મચ્છ આદિ હિંસક પ્રાણીના ગ્રાસ બની મરણ પામે છે, પણ પાછા ત્યાંથી નીકળવા પામતા નથી. તેવી જ રીતે ઘણા અજ્ઞાની છવે પણ વિષયતૃષ્ણાથી વ્યાકુળ થઈ સ્ત્રીઓની પાસે જાય છે અને હિંસક જળજંતુ સમાન અતિશય લાયકર વિષયોથી ગ્રસ્ત થઈ, તેમાં અતિ આસક્ત થઈ, ફરી નીકળવા પામતા નથી, અર્થાત્ નરકાદિ દુર્ગતિઓમાં જઈ પડે છે જ્યાંથી ફરી ઉત્તમ મનુષ્યભવ

પામી શકતા નથી. ૧૨૯

પાપિષ્ઠૈર્જગતીવિધીતમમિતઃ પ્રજ્વાલ્ય રાગાનલં
 ક્રુદ્ધૈરિન્દ્રિયલુબ્ધકૈર્મયપદૈઃ સંત્રાસિતાઃ સર્વતઃ ।
 હન્તૈતે શરણૈપિણો જનમૃગાઃ સ્ત્રીછન્નના નિર્મિતં
 ઘાતસ્થાનમુપાશ્રયન્તિ મદનવ્યાધાધિપસ્યાકુલાઃ ॥૧૩૦॥

અત્યંત પાપી કૂર ઇન્દ્રિય વ્યાધિ રાગાનલ વડે,
 સર્વત્ર ત્રાસિત જન મૃગો હા ! સ્ત્રી શરણમાં જઈ પડે;
 પણ કામ વ્યાધાધિપતિનું ઘાતસ્થાનક સ્ત્રી ખરે !
 ત્યાં નષ્ટ થાયે, તેથી દૂર રહી, સુઝા દુર્ગતિ દુઃખ હરે. ૧૩૦

આ અત્યંત ખેદની વાત છે કે અતિશય પાપી, કૂર અને ભય ઉપજાવનાર ઇન્દ્રિયો-
 રૂપ શિકારીઓ દ્વારા, મૃગ કે સિંહાદિને રહેવાનાં સ્થાનરૂપ આ સંસારમાં ચારે બાજુ
 રાગરૂપ અગ્નિ સળગાવીને સર્વ બાજુથી પીડા પમાડાયેલાં મનુષ્યરૂપ હરણો રક્ષાની ઇચ્છાથી
 વ્યાકુળ થયેને, કામરૂપ શિકારીના સ્વામીએ બનાવેલાં સ્ત્રીરૂપ ઘાતસ્થાન તરફ દોડી જાય
 છે. દુષ્ટ શિકારીઓ મૃગાદિકના ઘાત માટે તેમનાં નિવાસ સ્થાનોની ચારે તરફ આગ લગાડે
 છે. તેથી ભયભીત થઈને રક્ષણ મેળવવા તે મૃગો એવા સ્થાને દોડી જાય છે કે જ્યાં
 તેમનો ઘાત કરવા માટે શિકારીઓએ ઘાત સ્થાન બનાવી રાખ્યાં છે. આ પ્રકારે તે ત્યાં
 જતાં તેમનો ઘાત થાય છે. એવી જ રીતે દુષ્ટ ઇન્દ્રિયો આ સંસારમાં જીવને વિષયા-
 શક્તિ બનાવવા માટે તે વિષયો પ્રત્યે રાગ ઉત્પન્ન કરે છે. વ્યાકુળ થઈ જીવ તે મૃગોની
 માફક શાન્તિ મેળવવા સ્ત્રીરૂપ ઘાતસ્થાને જાય છે. જે ખરી રીતે તેને નષ્ટ બ્રહ્મ કરવા
 માટે જ જલદી બનાવેલું સ્થાન છે. આમ જેમ હરણો અજ્ઞાનતાથી પોતાના વધ માટે
 શિકારીઓને રક્ષા વધસ્થાનમાં જઈ ફસાય છે તેમ અવિવેકી જીવ પણ વિષયતૃષ્ણાને
 વશ થઈ તેની શાન્તિની ઇચ્છાથી સ્ત્રીનો આશ્રય લે છે. પરંતુ જે વિષયતૃષ્ણા શાન્ત કરવા
 ને સ્ત્રીને આશ્રય દેના તે તો સ્ત્રીની પાસે જતાં, અધિકાધિક વધી જાય છે. પરિણામે વિષયમૂઠ
 જીવ ધર્મને ભૂલી જાય છે, અને પાપ કરીને દુર્ગતિમાં પડી અનેક દુઃખો ભોગવે છે. ૧૩૦

જાન્ય પુરુષને મન્યા પડી, તેમનાં દર્શન, સમાગમ અને બોધને પામીને મુમુક્ષુઓ
 વિવેકથી વિરક્ત થવામાં પ્રમાદ કરતા નથી, પણ ચિંતવે છે કે :

“સંકર રૂપે પ્રતિષ્ઠી કરવાની ઇચ્છા થતી હોય તો તે પુરુષે જ્ઞાનીનાં વચન
 સંકરનાં નાશ અથવા નાની પુરુષનાં દર્શન પણ તેને ક્યાં નથી, એમ તીર્થંકર કહે છે.
 જેની કેટલે જાગરૂક છે. તેનું પ્રાપ્ત બધું બળ પરિક્ષીણુપણાને ભરે છે. જેને

જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનરૂપ લાકડીનો પ્રકાર થયો છે તે પુરુષને વિષે તે પ્રકારે સંસાર સંગ'ધી બળ હોય છે, એમ તીર્થંકર કહે છે.

જ્ઞાનીપુરુષને જોયા પછી સ્ત્રીને જોઈ જો રાગ ઉત્પન્ન થતો હોય તો જ્ઞાની પુરુષને જોયા નથી, એમ તમે જાણો.

જ્ઞાની પુરુષનાં વચનને સાંભળ્યા પછી સ્ત્રીનું અલ્પવન શરીર અલ્પવનપણે ભાસ્યા વિના રહે નહીં.

ખરેખર પૃથ્વીનો વિકાર ધનાદિ સંપત્તિ ભાસ્યા વિના રહે નહીં.

જ્ઞાની પુરુષ સિવાય તેનો આત્મા બીજે કયાંય ફાળુવાર સ્થાયિ થવાને વિષે ઇચ્છે નહીં.

એ આદિ વચનો તે પૂર્વે જ્ઞાની પુરુષો માર્ગાનુસારી પુરુષને બોધતા હતા. જે બાણીને, સાંભળીને તે સદ્ય છૂટો આત્માને વિષે અવધારતા હતા. પ્રાણત્યાગ જેવા પ્રસંગને વિષે પણ તે વચનોને અપ્રધાન ન કરવા યોગ્ય બન્યું હતા, વર્તતા હતા.

સર્વથી સ્મરણ જોગ વાત તો ઘણી છે, તથાપિ સંસારમાં સાવ ઉદાસીનતા, પરના અદ્ય શુષ્કમાં પણ પ્રીતિ, પોતાના અદ્ય દોષને વિષે પણ અત્યંત ક્લેશ, દોષના વિલયમાં અત્યંત વીર્યનું સ્ફુરવું, એ વાતો સત્સંગમાં અખંડ એક શરણાગતપણે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે. જેમ બને તેમ નિવૃત્તિકાળ, નિવૃત્તિક્ષેત્ર, નિવૃત્તિદ્રવ્ય અને નિવૃત્તિભાવને ભજજો. તીર્થંકર ગૌતમ જેવા જ્ઞાની પુરુષને પણ સંગોધતા હતા કે સમયમાત્ર પણ પ્રમાદ યોગ્ય નથી. ”

—શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર. પત્રાંક ૮૫૪

અપંગ તપોઽગ્નિના મયજુગુપ્સયોરાસ્પદં

શરીરમિદમર્ધદગ્ધગ્રવન્ન કિં પશ્યસિ ।

વૃથા વ્રજસિ કિં રતિં નનુ ન મીપયસ્પાતુરો

નિસર્ગતરલાઃ સ્ત્રિયસ્ત્વદિહ તાઃ સ્ફુટં વિમ્બયતિ ॥૧૩૧॥

નિર્લજ્જ હે! તપ અગ્નિથી ભય ગ્લાનિનું તો સ્થાન આ,

જેતો નથી તન તારું શખવત અર્ધદગ્ધ સમાન આ;

રતિ વ્યર્થ કરતો વિપય વ્યાકૃળ શું તું ભય ન પમાડતો?

ચંચલ સ્વભાવે નારી, ગણ, ભયભીત તુજથી સ્પષ્ટ તો. ૧૩૧

હે નિર્લજ્જ! આ તારું શરીર તપરૂપ અગ્નિથી અર્ધા બળેલા મડદા જેવું ભય અને ઘૂણાતું સ્થાન બની રહ્યું છે તે શું તું નથી દેખતો? તો પછી તું વ્યર્થ સ્ત્રીઓ પ્રત્યે અનુરાગ શા માટે કરે છે? આવા શરીરને ધારણ કરતો તું તે સ્ત્રીઓને ભય નથી

ઉત્પન્ન કરાવતો જોગ નથી પરંતુ તે તેમને નિર્ભય બાપ બાળન કરાવે કે જે જંગમમાં સ્ત્રીઓ સ્વભાવથી જ ધીકાતુ હોય છે. તે તારા બાપના ધરીરને નેહાને આપીને બાળીવ થાય છે. તું જેમ તે સ્ત્રીઓને જાણે કે તેમ તે તારા બાપના ધરીરને ભરીને તને આપશે તો નહિ પણ ધરીરને દૂર ભાગી જશે. તો પાત્રી તેમના પાત્રે બાળના ધરીરને પોતાને દુર્ગતિમાં આ માટે નાખે છે? ૧૩૧

ઉત્તુજ્જસંગતકુચાચલદુર્ગદૂર—

મારાદ્વલિત્રયસરિદ્વિપમાનતામ્સ ।

રોમાવલીકુચુતિમાર્ગમાનજ્ઞમૂઢાઃ

કાન્તાકટીવિવરમેત્ય ન કેઞ્ચ સિન્નાઃ ॥૧૩૨॥

સ્તન ઉચ્ચ સંગત અદિ દુર્ગ. રમણીયાનિ આગમ્ય ઓ,
ઉદ્ધે વલીત્રય તટિની ઉતરી, પાર કરવી વિષમ ઓ;
રોમાવલી પથ વિઘ્નકારી, નારી-યોનિ પામીને,
કામાંધ કોણુ ન ખિન્ન તનધનપ્રાણુ સર્વ શુભાવીને? ૧૩૨

જે સ્ત્રીની યોનિ ઉંચાં અને પરસ્પર મળેલાં સ્તનરૂપી પર્વતીય દુર્ગથી દુર્ગમ છે, પાસે ઉદરમાં સ્થિત ત્રિવલીરૂપ નદીઓથી જ્યાં પહોંચવું લયપ્રદ છે, તથા જે રોમ પંક્તિ રૂપ અહીં તહીં ભટકાવનાર માર્ગથી યુક્ત છે, એવી એ સ્ત્રીની યોનિને પામીને કોઈ કામાંધ પ્રાણી ખેદખિન્ન નથી થતો? અર્થાત્ એ સર્વ દુઃખને પામ્યા છે.

જે સ્થાનનો માર્ગ ઉંચા પર્વતોથી દુર્ગમ હોય, જેની મધ્યમાં નદીઓ આવેલી હોય, તથા જે લયાનક વનથી વ્યાપ્ત હોય એવા માર્ગે એ સ્થાને જનાર, પ્રાણી જેમ અતિશય ખેદ પામે છે, તેમ પર્વત જેવા ઉન્નત સ્તનો સહિત ત્રિવલીરૂપ નદીઓથી વેષ્ટિત રોમપંક્તિરૂપ વનરાજિથી વ્યાપ્ત યોનિસ્થાનને પામનાર કામી જન આ લોકમાં ખેદખિન્ન થઈ આકુળતાને પ્રાપ્ત થાય છે. તથા એવી રીતે પાપસંગ્રહ કરીને પરલોકમાં પણ દુઃખી થાય છે. ૧૩૨

વર્વોગૃહં વિપયિણાં મદનાયુધસ્ય નાડીવ્રણં વિપમર્નિર્વૃતિપર્વતસ્ય ।

પ્રચ્છન્નપાદુકમનજ્ઞમહાહિરન્ધ્રમાહુર્વુધાઃ જઘનસ્ત્રમદઃ સુદત્યાઃ ॥૧૩૩॥

એ કામીનું મળભૂત્રધર ને ઘા મદનના શસ્ત્રનો,
દુર્ગમ્ય સુક્તિ અદિ ચઢતાં, ગુપ્ત ખાડો પતનનો;
દર એ અનંગ મહાભુજંગમ કેરું ભવભય કારણે,
જ્ઞાની જનો બે જાંઘ વચ્ચે વિવર વનિતાનું ગણે. ૧૩૩

સુદર શંતવાણી સીના જે જાંધાની વચમાંના છિદ્રને વિદાનો કાગળી પુરુષોના મક્ક (ધીર)નું પર અથવા સંગ્રામ. મહાદેવના શરતને નાહીનાણુ અર્થાત્ નસ ઉપરનો ઘા, હુર્ગમ મોહરૂપ પરંતુ પર મહાનારને પતન કરાવે તેવા પ્રવેશ. હાંકેલા ખાડો, તથા કામરૂપ મહા-સર્પનું વર કહે છે. માટે જેમ પશ્ચિમ આવવાનું વર્તન તે ખાડામાં પડી ન જવાય તેવે માર્ગે સંભાળીને પરંતુ ઉપર વર છે તે જાણીત સ્થાને પહોંચે છે તેમ જે વિવેકી હવ છે તે તે ખાડાથી જાણીને વિવચ્છેકથી સ્થિત થઈને પોતાના અગ્રીષ્ટ મોહરૂપ પરંતુ પર ચડી જાય છે. ૧૩૩

અધ્યાત્માપિ તતોદનં ક્વ પરં નારીકર્તાકોટરં
વ્યાહૃદ્યા વિપયઃ પતન્તિ કારણઃ કૃતાવપાનં વયા ।
પ્રેતે પ્રીતિર્ભૂમિં જનસ્ય જનસી પ્રાગ્જન્મભૂમિં ચ યો
જ્યવનં તત્ર દુગ્ધમત્તાં દુગ્ધર્તિર્મત્ત્યે જગદ્વિશ્વત્ ॥૧૩૪॥

તત્ર કાલ જન ભાવે છતાં વ્યાહૃદ્યા વિપયોથી થતા,
નારી વિપય પડતા વયા અજ ગુપ્ત ખાડે પડી જતા;
જ્યાંથી જનમ ને જનની. તો પત્તુ. પ્રીતિ ત્યા કરવા દહે,
એ હુમ્મ કલિજા હુમ્મ વચને જગ દહે, જન હિત દહે. ૧૩૪

મનુષ્ય તપક્રમણુ માટે વનમાં જઈને પત્તુ કન્દ્રિય વિપયોથી જેઆઈને સ્ત્રીઓને સ્થાનમાં સ્ત્રી રીતે પતિત થાય છે કે જેમ નારી જેઆઈને પોતાને પકડવા માટે જના-વેલા હાંકેલા ખાડામાં જઈને પડે છે. જે ચોનિસ્થાન પ્રાણીની જન્મભૂમિ હોવાથી માતા સમાન છે તેને જે હુમ્મ કલિ પ્રીતિનું કારણ કહે છે તે સ્પષ્ટ રીતે પોતાનાં હુર્ગતિનાં કારણરૂપ હુમ્મ વચનોથી વિપનં અમૃત કહીને જગતને કહે છે. ૧૩૪

કણ્ઠસ્યઃ કાલકૃદોઽપિ શમ્ભોઃ કિમપિ નાકરોત્ ।
સોઽપિ દંદાગ્રે જીભિઃ સ્ત્રિયો હિ વિપમં વિપમ્ ॥૧૩૫॥

વિપ કાલકૃદ પત્તુ શંભુકંકે કાંઠે હાનિ ના કરે,
તે શંભુ પત્તુ સંતપ્ત સ્ત્રીથી! સ્ત્રીજ વિપ વિપમ અરે! ૧૩૫

મહાદેવના કંઠમાં સ્ત્રીને પાણુ જે કાળકૃદ વિપ તેને કંઠે હાનિ ન કરી શક્યું તે મહાદેવ પણુ સ્ત્રીઓ દ્વારા સંતપ્ત કરવામાં આવ્યા. તેથી સ્ત્રીઓ ભયાનક વિપ છે. એમ કહેવાય છે કે સસુદ્ર મંથન વેળા નીકળેલું વિપ મહાદેવ પી ગયા હતા. તેમને તે વિપ પા-નની કોઈ વેદના થઈ નહોતી. તેજ મહાદેવ પાર્વતી આદિ સ્ત્રીઓ દ્વારા કામથી સંતપ્ત

તે દોષો દૂર કરીને આત્મકલ્યાણ કરી લે છે. ૧૪૧

વિકાશયન્તિ ભવ્યસ્ય મનોમુકુલમંશવઃ ।

સ્વેરિવારવિન્દસ્ય કઠોરાશ્ચ ગુરુક્તયઃ ॥૧૪૨॥

શુરુવચન હોય કઠોર તો પણ, ભવ્યમન વિકસાવતાં,
જ્યમ કિરણ રવિનાં ચંડ તોયે કમળવન વિકસાવતાં. ૧૪૨

કઠોર પણ શુરુનાં વચનો ભવ્ય જીવના મનને પ્રકુલ્લિત, આનંદિત કરે છે; જેમ સૂર્યનાં કઠોર કિરણો પણ કમળની કળિને પ્રકુલ્લિત કરી દે છે.

જે શિષ્ય આત્મહિતથી વિમુખ છે તેને જ શુરુનાં હિતકારક વચન પણ કઠોર લાગે છે, પરંતુ જે શિષ્યને આત્મહિતની અભિલાષા છે તેને તો તે ક્ષણે કઠોર લાગતાં વચનો પશ્ચિમમાં આનંદજનક લાગે છે તેથી તેને તેવાં કઠોર વચનથી કંઈ પણ ખેદ કે ચિન્તા થતી નથી. ૧૪૨

લોકદ્વયહિતં વક્તું શ્રોતું ચ સુલભાઃ પુરા ।

દુર્લભાઃ કર્તૃમદ્યત્વે વક્તું શ્રોતું ચ દુર્લભાઃ ॥૧૪૩॥

પૂર્વે સુલભ હિતવાણી વક્તા તેમ શ્રોતા જન ઘણા;
પણ વર્તને દુર્લભ, હવે વક્તા તથા શ્રોતા ય ના. ૧૪૩

પૂર્વ કાળમાં, જે ધર્મના આચરણથી આ લોક અને પરલોક બન્ને લોકમાં હિત વાપ, તોના ધર્મનું વ્યાખ્યાન કરનાર તથા સાંભળનારા ઘણા જનો સુલભતાથી મળતા હતા. પરંતુ તે પ્રમાણે વર્તનારા તો ત્યારે પણ દુર્લભ જ હતા. પરંતુ આ વર્તમાન કાળમાં તો તે ધર્મનું વ્યાખ્યાન કરનાર કે સાંભળનાર પણ દુર્લભ છે, તો પછી આચરણ કરનારની તો વાત જ શી? અર્થાત્ વક્તા શ્રોતા અને આચરનાર ત્રણેની આ કાળમાં મળિ દુર્લભતા છે. ૧૪૩

મુક્તામુનવિવેકિર્મિર્વિહિતમપ્યલં દૃષ્ટ્વં

મત્તેન મદ્વદેશવન્મતિમનામતિ પ્રીતયે ।

કૃતં કિમપિ ધ્યાયતઃ સ્તવનમપ્યતીર્થોપિતૈઃ

ન તેમયતિ તન્મનામિ ચ્વલુ કષ્ટમવાનતા ॥૧૪૪॥

મુક્ત દોષ-વત મુ વિવેકીઆ કંઈ દોષ પણ અનિશય કરે,
મતિમાન તો ઉપદેશવન અતિ પ્રીતિ કરણ તે લાલે;

શ્રુતજ્ઞાન વિષ્ણુ અવિવેકીઓ સ્તુતિ ધૃષ્ટતાથી પણ કરે,
મન પ્રાણનાં નહિ તુષ્ટ થાતાં, અજ્ઞતા કષ્ટ જ ખરે! ૧૪૪

જે ગુણ અને દોષનો વિચાર કરનારા સજ્જનો છે તે જો કદી કોઈ દોષને પણ અત્યંત પ્રગટ કરે તો તે બુદ્ધિમાન પુરુષો માટે ઉત્તમ ઉપદેશની માફક અત્યંત પ્રીતિનું કારણ થાય છે. પરંતુ જે આગમ જ્ઞાનથી રહિત છે એવા અવિવેકી જનો દ્વારા જો કોઈ ધૃષ્ટતાથી પ્રશંસા કરવામાં આવે તો તે બુદ્ધિમાન મનુષ્યોને સંતુષ્ટ કરતી નથી. નિશ્ચયથી તે અજ્ઞાનતા જ દુઃખદાયક છે. ૧૪૪

ત્યક્તહેત્યન્તરાપેક્ષો ગુણદોષનિવન્ધનો ।

યસ્યાદાનપરિત્યાગો સ એવ વિદુષાં વરઃ ॥૧૪૫॥

નહિ અન્ય હેતુ ઈચ્છતાં, ગુણ દોષ સત્ય પિછાણતા,
તે જ્ઞાનીવર ગુણ ગ્રહણ કરતા, દોષ દૂરે ત્યાગતા. ૧૪૫

જે અન્ય કારણોની અપેક્ષા ન કરતાં કેવળ ગુણને કારણે સમ્યગ્દર્શનાદિને ગ્રહણ કરે છે અને દોષને કારણે મિથ્યાત્વ આદિના પરિત્યાગ કરે છે તેજ વિદ્વાનોમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. ૧૪૫

હિતં હિત્વાહિતે સ્થિત્વા દુર્ધોર્દુઃસ્વાયસે મૃશમ્ ।

વિપર્યયે તયોરેધિ ત્વં સુસ્વાયિષ્યસે સુધીઃ ॥૧૪૬॥

હિત ત્યાગી વર્તે અહિતમાં, દુર્ગતિ બહુ તું દુઃખ સહે,
વિપરીત થય તજ અહિત, હિતમાં વર્તે, સન્મતિ સુખ લહે. ૧૪૬

હે જીવ! હિતને છોડી તું અહિતમાં વર્તે છે. તું દુર્બુદ્ધિ અજ્ઞાની થઈને સમ્યગ્દર્શનાદિ તારું હિત કરનાર છે તેને તણ દે છે, અને મિથ્યાદર્શનાદિ તારું અહિત કરનાર છે તેમાં નિયત થાય છે. આ પ્રકારે તું પોતાને દુઃખી કરે છે. વિવેકી થઈને તું એનાથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ કર. અર્થાત્ અહિતકારક મિથ્યાદર્શનાદિને છોડીને હિતકારક સમ્યગ્દર્શનાદિ ગ્રહણ કર. એમ કરવાથી તું પોતાને સુખી કરીશ. ૧૪૬

इमे दोषास्तेषां प्रभवन्ममीम्यो नियमतः

गुणाश्चैते तेषामपि भवन्मेतेभ्य इति यः ।

त्यजंस्त्याज्यान् हेतून् झटिति हितहेतून् प्रतिभजन्

स विद्वान् सद्वृत्तः स हि स हि निधिः सौख्ययशसोः ॥૧૪૭॥

આ દોષ, ઉદ્ભવ તેહનો છે નિયમથી આ હેતુથી,
સદ્ગુણો આ, તે ઉદ્ભવે છે, નિયમથી આ હેતુથી,
એ બાણીને ઝડ ત્યાજ્ય ત્યાગે, શ્રેયહેતુ અતુરરે,
વિદ્વાન તે, વ્રતવાન તે, સુખયશનિધિ પણ તે ખરે. ૧૪૭.

આ મિથ્યાદર્શનાદિ દોષ છે અને એની ઉત્પત્તિ નિયમથી દર્શનમોહ આદિથી
છે, તથા આ સમ્યક્દર્શનાદિ શુભો છે. અને તેની ઉત્પત્તિ દર્શનમોહનીયના ઉપશમ,
કે શયોપશમ આદિથી થાય છે, એમ નિશ્ચય કરીને જે છેડવા યોગ્ય કારણોને છે
અને વિદ્વાન કારણોનો સ્વીકાર કરે છે, તે વિદ્વાન છે, તે સમ્યક્ આચરવાળો છે,
તે મુખ્ય અને યશનો નિધિ, ખત્તનો પણ છે. ૧૪૭.

માયાળો સકલજન્તુષુ વૃદ્ધિનાશો
જન્માન્નગર્જિતશુભાશુભકર્મયોગાત્ ।
ધર્માન્ન સ યઃ સુગતિસાધનવૃદ્ધિનાશઃ
તત્ત્વત્ત્વયાદ્વિગતધર્મરોઝ્મ્યવાયિ ॥૧૪૮॥

પૂર્વે કહેલાં શબ્દ અશબ્દ કર્મોથી જે સંપ્રાપ્ત છે,
તે વૃદ્ધિનાશ અપાપને સામાન્યરૂપે પ્રાપ્ત છે;
તે વૃદ્ધિનાશ મરણિ સાધન કરે બુદ્ધિમાન તે,
વિદ્વાન તેની દુર્ગતિ જે સાધના મતિદીન તે. ૧૪૮.

માયાળો સકલજન્તુષુ અને પાપના ઉદયથી આયુષ્ય, શરીર, ધનસંપત્તિ,
જન્માન્નગર્જિતશુભાશુભકર્મયોગાત્ તે વૃદ્ધિનાશ તો અમરતા પ્રાણીઓને સાધારણ, એક
માયાળો સકલજન્તુષુ અર્થેત માત્રા બિદ્ધ કરવાવાળો વૃદ્ધિ અને નાશને
જન્માન્નગર્જિતશુભાશુભકર્મયોગાત્ અને જે તેથી વિપરીત દુર્ગતિનાં સાધનબળ
ધર્માન્ન સ યઃ તે બુદ્ધિમાન મૂર્ખ છે. આમાં મુખ્ય માત્રામાં છે. તેનાં કારણ
તત્ત્વત્ત્વયાદ્વિગતધર્મરોઝ્મ્યવાયિ કહે તેના બિદ્ધ કરનાર મિથ્યાદર્શનાદિને જે નાશ કરે છે
તત્ત્વત્ત્વયાદ્વિગતધર્મરોઝ્મ્યવાયિ કહે દુર્ગતિના કારણરૂપ મિથ્યાદર્શનાદિને તથાને છે
તત્ત્વત્ત્વયાદ્વિગતધર્મરોઝ્મ્યવાયિ કહે તે વાચનમાં મૂર્ખ છે. ૧૪૮.

ધર્માન્ન સ યઃ સુગતિમને સુખયો
તત્ત્વત્ત્વયાદ્વિગતધર્મરોઝ્મ્યવાયિ ।
માયાળો સકલજન્તુષુ વૃદ્ધિનાશઃ
તત્ત્વત્ત્વયાદ્વિગતધર્મરોઝ્મ્યવાયિ ॥૧૪૯॥

તપવૃદ્ધિ કાળે દેહ અર્થે વિધિ સહિત ભિક્ષા ચહે,
લક્ષિત સહિત જન આપતા તો કંઈ કવચિત્ તદા ગ્રહે,
તે પણ ઘણી લજ્જાતુલ્યું કારણ મહાત્મા મન લહે,
તો દુષ્ટ ગ્રહ સમ પરિગ્રહને અન્ય કેમ કદી ગ્રહે? ૧૫૮

તપની વૃદ્ધિ કરનાર મહાત્મા શાસ્ત્રમાં કહેલી વિધિ અનુસાર શરીરસ્થિતિ માટે કોઈ કાળવિશેષમાં થીજ (ગૃહસ્થો) દ્વારા લક્ષિતપૂર્વક દેવામાં આવે એવો કંઈક અલ્પ આહાર ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા કરે છે. તે પણ તે મહાત્માને ઘણી લજ્જાતુલ્યું કારણ થાય છે. તો પછી આશ્ચર્ય છે કે તે મહાત્મા અન્ય પરિગ્રહરૂપ પિશાચોને કેવી રીતે ગ્રહણ કરી શકે? ન જ ગ્રહણ કરે. ૧૫૮

દાતારો ગૃહચારિણઃ કિલ ધનં દેયં તદગ્રાશન
ગૃહાન્તઃ સ્વશરીસ્તોઽપિ વિસ્તાઃ સર્વોપકારેચ્છયા ।
લજ્જૈર્પૈવ મનસ્વિનાં નનુ પુનઃ કૃત્વા કથં તત્ફલં
રાગદ્વેષવશીભવન્તિ તદિદં ચક્રેશ્વરત્વં કલેઃ ॥૧૫૯॥

દાતા ગૃહસ્થો દેય વળી અહારરૂપ ધન જો સદા,
તે સ્વપર ઉપકારાર્થે ગ્રહતા વિસ્ત નિજ તનથી યદા;
લજ્જાથ ત્યાં પણ જ્ઞાનીઓ, તે નિમિત્તે સાધુ અહો !
જે રાગેષવશે વહે, તે પ્રભુત્વ કળિતું કહો. ૧૫૯

દાતા તો ગૃહસ્થ છે. દેવા યોગ્ય સત્પાત્રને લક્ષિત પૂર્વક આહારદાન છે, એ આહારરૂપ દાનને ગ્રહણ કરનાર સૌ પ્રત્યે ઉપકારની ઇચ્છાવાળા એવા સાધુ છે કે જે પોતાના શરીરથી પણ વિરક્ત રહે છે, તે સ્વાભિમાનીઓને આહાર લેવાની ઇચ્છા પણ લજ્જાતુલ્યું કારણ થાય છે. આમ છે તો પછી દાતા અને પાત્ર રાગદ્વેષને વશ કેમ થાય? પણ આ પંચમ કાળનો જ એ પ્રભાવ છે કે વર્તમાનમાં ઉત્તમ દાતા અને ઉત્તમ પાત્રના અભાવે પરસ્પર રાગદ્વેષરૂપ દુરવસ્થા થઈ ગઈ છે ૧૫૯

આમૃતં સદૃજં તવ ત્રિજગતીવોવાધિપત્યં તથા
સૌમ્યં ચાત્મસમુદ્ભવં વિનિહતં નિર્મૂલતઃ કર્મણા ।
દંન્યાનદ્વિહિતૈસ્સ્વમિન્દ્રિયમુલૈઃ સંતૃપ્યસે નિષ્ક્રપઃ
મ ત્વં યથિગ્યાતનાકદર્શનૈર્વદ્ધસ્થિતસ્તુપ્યસિ ॥૧૬૦॥

ત્ર્યંસોઽક સાયક જ્ઞાન-સ્વામી સદૃજ પ્રભુતા તે હરી,
સાન્નિધ્યમુખ નિર્મૂળ કીધું કર્મ તો તારા અરિ;

નિર્લજ્જ દીન થઈ કર્મકૃત ઇન્દ્રિયસુખથી તૃપ્ત થું ?
કુશાન્તથી ચિર યાતનામાં બંધને સ્થિત તુષ્ટ તું ? ૧૬૦

હે આત્મન! ત્રણ લોકને બાણનાર કેવળજ્ઞાન કે જેના ઉપર તારું સ્વાભાવિક સ્વામીપણું હતું તેનો આ કર્મો લોપ કરી દીધો છે. તથા પરપદાર્થોની અપેક્ષા નહિ કરતાં કેવળ આત્માથીજ ઉત્પન્ન જોવા જો તારા સ્વાભાવિક સુખને પણ જો કર્મો નષ્ટ કરી દીધું છે. તું કે જે ચિરકાળથી ઉપવાસાદિનાં કષ્ટ પૂર્વક નીરસ આહારનાં બંધનોમાં સ્થિત રહ્યો છું તે પણ નિર્લજ્જ થઈને જો કર્મદારા પ્રાપ્ત કરાયેલાં ઇન્દ્રિય સુખોથી દીનતા પૂર્વક સંતુષ્ટ થાય છે.

જે અવિવેકી છે તે કર્મશત્રુદારા પોતાની સ્વાભાવિક શક્તિ અનંત જ્ઞાનાદિ હરાઈ ગઈ છે તેને પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્દેશ નથી કરતા, પરંતુ તે કર્મદારા દેવામાં આવતાં તુષ્ટ અને હાણિક ઇન્દ્રિય સુખોમાં સંતુષ્ટ થાય છે. પરંતુ જે વિવેકી આત્મા છે તે તે કર્મશત્રુદારા હુપ્ત કરાયેલી પોતાની અનંત જ્ઞાનાદિ સ્વાભાવિક સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવા નિરંતર પ્રયત્ન કરે છે અને જ્યાં સુધી તે પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની પ્રાપ્તિમાં સાધનરૂપ શરીર નિર્વાહવા માટે તે કર્મદારા પ્રાપ્ત થતા ભોજનને ગ્રહણ કરે છે, તે પણ સ્વાભિમાન પૂર્વક, લજ્જા સહિત ગ્રહણ કરે છે, પણ નિર્લજ્જ અને દીન બનીને નહિ જ. એમ કરવાથી તે પોતાની અનંત ચતુષ્ટયરૂપ સ્વાભાવિક સંપત્તિ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી લે છે. ૧૬૦

તૃષ્ણા મોગેષુ ચેદ્ધિક્ષો સહસ્વાલ્પં સ્વરેવ તે ।
પ્રતીક્ષ્ય પાકં કિં પીત્વા પેયં મુક્તિં વિનાશયેઃ ॥૧૬૧॥

હે ભિક્ષુ ! ભોજનના યદિ, સહ કષ્ટ, સુરપદ લે તદ્વા,
ભોજન પ્રતીક્ષાથી અધીર થી પાણી નષ્ટ કરે ક્ષુધા ? ૧૬૧

હા ભિક્ષુ ! જો તને ભોજોની ઇચ્છા થતી હોય તો તું થોડા સમય માટે ત્રતાદિ આચરણથી થતાં થોડાંક કષ્ટોને સહન કરી લે. તેમ કરવાથી તને સ્વર્ગ મળશે, ત્યાં તું ઇચ્છે છે તે ભોજો છે. ભોજન તૈયાર થતું જોઈને તું તેની પ્રતીક્ષા કરતો, સહ જોતો, અધીરાઈથી પાણી આદિ પીને ક્ષુધાને નષ્ટ કરી ભોજનસ્વાદને શા માટે નષ્ટ કરે છે ? જે વિપયતૃષ્ણાને વશ થઈ ત્રતાદિક આચરણો તજી દે છે તેને મોક્ષસુખ મળવાનાં તો દૂર રહ્યાં, પણ સ્વર્ગાદિની પ્રાપ્તિથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય વિશિષ્ટ વિપયસુખ પણ પ્રાપ્ત થતાં નથી. ૧૬૧

નિર્ધનત્વં ધનં યેપામ્ મૃત્યુરેવ હિ જિવિતમ્ ।
કિં કરોતિ વિધિસ્તેષાં સતાં જ્ઞાનૈકચક્ષુપામ્ ॥૧૬૨॥

તત્ત્વં પ્રતિદાણમવત્તત્ત્વમન્ય—

માયન્તહીનમસિલં ચ તથા મયંકમ ॥૧૭૩॥

નહિ દ્રવ્ય નિત્ય અનિત્ય કેવળ, જ્ઞાનમાત્ર જ પણ નહીં.
નહિ શૂન્ય પણ, કારણ અગાધિત પ્રતિભાસ તથા નહીં,
દ્રવ્યો પ્રતિદાણ તદ્ અતદ્ સ્વરૂપી સ્વભાવ સહિત છે,
જ્યમ એક તેમ બીજાંય દ્રવ્યો આદિગત સહિત છે. ૧૭૩

હવે અહીં આદિ કોઈ પણ વસ્તુ સર્વથા સ્થિર રહેતાવાળી (નિત્ય) નથી, ક્ષણ-ક્ષણમાં નાશ પામનારી (અનિત્ય) પણ નથી. જ્ઞાનમાત્ર નથી, કે અભાવસ્વરૂપ પણ નથી. કારણ કે એવો નિર્ગાંધ પ્રતિભાસ થતો નથી, જેવો નિર્ગાંધ પ્રતિભાસ થાય છે તદ્દનુસાર તે વસ્તુ પ્રતિદાણે ઉત્પન્ન થનાર તદ્ અતદ્ સ્વરૂપ અર્થાત્ નિત્ય-અનિત્યાદિ સ્વરૂપથી સંયુક્ત અને અનાદિનિધન છે. જેવી રીતે એક તત્ત્વ નિત્યાનિત્ય, એક-અનેક તથા લોહાલેદ સ્વરૂપવાળું છે, તેવી જ રીતે સમસ્ત તત્ત્વોનું પણ સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ.

(૧) સાંખ્ય દર્શન તત્ત્વસ્વરૂપને સર્વથા નિત્ય માને છે. (૨) જૌદ્ દર્શન તત્ત્વસ્વરૂપને કેવળ ક્ષણિક માને છે. (૩) જ્ઞાન અદ્વૈતવાદી વેદાંત, વસ્તુ વિજ્ઞાનમાત્ર છે એમ માને છે, બાહ્ય વસ્તુઓનું અસ્તિત્વ તેઓ માનતા જ નથી. તેઓ કહે છે કે જે કાંઈ દેખાય છે તે બધું માત્ર મનનું કલ્પનામાત્ર વિજ્ઞાન છે. વાસ્તવ્યમાં વિજ્ઞાન સિવાય બાહ્ય કોઈ વસ્તુ જ નથી. તેના પ્રમાણમાં તે કહે છે કે જ્યારે કોઈ એક વસ્તુ તરફ કોઈ હવનો ઉપયોગ વર્તે તો નથી ત્યારે તે વસ્તુની તેને કલ્પના સરખી પણ આવતી નથી. તેથી તે સમયે તે વસ્તુના અસ્તિત્વ માટે કોઈ પ્રમાણ જ નથી. (૪) ચોથો પક્ષ એવો છે કે તે બાહ્ય અને અભ્યંતર કોઈ વસ્તુના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર જ કરતો નથી. તે કહે છે કે વસ્તુસ્વરૂપ પરસ્પર ન તો સિન્ન છે, ન અસિન્ન છે. વસ્તુસ્વરૂપ ગમે તેવું નિર્ણીત કરશે પણ સર્વ નિર્ણય દોષયુક્ત જ સમજાય છે. એક પણ નિર્ણીત વસ્તુસ્વરૂપ અમને તો નિર્દોષ લાસતું નથી. તેથી સત્ વસ્તુ નામનો કોઈ જગતમાં પદાર્થ જ નથી. આ ચોથો અભાવવાદી પક્ષ છે.

ઉપરોક્ત ચારેય પક્ષમાંથી એક પણ પક્ષનું કહેવું યથાર્થ નથી. કારણ કે તેમણે નિર્ણીત કરેલો વસ્તુસ્વરૂપ સંબંધી નિશ્ચય પ્રમાણભૂત કે અનુભવસિદ્ધ ઉચિત જણાતો નથી. પ્રત્યક્ષ સમજાય છે કે વસ્તુસ્વરૂપ સર્વથા એકરૂપ જણાતું નથી. ક્ષણે ક્ષણે અનેક પરિણામપણ્યને પામતું તે અસ્ખલિત વહું જાય છે. ત્યાં તેને સર્વથા નિત્ય કહેવું એ માત્ર બુદ્ધિનો વિજ્રમ નહિ તો બીજું શું ?

વસ્તુ કેવળ નાશવાન પણ નથી, જો કેવળ નાશવાન હોય તો અર્થાત્ નવી નવી ઉત્પન્ન થાય અને પ્રથમની કેવળ નાશ પામી જાય એવી ક્ષણિક હોય તો, બીજા વિના

અંકુશી ઉપનિષદોમાં જ લેખિત છે. પણ એમ તો યતું નથી. તેથી નિશ્ચિત છે કે વસ્તુ કેવળ નાશવાન નથી. પરિવર્તન ગમે તેટલું થાય પણ વસ્તુનું વસ્તુપણું કોઈને કોઈરૂપે તેમાં અપરિવર્તન થતું રહે છે. વસ્તુને કેવળ નાશવાન માનતાં સર્વ ધર્મ, કર્મ આદિ સહ અનુભવ પણ અર્થ છે. વસ્તુને કેવળ દૃશ્યિક માનવી એ માત્ર બુદ્ધિનો વિષયો જ છે.

બાળ વસ્તુઓનો સદ્ભાવ મનાવનાર અનેક યુક્તિ અને પોતાનો અનુભવ જ પ્રમાણરૂપ છે. જ્ઞાનમાત્ર જ વાસ્તવિક વસ્તુત્વ એ હોત તો તેમાં અનેક પ્રકારનાં રૂપાંતરો જે સ્થળ અનુભવમય થાય છે. તે રૂપાંતરો થાત જ નહિ. જેમ કાચુ ચિના કાર્યનું ઉદ્ભવવું અસંભવિત છે તેમ કસોટીમાં ભેદ ન વર્તતો હોય તો કાર્યની ચિત્ર વિચિત્ર ભેદરૂપો હોત જ નહિ. વેદાંત એક જગ્યાએ એમ પણ કહે છે કે “નામાવ ઉપલક્ષ્યઃ” અર્થાત્ વસ્તુનો સર્વથા અભાવ માનવો એ ઉચિત નથી, કાચુ બાજુ વસ્તુઓ સ્પષ્ટ બેવામાં આવે છે. જેમ વસ્તુઓનો સદ્ભાવ બાહ્યથી જોતાં તેનો અભાવ માનવો યોગ્ય નથી, તેમ વસ્તુ ત્યાં અને જેથી દેખાય છે તેવી અને ત્યાં જ તેમ માનવી એજ સર્વથા ઉચિત છે. અર્થાત્ બાજુ રહેલી વસ્તુઓને પણ યુક્તિ અને અનુભવથી માનવી જ પડે છે. તેથી જ્ઞાન સિવાય બાજુ પદાર્થો પણ જગતમાં છે, એ નિર્ણય નિશ્ચિત છે. અને તે ન્યાયસંગત છે.

ત્યારે બાજુ વસ્તુઓનાં માનવી ન્યાયસંગત કરે છે, ત્યારે વસ્તુમાત્રનો અભાવ કહેવો એ કેવળ અસત્ય અને ઉન્નાદપૂર્ણ કથન સંદેહ લાગે છે. અગર કદાચિત્ વસ્તુમાત્રનો અભાવ હોય તો વસ્તુને અભાવરૂપ કહેનારનો પણ અભાવ કરે. અભાવ તત્ત્વ અભાવને સિદ્ધ કરે એ તો ‘મારા મોઢામાં છળ નથી,’ એવું વદતો વ્યાધાત એવું અલોક વચન કહેવાય. અભાવવડે અભાવને સ્થાપિત કરવું એ કેવળ અસંભવિત છે.

ઉપરોક્ત વસ્તુસ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરનાર ચારે જોકાંત પશો સહોષ છે, અને એનું સ્થાપિત કરેલું વસ્તુસ્વરૂપ પણ સહોષ છે. તો વાસ્તવિક વસ્તુસ્વરૂપ કેવું છે? એનો ઉત્તર આ શ્લોકના પ્રાશ્નના અર્થો અરુણમાં જ આપ્યો છે. તત્ત્વસ્વરૂપ પ્રતિદર્શન પશ્ચિનામી તથા સદા સ્થિર પણ છે. અથવા નિત્યાનિત્ય, જોકાનેક, ગિદાલિત, સત્ત્વસત્ત્વ સ્વરૂપ અનેક પ્રકારે છે. સંસારના સર્વ પદાર્થોનું સ્વરૂપ એ જ પ્રકારે છે. વળી તે સ્વરૂપ નિરંતર બન્યું રહે એવું પ્રીત્ય છે. દૃષ્ટમાં સમ્યજ્ઞાને કરી જે પદાર્થો જેવો દૃષ્ટિગત થાય વા જેવો કહેવામાં આવે તે પદાર્થો તેવો તેવા પ્રકારનો માનવો એ જ યોગ્ય છે.

વસ્તુસ્વરૂપ ઉપરોક્ત પ્રકારે નિત્યાનિત્ય, લિન્નાલિન્ન, આદિ લિન્નલિન્ન પ્રકારે બેવામાં તથા સામાન્ય વિશેષ અપેક્ષા વિવક્ષિત કરવામાં આવે છે. તેથી તેને તે-રૂપે માનવું એ જ દૃષ્ટિ સમ્યક્ છે. ૧૭૩

હવે આગલા પ્રશ્નોમાં શિષ્ય જણાવે. આદિ કે જે પાપ, આગળનાં કલ્મશિષ્ટ અધિકાર કેમ થાય ?

જ્ઞાનસ્વભાવઃ સ્વાદાત્મા સ્વમાનાનામિત્યનિઃ ।

તસ્માદન્યુત્તિમાકાંક્ષા ભાવ્યેજ્ઞાનમાનાનામ્ ॥૧૭૪॥

રે ! જ્ઞાન આત્મસ્વભાવ છે, તે પ્રાપ્તિને માગ્ય કરે.

તો ભાવના નિજ જ્ઞાનની, ભાવે ચર્ચિ પ્રાપ્તિ થાય. ૧૭૪

આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવવાળો છે, તે અનંત જ્ઞાનાદિ સ્વભાવની જે પ્રાપ્તિ થતી તે જ આ આત્માની અન્યુત્તિ અર્થાત્ મુક્તિ છે. એટલા માટે મુક્તિની અભિલાષા કરનાર ભવ્યાત્માએ એ જ્ઞાનની ભાવના કરવી જોઈ એ.

ઉપર બતાવ્યું હતું કે જીવ અજીવ આદિ એટલા પદાર્થો છે તે ચર્ચા વિવશા ભેદથી નિત્ય અનિત્યાદિ સ્વભાવવાળા છે. આ ક્વચિત્ નિત્ય અનિત્ય આદિ સ્વભાવ ચર્ચા પદાર્થોનું સાધારણ સ્વરૂપ છે. સર્વ પદાર્થોનું સાધારણ સ્વરૂપ એ છે તો આત્માનું અસાધારણ સ્વરૂપ શું છે ? કે જેનું ચિંતન કરવાથી આત્માના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય. તેના જવાબમાં એ જ બતાવ્યું છે કે આત્માનું અસાધારણ સ્વરૂપ જ્ઞાન છે. આત્મા સિવાયના ધીજ પદાર્થોમાં આ આત્માનો વિશેષ ગુણ જ્ઞાન તે નહિ હોવાથી આ જ્ઞાન ગુણનું ચિંતન આત્માના સ્વરૂપને પમાડે છે. આ જ્ઞાન અવિનાશી છે, જે કંઈ જે પદાર્થનું અસાધારણ સ્વરૂપ હોય તે સદા તેની સાથે રહે છે. જેમ અગ્નિનું ઉષ્ણત્વ સ્વરૂપ. આ પ્રકારે જો કે આત્માનું સ્વરૂપ જ્ઞાન છે અને તે અવિનાશી છે, તો પણ તે અનાદિ કાળથી જ્ઞાનાવરણ, મોહનીય આદિ કર્મોના નિમિત્તથી વિકૃત, રાગદ્વેષ બુદ્ધિસ્વરૂપ થઈ રહ્યું છે. જેમ અગ્નિના સંયોગથી જળનો શીતળ સ્વભાવ વિકૃત થઈ જાય છે, અગ્નિનો સંયોગ મટી જતાં જેમ તે જલ પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિત થાય છે, તેમ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો દૂર થતાં આત્મા પણ પોતાના સ્વાભાવિક અનન્તચતુષ્પથમાં સ્થિત થઈ જાય છે. બસ આનું નામ મોક્ષ છે. માટે મુમુક્ષુ જનોને અહીં આ પ્રેરણા કરી છે કે જો તમે મોક્ષની અભિલાષા રાખતા હો તો આત્માનું સ્વરૂપ જે જ્ઞાન તેનું વારંવાર ચિંતન કરો, કારણ કે માત્ર એક એ જ અવિનાશી સ્વભાવ ઉપાદેય છે. શેષ સર્વ વિનાશી પર પદાર્થ સ્ત્રી પુત્ર ધન સ્વજનાદિ હોય છે. આ પ્રકારની આતમભાવનાથી આત્માનો સ્વભાવ કેવળજ્ઞાન પામી જીવ મોક્ષને પામે છે. ૧૭૪

જ્ઞાનમેવ ફલં જ્ઞાને નનુ શ્લાઘ્યમનશ્ચરમ્ ।

અહો મોહમ્ય માહાત્મ્યમન્યદપ્યત્ર મૃગ્યતે ॥૧૭૫॥

એ જ્ઞાન ભાવ્યે સ્તુત્યરૂપ અવિનાશી જ્ઞાન પમાય છે,

પણ મોહનું હા ! મહાત્મ્ય કે, રે ! અન્ય તેથી અહાય છે ! ૧૭૫

જ્ઞાનસ્વભાવનું ચિંતવન કરતાં તેના ક્ષણરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ તે જ્ઞાન છે કે જે પ્રશંસનીય અને અવિનાશી છે. પરંતુ આશ્ચર્ય છે કે અજ્ઞાની જનો તે જ્ઞાનભાવનાના ક્ષણરૂપે ઋદ્ધિ આદિની પ્રાપ્તિ ઇચ્છે છે. એ તેના પ્રળય મોહનો મહિમા છે.

શ્રુતજ્ઞાનનું ચિંતવન કરતાં તેના ક્ષણરૂપે નિર્મળ અવિનાશી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. તેનું ક્ષણ ઋદ્ધિ સિદ્ધિ મનાય છે તે અજ્ઞાનતાથી જ મનાય છે. જેમ ખેતીનું વાસ્તવિક ક્ષણ તો અન્નનું ઉત્પાદન એ છે; તેની સાથે પ્રાપ્ત થતું ઘાસ તો આતુષંગિક ક્ષણ છે. તે પ્રકારે શ્રુતજ્ઞાનનું વાસ્તવિક ક્ષણ કેવળજ્ઞાન છે, તેના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થનાર ઋદ્ધિસિદ્ધિઓ તો ઘાસ સમાન છે, તેનું આતુષંગિક ક્ષણ છે. તેથી જેમ કોઈ ખેડૂત ઘાસપ્રાપ્તિ લક્ષે ખેતી કરતા નથી, પણ અનાજની પ્રાપ્તિના લક્ષે ખેતી કરે છે. તેવી જ રીતે વિવેકીજનોએ પણ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિની ભાવનાએ શ્રુતભાવનાનું ચિંતન કરવું જોઈએ, નહિ કે ઋદ્ધિ આદિની પ્રાપ્તિની ઇચ્છાએ. ૧૭૫

શાસ્ત્રામૌ મળિવદ્ભવ્યો વિશુદ્ધો ભાતિ નિર્વૃતઃ ।

અજ્ઞાનવત્ સ્વભો દીપ્તો મલી વા મસ્મ વા મન્વેત્ ॥૧૭૬॥

મણિવત્ પ્રકાશે ભવ્ય શાસ્ત્રાગ્નિથી શુદ્ધ, વિમુક્ત તો,

અજ્ઞાનવત્ ત્યાં મલિન કે બળી ભસ્મ થાય અભવ્ય જો. ૧૭૬

શાસ્ત્રજ્ઞાન અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ અગ્નિમાં પ્રવિષ્ટ થયેલો ભવ્ય જીવ તો મણિની સમાન વિશુદ્ધ બનીને મુક્તિને પ્રાપ્ત કરી સ્વરૂપમાં પ્રકાશમાન વિરાજે છે, પરંતુ દુષ્ટ અભવ્ય જીવ તે શાસ્ત્રરૂપ અગ્નિમાં પ્રવિષ્ટ થઈને મલિન અથવા ભસ્મસ્વરૂપ બની જાય છે.

અગ્નિ જેમ વસ્તુને પ્રકાશિત કરે છે અને ઇન્ધનને બાળી ભસ્મ કરે છે, તેવી રીતે શાસ્ત્ર પણ વસ્તુસ્વરૂપને પ્રકાશિત કરે છે અને કર્મરૂપ ઇન્ધનને બાળી દે છે. એમ પ્રકાશકપણું અને દાહકપણું એ બે સમાન ધર્મો જોઈને શાસ્ત્રમાં અગ્નિનો આરોપ કરવામાં આવ્યો છે. ૧૭૬.

મુહુઃ પ્રસાર્ય સંજ્ઞાનં પશ્યન્ ભવાન્ યથાસ્થિતાન્ ।

પ્રીત્યપ્રીતી નિરાકૃત્ય ધ્યાયેદધ્યાત્મચિન્મુનિઃ ॥૧૭૭

વિસ્તારી જ્ઞાન ફરી ફરી ભાવો યથાર્થ નિહાળતા,

તજી રાગદ્વેષ સ્વરૂપજ્ઞાની ધ્યાન ઉત્તમ ધ્યાવતા. ૧૭૭

આત્મતત્ત્વને બહુબાર મુનિએ વારંવાર સમ્યજ્ઞાનને ફેલાવીને જેવું પદાર્થનું સ્વરૂપ છે તેવારૂપે તે પદાર્થને જોતાં રાગદ્વેષને દૂર કરીને આત્માનું ધ્યાન કરવું જોઈએ.

વતાવીશ. બાકી ધર્મ એ ઉપર કહ્યો તે જ છે અને તે જ ઉપયોગ રાખશે. ઉપયોગ એ જ સાધના છે. વિશેષ સાધના તે માત્ર સ્વરૂપનાં ચરણ દમણ છે; તે પણ કાઢી જઈ છું.

આત્મઆત્મા સંપૂર્ણ રાખજો; ધર્મ ધ્યાનમાં ઉપયોગ રાખજો; જગતના કેઈ પણ પદાર્થ, સગાં, કુટુંબી, મિત્રનો કંઈ સ્પર્શોક કર્યો થાય જ નથી. પરમ શાંતિ પદને ઇચ્છીએ એ જ આપણો સર્વસમ્બત્તધર્મ છે, અને એ જ ઇચ્છામાં ને ઇચ્છામાં તે મળી જશે. માટે નિશ્ચિત રહેા. હું કેઈ જગતમાં નથી; પણ આત્મામાં છું; એ બુદ્ધિ થો નહિ.”

—શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર

મુન્યમાનેન પામેન પ્રાન્તિર્વન્ધ મન્યવત્ ।

જન્તોસ્તથાપ્તો મોક્તવ્યો વેનાપ્રાન્તિર્વન્ધનમ્ ॥ ૧૭૯ ॥

મુખીખંધ છૂટે દંડમુક્તિ, બ્રહ્મજ્ઞ ખંધ સમસ્તધી,

ત્યગ મુક્ત કર્યો આત્માને પ્રમ કર્મખંધન સર્વધી. ૧૭૯

ગોળીનો તોડ એક બાન્તુથી છૂટે છે ત્યાં બીજી બાન્તુથી બંધાય છે. તેનું છૂટવું તે પણ બંધાવા માટે જ છે. તેમ સગદેવ આત્મામાં ત્યાં સુધી આવુ છે ત્યાં સુધી કર્મ બંધન છૂટવાના અપસરે પણ તે સગદેવશીબૂત થઈને બંધાયા જ કરે છે. માટે તેને એવી રીતે મુક્ત કર્યો એઈએ કે તે ફરીથી બંધાય જ નહિ.

ખાંધેલાં કર્મ સ્થિતિ પૂરી થયે ઉદ્યમમાં આવી ખરી જાય છે. તે નિર્જરા છે. તે સમયે સગદેવ ન થાય અને સમતા રહે તો નવાં કર્મ ન બંધાય, ત્યારે તે નિર્જરા વાસ્તવિક કહેવાય. નહિ તો અચ્છન્નાનવત્ કર્મ છૂટે તે કરતાં વધારે બંધાય. તે નિર્જરા અનંતવાર કર્મ છૂતાં છવ વાસ્તવિક બંધનથી રહિત થઈ મોક્ષ પામેા નથી.

મોટી છવ એક તરફથી યમ નિયમ સંયમ આદિ છૂટવા માટે કરે છે, ત્યારે સગદેવ આવુ હોવાથી બીજી તરફ બંધાતો જાય છે. મૂઢ અને અજ્ઞાની છવનાં અડધુ કે ત્યાગ બંને આમ બંધનરૂપ જ છે. તેનો ત્યાગ અડધુ અર્થ છે. માટે કર્મબંધનથી છૂટવાનો વાસ્તવિક ઉપાય સગદેવની સમ્યક્પ્રકારે નિવૃત્તિ એ જ છે. ૧૭૯

સગદેવકૃતામ્યાં જન્તોર્વન્ધઃ પ્રવૃત્યવૃત્તિમ્યામ્ ।

તત્તજ્ઞાનકૃતામ્યામ્ તામ્યામેવેક્ષ્યતે મોક્ષઃ ॥ ૧૮૦ ॥

પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિ છવને સગ દેવે, ખંધ તો,

એ તત્તજ્ઞાને તે પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિ, અખંધ તો. ૧૮૦

રાગદ્વેષ યુક્ત ભાવોથી કરેલી પ્રવૃત્તિ તેમ નિવૃત્તિ બાંધનું કારણ થાય છે; જ્યારે તત્ત્વજ્ઞાનપૂર્વક કરેલી પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિ બાંધને નિર્જરા તથા મોક્ષનું કારણ થાય છે.

જ્યાં સુધી રાગદ્વેષ આત્મામાં પ્રવર્તે છે ત્યાં સુધી જીવની સઘળી પ્રવૃત્તિ તેમ નિવૃત્તિ સંસારપરિભ્રમણનું જ કારણ બને છે. ત્યાં સુધી નવીન કર્મબાંધ પણ થયા કરે છે. તત્ત્વજ્ઞાનપૂર્વક કરેલી પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિ બાંધને આત્માને ઉપલક્ષીને થાય છે તેથી તે નવાં કર્મબાંધનું કારણ ન થતાં પૂર્વકર્મોના ક્ષયરૂપ વાસ્તવિક નિર્જરાનું કારણ બને છે. ૧૮૦

દ્વેપાનુરાગચુદ્ધિર્ગુણદોષકૃતા કરોતિ સ્વલ પાપમ્ ।

તદ્વિપરીતા પુણ્યં તદુભયરહિતા તયોર્મોક્ષમ્ ॥ ૧૮૧ ॥

જો દ્વેષ શુભમાં, રાગ દોષે, પાપ બાંધન તે કરે,
વિપરીત તેથી પુણ્ય ને એ જો રહિત મુક્તિ વરે. ૧૮૧

ઉપરોક્ત વાતને ફરીથી સમર્થન કરે છે.

સમ્યક્દર્શનાદિ શુભો પ્રત્યે દ્વેષબુદ્ધિ, અભાવબુદ્ધિ, અને મિથ્યાદર્શનાદિ દોષો પ્રત્યે અનુરાગબુદ્ધિ, અહંબુદ્ધિ, નિયમથી પાપબાંધનું કારણ થાય છે. એથી બલદું સંદેહ શુભો કે શુભી પ્રત્યે પ્રીતિ, પ્રેમ અને દોષો કે દોષયુક્ત જીવો પ્રત્યે દ્વેષ, અણુગમે તે પુણ્યબાંધનું કારણ છે. તે બાંધનેમાં મધ્યસ્થભાવ, સમભાવ, રાગદ્વેષ રહિત વીતરાગભાવ એ મોક્ષનું કારણ છે. અર્થાત્ વીતરાગ ભાવ જો જીવને વર્તે છે તેને અનાદિ સંસારપરિભ્રમણનો અંત આવે છે. તે જ સંસારથી સર્વાથા મુક્ત થઈ અનંત સુખને પામી કૃતાર્થ થાય છે. ૧૮૧

મોહવીજાદ્રતિદ્વેષૌ વીજાન્મૂલાહુકુરાવિવ ।

તસ્માજ્ઞાનાગ્નિના દાહ્યં તદેતૌ નિર્દિધિભુષા ॥ ૧૮૨ ॥

છે મોહ બી રતિદ્વેષનું એ બીજી મૂળ અંકુર વધે,
રતિદ્વેષ દાહવા જો ચાહે, જ્ઞાનાગ્નિથી બી બાળી દે. ૧૮૨

જેવી રીતે બીજામાંથી જડ અને અંકુર ઉત્પન્ન થાય છે તેવી રીતે મોહરૂપ બીજથી રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે જે જો બાળીને ભસ્મ કરવા ચાહે છે તેણે જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ વડે તે મોહરૂપ બીજને બાળી ભસ્મ કરવું જોઈએ.

જેવી રીતે વૃક્ષના મૂળ અને અંકુરનું કારણ બીજ છે તેવી રીતે રાગ અને દ્વેષની ઉત્પત્તિનું કારણ મોહ છે. જે વૃક્ષને અંકુર કે મૂળ થવા દેવા ન મંજૂરતા હોય તે જોમ

બીજને જ બાળી દે છે, તેમ આત્મચિત્તેથી આત્માર્થી જ્ઞાને એ સમદેવના મૂળ કારણરૂપ મોહને જ જ્ઞાની સુરૂપના બોધરૂપ સમ્યક્જ્ઞાન અગ્નિથી બાળી બદમ કરી દે છે, કે જેથી સમદેવ ફરી ઉત્પન્ન જ ન થાય. ૧૮૨

“‘સત્’ એ કંઈ દૂર નથી, પણ દૂર લાગે છે, અને એ જ છવનો મોહ છે.

‘સત્’ ને કંઈ છે, તે ‘સત્ જ’ છે, સરળ છે; સુગમ છે; અને સર્વત્ર તેની પ્રાપ્તિ હોય છે, પણ જેને જ્ઞાતિરૂપ આવશ્યકતામ વર્તે છે તે પ્રાણીને તેની પ્રાપ્તિ કેમ હોય ? અંધકારના ગમે તેટલા પ્રભવ કરીએ, પણ તેમાં કોઈ એવો પ્રકાર નહિ આવે કે જે અન્યથાગ્ર-રૂપ હોય; તેમજ આવશ્યકતિમિત્ર જેને છે એવાં પ્રાણીની કલ્પનામાંની કોઈ પણ કલ્પના ‘સત્’ જન્માતી નથી, અને ‘સત્’ની નજીક સંભવની નથી. ‘સત્’ છે તે જ તિ નથી, જ્ઞાતિથી કેવળ અવિચિત્ત (લુપ્ત) છે; કલ્પનાથી ‘પર’ (આમે) છે; માટે જેની પ્રાપ્ત કરવાની દૃઢ મતિ થઈ છે, તેણે પોતે કંઈ જ લક્ષ્યતો નથી એવો દૃઢ નિઃશંકવાળો પ્રથમ વિચાર કરવો, અને પછી ‘સત્’ની પ્રાપ્તિ માટે જ્ઞાનીને શરણે જવું; તો જરૂર માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય.

આ જે વચનો લખ્યાં છે, તે સર્વ સુસુક્ષ્મને પરમ બંધવરૂપ છે, પરમ રક્ષકરૂપ છે; અને જોને અમર પ્રકાર વિચારોથી પરમપદને આપે એવાં છે; એમાં નિર્ઘન્ય પ્રવચનની સમસ્ત દાદશાંગી, પદ દર્શનનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ અને જ્ઞાનીનાં બોધનું બીજ સંદેષે કહ્યું છે; માટે ફરી ફરીને તેને સંભારજો, વિચારજો; સમજજો; સમજવા પ્રયત્ન કરજો; જોને બાધ કરે એવા બીજ પ્રકારમાં ઉદયશીન રહેજો; એમાં જ વૃત્તિનો લય કરજો. એ તમને અને કોઈ પણ સુસુક્ષ્મને શુદ્ધ રીતે કહેવાનો અમારો મંત્ર છે; એમાં ‘સત્’ જ કહ્યું છે, એ સમજવા માટે ધણી જ વખત જાણજો.”

શ્રીમદ્ સત્યચન્દ્ર—પત્રાંક ૨૧૧

“ સમદેવ અજ્ઞાન એ મુખ્ય કર્મની અન્ય,
થાય નિવૃત્તિ જોદથી, તે જ મોહનો પન્થ.
આત્મા સત્ ચૈતન્યમય સર્વાભાસ રહિત;
જેથી કેવળ પાળીએ મોહપંથ તે રીત.
કર્મ અનંત પ્રકારનાં, તેમાં મુખ્યે આઠ,
તેમાં મુખ્યે મોહનીય, દણાય તે કહું પાઠ.
કર્મ મોહનીય બેઠ બે, દર્શન ચારિત્ર નામ,
દણે મોધ વીતસગતા અચૂકે ઉપાય આમ. ”

શ્રીમદ્ સત્યચન્દ્ર—આત્મસિદ્ધિ

જે જલબુદ્ધિ ટુચ, પોતાની અન્ય જીવાં સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, આદિનાં ન નિવારી શકાય તેનાં મરણુ લેઈ તે પ્રસારે, પોતાનાં સમગ્રને મમતાભાવથી અતિશય વિલાપ કરે છે, તે જલબુદ્ધિને, નિર્ગંધતાપૂર્વક સમાધિમરણુ પામવાથી જે મદ્યન કીર્તિ અને પરલોકની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તે કેવી રીતે થઈ શકે ? ન જ થઈ શકે. માટે બુદ્ધિમાન મનુષ્યે મરણુ પ્રાપ્ત થતાં કોઈ પ્રકારેના શોક નહિ કરવો જોઈએ.

જે જે જન્મ્યા છે તે તે અવશ્ય મરણુ પામશે જ. તેના મરણુને કોઈ રોગી શકનાર નથી જ. આમ ત્યાં સિદ્ધાંત છે. ત્યાં પછી સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર પ્રત્યક્ષ આપણાથી બિન્ન છે— પોતાનાં નથી— તેને પોતાનાં માનીને આ છુપ તેનાં મરણુ થતાં કેમ રહે છે, કે શોક કરે છે ? એ શોભનીય છે. એ જ પ્રકારે ત્યારે પોતાનું મરણુ સન્ન્યુષ આવે છે ત્યારે પણ નિલાપ કરે છે, તેથી તેની અપકીર્તિ થાય છે અને પરલોકમાં ગતિ પણ ગળડે છે. તેથી તે જો નિર્ગંધતા પૂર્વક મમતા ત્યાગીને સમાધિ મરણુને સ્વીકારે છે તો તેની કીર્તિ પ્રસારે છે અને પરલોકમાં અગાધિ અમુલ્યની સિદ્ધિ પણ અવશ્ય થાય છે. માટે વિવેચી આત્માર્થી મનુષ્યોનું કર્તવ્ય છે કે મરણુ પોતાનું કે પરનું ત્યારે અનિવાર્ય છે ત્યારે તેના પ્રસંગે તેણે શોક તરછોડે, મમતા તરછોડે, સમાધિમરણુ આપવા જ શૂરવીર થવું. ૧૮૫

“ જે જે પ્રાણીના દેહ મરણુ કરે છે, તે તે પ્રાણીઓ તે દેહનો ત્યાગ કરે છે, એમ આપણને પ્રત્યક્ષ અનુભવસિદ્ધ દેખાય છે, તેમ છતાં આપણું ચિત્ત તે દેહનું અનિત્યપણું વિચારી નિત્ય પદાર્થના માર્ગને વિષે ગાઢનું નથી, એ શોભનીય વાતનો માર્ગવાદ વિચાર કરવો યોગ્ય છે. મનને ખીરજ આપી ઉદારી નિવૃત્ત કર્યો છૂટકો છે. દિલ્લીરી ન કરતાં તે દુઃખ મદન કરવું એ જ આપણો માર્ગ છે.

આ દેહ પણ ત્યારે ત્યારે જોમ જ ત્યાગવાનો છે, એ વાત સ્મરણુમાં આપ્યા કરે છે, અને સંસાર પ્રતિ વૈરાગ્ય વિરોધ રજા કરે છે. પૂર્વ કર્મને અનુસરી જે કંઈ પણ સુખ-દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તે સમાન ભાવથી વેદ્યું એ જ્ઞાનીની શિખામણ સાંભરી આવી છે, તે લાખી છે. માયાની રચના ગદન છે. ”

—શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર પત્રાંક ૩૩૭

“ એક વાર જો સમાધિમરણુ થયું તો સર્વ કાળનાં અસમાધિમરણુ ટળશે. તેના તું બોધ પામ કે જેનાથી સમાધિમરણુની પ્રાપ્તિ થાય. ”

—શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર

હાનિઃ શોકસ્તતો દુઃખં લામાદ્રાગસ્તતઃ સુખમ્ ।

તેન હાનાવશોકઃ સન્ સુર્ક્ષી સ્વાત્મર્વદા સુધીઃ ॥ ૧૮૬ ॥

•

21

3

રહીને જેવી રીતે આ લોકમાં સુખનો અનુભવ કરે છે તેવી જ રીતે તે રાગદ્વેષથી રહિત થઈ જવાથી પાપકર્મથી રહિત થઈને પરલોક (સ્વર્ગાદિક) માં પણ સુખનો અનુભવ કરે છે. ૧૮૭

મૃત્યોર્મૃત્યન્તરગ્રાસિત્વત્તિરિહ દેહિનામ્ ।

તત્ર પ્રમુદિતાન્ મન્યે પાશ્ચાત્યે પક્ષપાતિનઃ ॥ ૧૮૮ ॥

મૃત્યુ પછી બીજા મરણની પ્રાપ્તિ જન્મ કહાય જ્યાં,
જે જન્મમાં હર્ષિત, મૃત્યુ-પક્ષપાતી ગણાય ત્યાં. ૧૮૮

આ સંસારમાં એક મરણથી બીજા મરણ પ્રત્યે જવું, ઉત્પન્ન થવું, તેને લોકો જન્મ કહે છે. માટે જે છવ ઉત્પત્તિમાં, જન્મમાં હર્ષ માને છે તે પછીથી થનાર મૃત્યુનો પક્ષપાતી છે એમ હું સમજું છું.

લોકમાં પુત્રાદિકના જન્મને કુટુંબીજનો અતિશય હર્ષથી ઉત્સવ માને છે. અને ત્યારે ઇષ્ટનું મરણ થાય છે ત્યારે દુઃખી થઈ રુદ્ધન કરે છે. પણ તે વિચારતાં નથી કે આ જન્મ શું છે? આખરે આગળ થનાર મૃત્યુનું એ નિમગ્નણ છે. તો પછી એ પુત્રાદિકના જન્મમાં ઉત્સવ મનાવે છે, તો એમ કેમ ન સમજવું કે તે આગળ થનાર તેના મરણનો જ ઉત્સવ કરે છે. કારણ કે તે જો ઉત્પન્ન થયો તો અવશ્ય તે મરવાનો પણ ખરો જ. કહું છે કે :—

સંયુક્તાનાં વિયોગશ્ચ ભવિતા હિ નિયોગતઃ ।

કિમન્યૈરક્લતોઽપ્યક્તી નિઃસંગો હિ નિવર્તતે ॥

અર્થાત્ જેનો સંયોગ થયો છે તેનો વિયોગ અવશ્ય થવાનો જ છે. અન્યની તો વાત શી પરંતુ છવ બધી જ વસ્તુઓ અહીં જ છોડીને શરીરમાંથી પણ એકલો જ નીકળીને બાક છે. છવનું મરણ અને જન્મ એ બે પરસ્પર અવિનાશાવી છે. માટે વિવેકી જનોએ ન તો જન્મમાં હર્ષિત થવું જોઈએ કે ન મરણમાં દુઃખી થવું જોઈએ. નહિ તો તે આ ભવમાં તો દુઃખી છે જ. સાથમાં એવા પ્રકારનું અસાતાવેદનીય કર્મ બંધાય છે કે પર-ભવમાં પણ દુઃખી જ રહે. ૧૮૮

અધીત્ય સકલં શ્રુતં ચિસ્મુપાસ્ય ઘોરં તપો

યદીચ્છસિ ફલં તયોરિહ હિ લાભપૂજાદિકમ્ ।

છિનત્તિ સુતપસ્તરોઃ પ્રસવમેવ શૂન્યાશયઃ ।

કથં સમુપલસ્યસે સુરસમસ્ય પક્વં ફલમ્ ॥ ૧૮૯ ॥

અભ્યાસ શ્રુતનો ચિર તથા તપ ઘોર આચરતો છતાં,
ફળ તેવું લાભપૂજા પ્રતિષ્ઠા આદિ લૌકિક ઇચ્છતાં,

પરંતુ આશ્ચર્ય છે કે જે વિદ્વાન આત્મહિતમાં તત્પર છે તથા જોણે એક ભવમાં પણ અનેક ભવોમાં વિષયોથી ઉત્પન્ન થતા દોષોનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ પણ કર્યો છે, તે વિષસમાન એ વિષયોને તજતા નથી ! ૧૯૨

આત્મન્નાત્મવિલોપનાત્મચરિતૈરાસાદુરાત્મા ચિરં
સ્વાત્મા સ્યાઃ સકલાત્મનીનચરિતૈરાત્મીકૃતૈરાત્મનઃ ।
આત્મેત્યાં પરમાત્મતાં પ્રતિપતન્ પ્રત્યાત્મવિદ્યાત્મકઃ
સ્વાત્મોત્યાત્મસુખો નિપીદસિ લસન્નધ્યાત્મમધ્યાત્મના ॥ ૧૯૩ ॥

ચિર તું સ્વરૂપને હાનિકર કરણીથી બહિરાત્મા રહ્યો,
નિજ આત્મને હિતકર ગ્રહણ કરી અંતરાત્મા થા અહો !
આત્માથી પ્રાપ્ય અનંતજ્ઞાને પૂર્ણ પરમાત્મ બની,
અધ્યાત્મથી અધ્યાત્મમાં આત્મોત્થ સુખનો થા ધણી. ૧૯૩.

હે આત્મન્ ! આત્મસ્વરૂપને નષ્ટ કરે તેવાં પોતાનાં આચરણો વડે તું ચિરકાલથી દુરાત્મા અર્થાત્ બહિરાત્મા રહ્યો છું. હવે તું આત્માને હિત કરે તેવાં પોતાનાં સમસ્ત આચરણોથી ઉત્તમાત્મા અર્થાત્ અંતરાત્મા થઈ જા, તેથી તું પોતાને પોતાદ્વારા પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પરમાત્મઅવસ્થાને પામી કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપથી યુક્ત, વિષયાદિની અપેક્ષા નહિ કરતાં કેવળ પોતાના આત્માને આશ્રીને ઉત્પન્ન થતાં આત્મિક સુખનો અનુભવ કરનાર અને પોતાના આત્માદ્વારા પ્રાપ્ત કરેલા નિજ સહજાત્મસ્વરૂપથી સુશોભિત થઈ સુખી થઈ શકે.

અનાદિ કાળથી જીવ આત્મા અનાત્માના વિવેકથી રહિત રહ્યો છે. તેથી તે સમયે તે આત્મઘાતક સમસ્ત આચરણો વડે રાગદ્વેષથી પરિપૂર્ણ રહ્યો છે. જ્યારે સમ્યગ્દર્શન થાય ત્યારે તેને આત્મા અને પરનો વિવેક ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારથી તે એવાં આચરણ કરે છે કે તે આત્માને હિતકારક હોય. જો કે આરિત્રમોહના ઉદયમાં તે વિષયલોભમાં પ્રવર્તે છે છતાં તે તેને હેય, ત્યાગ્યસમજે છે; ઉપાદેય, અંગીકાર કરવા યોગ્ય, આચરવા યોગ્ય સમજતા નથી. તેથી આસક્તિ સહિત તે વિષયોમાં પ્રવર્તતા નથી, ત્યારે તે અંતરાત્મા કહેવાય છે. આ અંતરાત્મા જ્યારે સંસારના કારણભૂત વિષયોથી સંપૂર્ણ વિરક્ત થઈ તપ-સંયમનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે તેથી તે સંવર અને નિર્જરા પામીને ચાર ઘાતિયાં કર્મોનો દાય કરી આર્દ્રાન્ત્ય અવસ્થાને પામે છે. ત્યારે તે સકલ, દેહધારી પરમાત્મા કહેવાય છે. પછી આયુષ્ય પૂરું થયે શેષ અઘાતી કર્મોનો દાય કરી નિકલ પરમાત્મા (સિદ્ધ) થઈ જાય છે. ત્યારે તેમને આત્માદ્વારા આત્મામાં ઉત્પન્ન અનંત અવિનાશી આત્મિક સુખ હોય છે.

માટે અહીં ઉપરોક્ત છે કે હે આત્મન્ ! અનાદિથી તું બહિરાત્મા રહ્યો છું. હવે જ્ઞાની હરુચરના જોગને પામી અંતરાત્મા થઈ પરમાત્મદશા પામી લે, જેથી અનંત આત્મિક સુખને

પામી સદાને માટે મુખી મર્મ જ્ઞાતા. ૧૬૭

આત્મા ત્રણ પ્રકારે ઠરે છે. બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા. ઈન્દ્રિય, શરીરશક્તિ પોતાના સ્વરૂપથી બાહ્ય, બિન્ન પદાર્થોને જાનિતીથી, અજ્ઞાનથી તે પોતાનું સ્વરૂપ, આત્મા માને છે તે બહિરાત્મા. આ આત્માથી બહિરાત્મા પોતાના સ્વરૂપને યાદિ આપ તેવા જ રાગ-કેષમાં પ્રવર્તી વિચરતા તરે બલમાં બળ્યા ઠરે છે. તે છુપ ! તું પણ આમ જ બહિરાત્માપણે ચલનશક્તિ કાલથી દુઃખ બોલત્યા કરે છે. તને તો આપા દુર્લભ યોગને પામી તે બહિરાત્મા-પણુનો ત્યાગ કર. અને અંતરાત્મા મર્મ પરમાત્માનું જ્ઞાન કરતાં પરમાત્માપદને પામી દૃતાર્થ થા !

શ્રી આનંદજાનકી કરે છે કે :-

વિવિધ સ્વરૂપ સત્ત્વર મત આત્મા.

બહિરાત્મ મુદિ બેઠ, મુજાની;

બીજો અંતર આત્મ, લીધરો,

પરમાત્મ અવિચ્છેદ, મુજાની. મુમતિ.

આત્મજુદે હો કલ્યાણિક બાધો

બહિરાત્મ અધરૂપ, મુજાની;

સત્તાદિમાં હો સત્તાધીપર ઠરો,

અંતર આત્મરૂપ, મુજાની. મુમતિ.

જ્ઞાનનંદે હો પૂરણ પાવનો,

વર્જિત સકલ ઉપાધિ, મુજાની;

અનીન્દ્રિય શુભમણ્યુ આગર,

એમ પરમાત્મ સાધ, મુજાની. મુમતિ.

બહિરાત્મ તટ અંતર આત્મા-

રૂપ ચર્ચ ધિર બાવ, મુજાની;

પરમાત્મનું હો આત્મ બાવવું,

આત્મ અર્પણ દાવ, મુજાની. મુમતિ.

અર્થ દેહધારીઓમાં શ્વેતો આત્મા ત્રણ પ્રકારે છે. પહેલો પ્રકાર બહિરાત્મા, બીજો અંતરાત્મા, ત્રીજો પરમાત્મા. શરીરને આત્મજુદિએ, પોતાનાં જ્ઞાનનાર તે અધરૂપ એટલે પાપયુક્ત એવો બહિરાત્મા છે.

શરીરશક્તિ પરને પોતાથી બિન્ન જ્ઞાનનાર, આત્માના અનુભવરસનો આસ્વાદ લેનાર, આત્મજ્ઞાની પરમાત્મા સાક્ષી બાવ રહે છે પણ ક્ષતા થતા નથી તે અંતરાત્મા છે.

જે જ્ઞાનનંદથી પૂર્ણ પવિત્ર છે, સર્વ કર્મની ઉપાધિથી શુદ્ધ છે, અનંત જ્ઞાન, દર્શન, મુખ અને વીર્યાદિ અતીન્દ્રિય આત્મિક શુભના સમૂદરૂપ રત્નોના નિવાસસ્થાનરૂપ

છે, તે પરમાત્મા છે. તેને હું ભજ્ય ! તમે શાંત અને અનંત પ્રાણનાં કર્મણંધનેને
નિજ શુદ્ધ સહજત્વદશાદ્ય અનંત શુભાશય આશાપત્ને પામી કૃતાર્થ થાઓ !

અનેન મુચિરં પુરા ત્વમિદં દાસવદ્વાહિત—

સ્તતોઽનશનસામિભક્તરસવર્જનાદિક્રમઃ ।

ક્રમેણ વિલયાવધિ સ્થિરતપોવિજેષેરિદં

કદર્થય શરીરકં ગ્પિમિવાદ્ય હસ્તાગતમ્ ॥ ૧૯૪ ॥

ચિરકાળ તુજને છે ભાગ્યે, દાસવત્ શરીરે યદા,
અરિ હાથ આવેલો ન પામે નાશ ત્યાં સુધી તો તદા;
અનશન ઉણોદરી આદિ કમથી રત રહી તપમાં સદા,
દઈ કદ કૃપ કર તેહ, લે અંતે સમાધિસંપદા. ૧૯૪

પૂર્વ કાળમાં આ શરીરે તને સંસારમાં ચાર ગતિમાં ચોરાચીલાળ યોનિમાં અનંતથી
અનંત વાર પરિભ્રમણ કરાવી ઘણા કાળ સુધી દાસની સમાન રણડાવ્યો છે. માટે આજે
હવે એ ઘૂણ્યોગ્ય શરીરને હાથમાં આવેલા શત્રુની માફક, જ્યાં સુધી તે નાશ ન પામે
ત્યાં સુધીમાં અનશન, ઉણોદરી, રસ પરિત્યાગ, આદિ તપો દ્વારા કમથી કૃપ કર.

શત્રુ તો કેઈકે જ વાર કદ આપે છે. આ શરીરરૂપ શત્રુએ સતત ઘણા કાળ સુધી
કદ આપ્યા કર્યું છે. માટે એને શત્રુથી પણ અધિક લયાનક સમજીને તેનો સંબંધ રહે
ત્યાં સુધીમાં તેનાથી મોહ ઘટાડીને, આત્મા ઉપર પ્રેમ, ભાવ, વધારી નિર્મેહી થઈ
વીતરાગતાને પામી સિદ્ધિને સાધી લઈ કૃતાર્થ થઈ જા. ૧૯૪

આદૌ તનોર્જનનમત્ર હતેન્દ્રિયાણિ

કાઙ્ક્ષન્તિ તાનિ વિપયાન્ વિપયાશ્ચ માન—

હાનિપ્રયાસમયપાપક્રુયોનિદાઃ સ્યુ

મૂલં તતસ્તનુરન્યપરંપરાણામ્ ॥ ૧૯૫ ॥

ઉત્પત્તિ તનની પ્રથમ, પછીથી દુષ્ટ ઇન્દ્રિયો તણી,
એ ઇન્દ્રિયો નિજ વિષય વાંછે તેથી હાનિ માનની;
પરિશ્રમ અતિ લય પાપને દુર્ગતિદાયક દેહ જો,
તેથી અનર્થ પરંપરાનું મૂળ કારણ તેહ તો. ૧૯૫

પ્રારંભમાં શરીર ઉત્પન્ન થાય છે, એ શરીરમાં દુષ્ટ ઇન્દ્રિયો હોય છે, તે પોતપોતાના
વિષયોને ચાહે છે. તે વિષયો માનહાનિ, અપમાન, પરિશ્રમ, લય, પાપ અને દુર્ગતિ આપ-
નાર થાય છે. આ પ્રમાણે સમસ્ત અનર્થોની પરંપરાનું મૂળ કારણ આ શરીર થાય છે. ૧૯૫

માતા જાતિઃ પિતા મૃત્યુરાધિવ્યાધી સહોદ્ગતૌ ।
પ્રાન્તે જન્તોર્જગ મિત્રં તથાપ્યાશા શરીરકે ॥૨૦૧॥

એ જન્મ માતા તાત મૃત્યુ આધિ વ્યાધિ પ્રાત જો,
અન્તે જરા છે મિત્ર તોયે આશા તનમાં ખ્યાત તો. ૨૦૧

આ શરીરની ઉત્પત્તિ તો માતા છે, મરણ પિતા છે, માનસિક દુઃખરૂપ આધિ અને શારીરિક દુઃખરૂપ વ્યાધિ એ ગ્રહોદર, લાઈ છે. તથા અંતમાં પ્રાપ્ત થનાર વૃદ્ધાવસ્થા પાસમાં રહેનાર મિત્ર છે. છતાં આ નિન્દ્ય શરીરમાં હવ આશા રાખીને ત્યાં અનુરાગ કરે છે.

જો કોઈ કુટુંબમાં માતા, પિતા, લાઈ, મિત્ર આદિ સર્વ પ્રતિકૂળ સ્વભાવવાળાં હોય છે તો એવા કુટુંબ સાથે સંબંધ રાખનાર તે વ્યક્તિનો કોઈના ઉપર પણ અનુરાગ રહેતો નથી. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત છે કે આ અજ્ઞાની હવ આવા પ્રતિકૂળ કુટુંબની વચ્ચમાં રહેનાર શરીર પાસે કંઈક આશા રાખીને તેના ઉપર અનુરાગ કરે છે. જે શરીર સાથે હવને નિરંતર જન્મ-મરણ, રોગ, ચિન્તા, અને વૃદ્ધાવસ્થા આદિનાં અસહ્ય દુઃખો સહવાં પડે છે તેના ઉપર અનુરાગ નહિ રાખતાં, તેને સદાને માટે તણ દેવાનો, મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૨૦૧

“દેહાદિ સંયોગનો, આત્મતિક વિયોગ;
સિદ્ધમોક્ષ શાશ્વતપદે, નિજ અનંત યુગભોગ.”

— શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર — શ્રીમદ્ રામચન્દ્ર —

શુદ્ધોઽપ્યગ્રેષવિપયાવગમોઽપ્યમૂર્તોઽ

પ્યાત્મન્ ત્વમપ્યતિતરામશુચીકૃતોઽસિ

મૂર્ત સદાશુચિ વિચેતનમન્યદગ્ર

કિં વા ન દૂષયતિ ધિગ્ધિગિદં શરીરમ્ ॥૨૦૨॥

તું શુદ્ધ સહેજે, જાણનારો સર્વ વિષયસમૂહનો;
અરૂપી છતાં, આત્મન્ તને અપવિત્ર અતિ દેહે કર્યો;
એ રૂપી થોતે, અશુચિ અતિશય ચેતનાગુણ સહિત એ;
એ મહિન કરતો અન્ય સહુને તેથી ધિગ્ ધિગ્ દેહ એ! ૨૦૨

હે આત્મન્ ! તું સ્વભાવથી શુદ્ધ, સમસ્ત વિષયોનો જ્ઞાતા અને રૂપ, રસ આદિથી સહિત, અરૂપી થઈને પણ તે શરીર વડે અતિશય અપવિત્ર કરાયો છે. એ રૂપી, સદા અપવિત્ર અને જરા એવું શરીર કઈ કઈ વસ્તુને મહિન નથી કરતું? અર્થાત્ ગન્ધ,

માતા જાતિઃ પિતા મૃત્યુરાધિવ્યાધી સહોદ્ગતૌ ।

પ્રાન્તે જન્તોર્જગ મિત્રં તથાપ્યાશા શરીરકે ॥૨૦૧॥

છે જન્મ માતા તાત મૃત્યુ આધિ વ્યાધિ બ્રાત્ર જો,
અન્તે જરા છે મિત્ર તોયે આશ તનમાં ખ્યાત તો. ૨૦૧

આ શરીરની ઉત્પત્તિ તો માતા છે, મરણ પિતા છે, માનસિક દુઃખરૂપ આધિ અને શારીરિક દુઃખરૂપ વ્યાધિ એ સહોદર, ભાઈ છે. તથા અંતમાં પ્રાપ્ત થનાર વૃદ્ધાવસ્થા પાસમાં રહેનાર મિત્ર છે. છતાં આ નિન્દ્ય શરીરમાં હવ આશા રાખીને ત્યાં અરનુગ કરે છે.

જો કોઈ કુટુંબમાં માતા, પિતા, ભાઈ, મિત્ર આદિ સર્વ પ્રતિકૂળ સ્વભાવવાળાં હોય છે તો એવા કુટુંબ સાથે સંબંધ રાખનાર તે વ્યક્તિનો કોઈના ઉપર પણ અનુરાગ રહેતો નથી. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત છે કે આ અજ્ઞાની હવ આવા પ્રતિકૂળ કુટુંબની વચમાં રહેનાર શરીર પાસે કંઈક આશા રાખીને તેના ઉપર અનુરાગ કરે છે. જે શરીર સાથે હવને નિરંતર જન્મ-મરણ, રોગ, ચિન્તા, અને વૃદ્ધાવસ્થા આદિનાં અસહ્ય દુઃખો સહવાં પડે છે તેના ઉપર અનુરાગ નહિ રાખતાં, તેને સદાને માટે તજી દેવાનો, મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૨૦૧

“દેહાદિ સંયોગનો, આત્મતિક વિયોગ;

સિદ્ધમોક્ષ સાધ્યતપદે, નિજ અનંત સુખભોગ.”

— શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર — શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર ...

શુદ્ધોઽપ્યશેષવિષયાવગમોઽપ્યમૂર્તોઽ

પ્યાત્મન્ ત્વમપ્યતિતરામશુચીકૃતોઽસિ

મૂર્ત સદાશુચિ વિચેતનમન્યદત્ર

કિં વા ન દૂષયતિ ટ્રિગ્વિગિદં શરીરમ્ ॥૨૦૨॥

તું શુદ્ધ સહેજે, બાણનારો સર્વ વિષયસમૂહનો;
અરૂપી છતાં, આત્મન તને અપવિત્ર અતિ દેહે કયો;
એ રૂપી પોતે, અશુચિ અતિશય ચેતનાશુણ્ય રહિત એ;
એ મલિન કરતો અન્ય સહુને તેથી ધિગ્ ધિગ્ દેહ એ! ૨૦૨

હે આત્મન્ ! તું સ્વભાવથી શુદ્ધ, સમસ્ત વિષયોનો જ્ઞાતા અને રૂપ, રસ આદિથી રહિત, અરૂપી થઈને પણ તે શરીર વડે અતિશય અપવિત્ર કરાયો છે. એ રૂપી, સદા અપવિત્ર અને બડ એવું શરીર કઈ કઈ વસ્તુને મલિન નથી કરતું? અર્થાત્ જન્મ,

સંસાર જેના ગ્રહણથી, ને મુક્તિ જે ત્યાગ્યે બને,
તે હેલ એક જ ત્યાગ્ય ત્યાં પર કલ્પનાથી શું તને ? ૨૦૮

જે શરીરને ધારણ કરવાથી જીવ જન્મવાળો, સંસારી થયો છે, તથા જેને છોડવાથી તે મુક્ત થઈ જાય છે તે શરીરને જ તણ દેવું જોઈએ, અર્થાત્ તેના મોહ, મમત્વ અત્યંત તણ દેવું જોઈએ, ખીબા કુદ્ર વિચારેથી શું પ્રયોજન સિદ્ધ થવાનું છે ? અર્થાત્ કંઈ જ નહિ. ૨૦૮

નયેત્ સર્વાશુચિપ્રાયઃ શરીરમપિ પૂજ્યતામ્ ।
સૌજ્ઞ્યાત્મા યેન ન સ્પૃશ્યો દુશ્વચિત્તં વિગસ્તુ તત્ ॥ ૨૦૯ ॥

એવા અશુચિ શરીરને આત્મા પ્રપૂજ્ય બનાવતો,
તેને કરે અસ્પૃશ્ય જે વિગૂં હેલ કૃતક્રી થતો. ૨૦૯

જે આત્મા પ્રાયે સર્વ પ્રકારે અપવિત્ર એવા એ શરીરને પણ પૂજ્ય પદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, એ આત્માને પણ જે શરીર સ્પર્શને યોગ્ય પણ રહેવા દેતું નથી તે શરીરને વિષ્કાર છે.

આત્મા જ્યારે સંયમ-તપને ધારણ કરે છે ત્યારે તેનું શરીર લોકચન્દ્ર બની જાય છે. આમ જે આત્મા એ અશુચિ શરીરને લોકપૂજ્ય બનાવે છે તેનું અનુકરણ નહિ કરતાં એ શરીર એ આત્માને ચંડાળ આદિ પર્થાય પમાડી સ્પર્શને પણ યોગ્ય રહેવા દેતું નથી. આત્મા શરીરને પૂજ્ય બનાવે છે ત્યાં તેના ઉપર ઉપકાર કરે છે. છતાં તે ઉપકારને ન ગણતાં શરીર કૃતક્રી બની તેને નિન્દ્ય પર્થાય પ્રાપ્ત કરાવે છે. અર્થાત્ આવા અહિતકર શરીરનો સંગ્રામ સદાને માટે તણ દેવો જોઈએ. ૨૦૯

ગ્માદિગ્મ્યો ભાગઃ સ્પાજ્ઞાનાવૃત્ત્યાદિરન્વતઃ ।

જ્ઞાનાદયસ્મૃતીયસ્તુ સંસાર્યેવં ત્રયાત્મકઃ ॥ ૨૧૦ ॥

રૂપ આદિ ધાતુ પ્રથમ જ્ઞાનાવરણીય આદિ તે પછી,
જ્ઞાનાદિ ત્રીજો ભાગ જે સંસારી ત્રણ પ્રકારથી. ૨૧૦

સંસારી જીવને રૂપાદિ જ્ઞાન ધાતુરૂપ પદ્ધતિ ભાગ છે, તે પછી જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોરૂપ તેનો બીજો ભાગ છે, તથા તેના ત્રીજો ભાગ જ્ઞાનાદિરૂપ છે. આ પ્રકારે સંસારી જીવ ત્રણ ભાગ સ્વરૂપ છે. ૨૧૦

માનવત્રયમયં નિન્યમાન્માનં વન્ધવર્તિનમ્

માનવત્રયમ્ કર્તું યો જ્ઞાનાતિ સ તત્ત્વચિન્ ॥ ૨૧૧ ॥

એમ ત્રણ ભાગ સ્વરૂપ બંધનયુક્ત આત્મા નિત્ય તો,
બે ભાગથી તેને જુદો કરવાનું બાણે પ્રાણ તો. ૨૧૧

આ પ્રકારે એ ત્રણભાગસ્વરૂપ અને કર્મબંધ સંહિત નિત્ય આત્માને જે પ્રથમ
બે ભાગથી જુદો કરવાની રીત બાણે છે તેને તત્ત્વજ્ઞાની બાણવા.

સંસારી જીવને ઉપર ત્રણભાગ સ્વરૂપ કહ્યો તેમાં પ્રથમ ભાગ સાત ધાતુમય શરીર,
બીજો ભાગ કર્મબંધ શરીર, એ બે ભાગ આત્મસ્વરૂપથી ભિન્ન જડ અને પૌદ્ગલિક છે
તથા ત્રીજો ભાગ જે જ્ઞાનાદિસ્વરૂપ છે તે આત્મસ્વરૂપ ચેતન છે. અને તેજ ઉપાદેય,
ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે બાણે છે તથા તદ્દનુરૂપ આચરણ પણ કરે છે, તે
તત્ત્વજ્ઞ છે. એનાથી વિપરીત જે પ્રથમના બે ભાગોને જ આત્મા બાણે છે અને તેથી જે
તેનાથી આત્માને ભિન્ન કરવાનો પ્રયત્ન નથી કરતા તે અજ્ઞાની છે. ૨૧૧

કરોતુ ન ચિરં ઘોરં તપઃ કલેશાસહો ભવાન્ ।

વિત્તસાધ્યાન્ કપાયારીન્ ન જયેદ્યત્તદજ્ઞતા ॥૨૧૨॥

ચિર ઘોર તપ ના કરે ભલે, તપ કષ્ટ સહવા શક્ય ના,
મનસાધ્ય શત્રુ કપાય બે તું ના જીતે તો અજ્ઞતા. ૨૧૨

બે તું કષ્ટ નહિ સહન કરી શકવાના કારણે ઘોર તપનું આચરણ ન કરી શકતો
હોય તો ભલે તે ન કર, પણ જે કપ્યાદિ મનથી જીતવા યોગ્ય છે તેને પણ બે તું જીતતો
નથી તો તે તારી અજ્ઞાનતા છે.

અનંશન આદિ તપો તારાથી ન થઈ શકતાં હોય તો તું તે ન કરે તો ભલે પણ
રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ આદિ આત્માનું અહિત કરનાર છે તેને તો તું સારી રીતે જીતી શકે
એમ છે. કારણ કે તે જીતવામાં તો તે તપ જેવું કષ્ટ સહન કરવાનું નથી, તેમ તેમાં
બીજી સામગ્રીની પણ જરૂર નથી, માટે તે રાગાદિને તો જીતવા જ બોધ્યો. છતાં તું ન
જ જીતવા ઈચ્છે તો તે તારું અજ્ઞાન જ છે. એમ કહેવાય. ૨૧૨

હૃદયસરસિ યાવન્નિર્મલેઽપ્યત્યગાથે

વસતિ સ્વલ્પ કપાયગ્રાહચક્રં સમન્તાત્ ।

શ્રયતિ ગુણગુણોઽયં તન્ન તાવદ્વિશદ્ધં

સયમશમવિશેષૈસ્તાન્ વિજેતું યતસ્વ ॥ ૨૧૩ ॥

નિર્મલ અતિ ઊંડા હૃદય સરવર વિષે જ્યાં લગી વસે,
ચોક્કસ શત્રુ કપાયરૂપ મગરો ભયંકર એ દીસે,

તો શાંતિ આદિ ગુણસમૂહ નિઃશંક ના નજરે ચડે,
તેથી તું કર પુરુષાર્થ છતવા યમપ્રશમ ગુણગણ વડે. ૨૧૩

નિર્મળ અને અગાધ હૃદયરૂપ સરોવરમાં જ્યાં સુધી કપાયોરૂપી હિંસક જંતુઓનો નમૂદ નિવાસ કરીને રહે છે ત્યાં સુધી નિશ્ચયથી એ ઉત્તમ ક્ષમાદિ ગુણોનો સમુદાય નિઃશંક મળે તે હૃદયરૂપ સરોવરનો આશ્રય લેતો નથી. એટલા માટે હે ભગ્ય! તું પાંડવ પંચવ્રતોની સાથે તીવ્ર, મધ્યમ અને મંદ ઉપશમના લેહોથી કપાયોને છતવાનો પ્રયત્ન કર. ૨૧૩.

તિત્વા હેતુક્તે કિલાત્ર સુધિયસાં સિદ્ધિમામુત્રિકીં
ચાચ્ચન્તઃ સ્વયમેવ સાવનતયા શંસન્તિ શાન્તં મનઃ ।
દેવમાયુવિહાલિકેતિ તદિદં ચિગ્વિહાલેઃ પ્રાભવં
દેવેદેહી કલગ્ગમ્ભયનાઃ દુરં વિપર્યાસિતાઃ ॥ ૨૧૪ ॥

તત્ત્વ દેવ ક્ષત્ર મનિમાન પાણ પરહોક-સિદ્ધિ જો મારે;
સ્વયં મારે મનની શાંતિ તે આપન સદા કહેતા રહે;
દેવમાયુવિહાલિકેતિ તદિદં ચિગ્વિહાલેઃ પ્રાભવં
દેવેદેહી કલગ્ગમ્ભયનાઃ દુરં વિપર્યાસિતાઃ ॥ ૨૧૪ ॥

જો મારે ક્ષત્ર મનિમાન પાણ પરહોક-સિદ્ધિ જો મારે;
સ્વયં મારે મનની શાંતિ તે આપન સદા કહેતા રહે;
દેવમાયુવિહાલિકેતિ તદિદં ચિગ્વિહાલેઃ પ્રાભવં
દેવેદેહી કલગ્ગમ્ભયનાઃ દુરં વિપર્યાસિતાઃ ॥ ૨૧૪ ॥

જો મારે ક્ષત્ર મનિમાન પાણ પરહોક-સિદ્ધિ જો મારે;
સ્વયં મારે મનની શાંતિ તે આપન સદા કહેતા રહે;
દેવમાયુવિહાલિકેતિ તદિદં ચિગ્વિહાલેઃ પ્રાભવં
દેવેદેહી કલગ્ગમ્ભયનાઃ દુરં વિપર્યાસિતાઃ ॥ ૨૧૪ ॥

ઉત્પન્નમર્થઃ કાલસમ્યગ્ધિરમર્થમિત્યં ન્યામગચ્છત્ કસાયાઃ
 કામુદૃષ્ટિઃ સેવોચ્ચત્તમો જ્ઞાતિયઃ કલ્પો વિનુ દુર્લભમર્થઃ ।
 નિર્નિરૂપિ ક્ષત્રિઃ સત્કિલ્પમિય કસાગ્નિમ્લેદ્ધેવત્યં
 માતૃત્વં મે મતુલ્યે વસતિ પત્ન્યાત્ સુદૈવ્યં મુચ્ચત્કીર્તિ ॥૨૧૭॥

તપશ્ચાં આપિઃ ક્ષિપતઃ કામધા રાગ કલ્પી કલ્પ વસીઃ
 વર્ણી રત્નધિવત્ત મમ માતૃ નિદ્રાઃ મે ક્ષત્રિઃ ક્ષિપો વસીઃ
 વરુષ મદ મુક્તિર્મો જ્ઞાતિર્મો કલ્પ આસ્ય દેવતાયે નર્મીઃ
 મિષ્ટ મુક્તિર્મો માતૃત્વ મતુલ્યે વસતિઃ તત્ત મે માતૃ ૨૧૫

હે અર્જુન ! તું કાલસમ્યગ્ધિરમર્થ છે, કાલસમ્યગ્ધિરમર્થ એવું કહી રીધા છે, ત્યાં નમુદૃષ્ટિ આપણે પણ જેવું જાણીએ અને પણ આપણે પ્રચર પણ છે, તે પણ જેમ કલ્પ કલ્પ વર્ણ કલ્પ નીરૂપિ આપણાં, જ્ઞાતિમાં જેવું કલ્પી કલ્પી કલ્પ છે, જે બીજા-
 નીચી દેવતા જેવું નથી જેવું, તેમ ક્ષત્રિય જે પાતાની જમાન જાન્ય બ્રહ્મિમાં તને મુક્તિ, ક્ષત્રિય માટે જેવું દુર્લભ છે ત્યાં બીજાઓને માટે અદ્ય છે, તેને તું મદ મે ૨૧૫

નિગમમર્થમવ્યુદય તન્વિ જાગ્યાન્
 મુદ્દપ્તઃ સત્તિઃ કિમપિ દન્યમનન્તુષ્ઠા ।
 પોતમવાત મ કિ મેત કૃત્તમવસ્થાં
 ક્રોધાદવાદમર્થનિ કન્ય ન કાર્યદાનિઃ ॥૨૧૮॥

અજ્ઞાતનાર્થી મિત્ર વાચ્યા કામને કલ્પિત નર્મીઃ
 પત્ન કીધ કલ્પી કલ્પ જાણ વસ્તુ કામ મર્મીનિ ત્યાં કલ્પીઃ
 શિવ તેથી વાચ્યા બાદુ બ્યકર કામદેવ દશા અધિ !
 ક્રોધવશ કાન ન થાયે, કાર્યદાનિ ને લુપ્તો ! ૨૧૮

જે મહાદેવ કામને ત્યાં કલ્પ અજ્ઞાતનાર્થી મિત્રમાં કિલ્પ પણ કામદેવને નહિ બાળીને ને કામદેવના બ્રહ્મી કલ્પ જાણ વસ્તુને જાણી રીધી હતી, તે મહાદેવ ઉપ કામદેવ દાસ કામદેવી જ્ઞાનાદ અવસ્થાને પામ્યા છે, જેમને કામને કેવા કાર્યની જ્ઞાનિ નથી થતી ? જ્ઞાતિ તેને કલ્પે જો કલ્પને કાર્યની જ્ઞાનિ થાય છે.

મહાદેવ જે કામદેવને સંવિત કલ્પને જ્ઞાન કહી રીધા હતા તે તે પાતલવર્માં કામદેવ નર્મી, અજ્ઞાત કામદેવ તે તેના દુષ્ટમાં કિલ્પ હતા જેને તે મહાદેવે બાળ્યો પણ નહિ,

વસતિ ધ્રુવિ સમસ્તં સાપિ સંધારિતાન્યૈઃ
 ઉદરમ્પ્રણિવિષ્ટા સા ચ તે વા પરસ્ય ।
 તદપિ કિલ પરેષાં જ્ઞાનકોણે નિલીનં
 વહતિ કથમિદ્વાન્યો ગર્વમાત્માધિકેષુ ॥૨૧૯॥

વસ્તુ સમસ્ત વસે ભૂમિ પર, ભૂમિ પર આધારથી;
 ઘનવાત આદિ વલય ત્રણથી સર્વથા ઘેરાયલી;
 તે ભૂમિ ને તે વાતવલયો વ્યોમના ઉદરે રહ્યા,
 તે સર્વ કેવલી-જ્ઞાનના ખૂણે સમાતા જો કહ્યા;
 આવી રીતે જ્યાં એકથી પણ અધિક જગમાં સર્વદા,
 ત્યાં ગર્વ શો કરવો ખીજાએ, અધિક નિજથી પર પદા. ૨૧૯

જે પૃથ્વી ઉપર સર્વ પદાર્થ રહે છે તે પૃથ્વી પણ ખીજાઓ દ્વારા એટલે ઘનોદધિ,
 ઘનવાત અને તનવાત એ ત્રણ વાતવલયો દ્વારા ધારણ કરવામાં આવી છે. એ પૃથ્વી અને
 ત્રણેય વાતવલય પણ આકાશની મધ્યમાં પ્રવિષ્ટ છે. અને તે આકાશ પણ કેવલિયોના
 જ્ઞાનના એક ખૂણમાં વિલીન છે. આવી અવસ્થા છે ત્યાં ખીજા આપણાથી અધિક
 શુભવાળાના વિષયમાં કેવી રીતે ગર્વને ધારણ કરી શકાય તેમ છે ?

અર્થાત્ સર્વત્ર જ્યાં ઉત્કર્ષની તરતમતા જોવામાં આવે છે ત્યાં કોઈ પણ કંઈ પણ
 બાબતમાં 'પૂર્ણતાનુ' અભિમાન કરી શકે તેમ નથી. ૨૧૯

યશો મારીચીયં કનકમૃગમાયામલિનિતં
 હતોઽશ્વત્યામોક્ત્યા પ્રણયિલઘુરાસીઘ્રમસુતઃ ।
 સકૃષ્ણઃ કૃષ્ણોઽમૃતકપટવટુવેપેણ નિતરા—
 મપિ છદ્મમાલપં તદ્વિપમિવ હિ દુઘ્ધસ્ય મહતઃ ॥૨૨૦॥

મરિચી તણે યશ મલિન થાતો કનકમૃગમાયા વરે;
 વળી યુધિષ્ઠર લઘુ થતા, 'અશ્વત્યામા હતા' કહે;
 વધી કાલિમા શ્રીકૃષ્ણની બળિને છળે વાસન બની;
 ત્યાં અલ્પ પણ માયા અતિશય દૂધમાં વિપ સમ ગણી. ૨૨૦

મરિચીએ સુવર્ણમૃગ બનીને માયા કરી તે કપટથી તેણે તેની કીર્તિને મલિન કરી
 છે, 'અશ્વત્યામા હતા' એવા સંદિગ્ધ વચનથી યુધિષ્ઠિર સ્નેહી જનોની વચમાં હીનતાને
 પામ્યા તથા કૃષ્ણ વાસન અવતારમાં કપટપૂર્ણ બાળકનો વેપ ધારણ કરવાથી સ્થામવર્ણવાળા
 અથવા અપયશરૂપ કાલિમાથી કલંકિત થયા. આમ થોડો પણ કપટવ્યવહાર મહાન દૂધમાં
 મળેલા વિપની માફક ઘાતક થાય છે. ૨૨૦.

[illegible]

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

निम्नोक्तानां नामानि यथावत्प्रतिनिधित्वं विनाः ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

परमेश्वरः सर्वेश्वरः ॥ १२३॥

[illegible][illegible][illegible]

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १ ॥

[illegible]

પ્રથમમાં ગોમંદનારા સિંહપરિ કે બીજાનામાં બહારથી જાણી જતાં કે ગમર બૃહત્
પા દુર્ગમાંથી હજામગુજરાતે બહારમાં ક્યારે જાવે અત્યાચારથી તે ખુબસા વાળનાં લોકો, વાળ
ની કચેરો એમાં પાડી. ત્યાંજ રિપર કરી કેપું રહી જાય કે પણ જાણી જતું નથી, તે
ગમે, જેક કે કે, પાછા પોતાં સિંહપરિ કે કિશોરી જ્યારે પ્રાણુ સ્થિત કરી દે છે.
તેી લુપ્ત જાવતી જાય કે તેને પ્રાણે અત્યોચ વિપજિત પ્રાણ થાય કે. ૨૨૩

विद्यया निर्गतः संगमनामः कृताय विनिष्कृतः

मन्त्रः ।

निरमितमनोऽनिर्भन्ति विनेष्टु दयादृष्ट्वा

भर्तृन् कृद्भिः संग्रहायैवन्दं विदुः सति ॥२४॥

विनि विपत्तयः, यानि यन्निमः, ध्याये वे उत्तमः,

अथवा अथ तत्र विना यथाः

निष्पन्नं भवति, निष्पन्नं भवति, उदयां दया आदि गुणं परो,

સંસ્કૃત સ્તોત્રોના અંગ્રેજી અનુવાદોના આ પહેલા પાલક પુસ્તકો ૨૨૪

અનિદ્રા વિષયોથી વિવશિત, પરિવ્રાજનો ત્યાગ, કપાયોનું તમન, સગ દેવળી શાન્તિ,
નિયમ, અનિદ્રાતમન, સાત લક્ષ્યોના વિચાર, તપશ્વરુપમાં ઉદય, મનની પ્રશુન્ન
નિયમજી, જિન ભાવનામાં બંધિત અને પ્રાણીઓ ઉપર કયાભાવ આ સર્વ શુદ્ધો જે
એ અંતઃકરૂપ સમુદ્રનો દિનાનો સમીપમાં આવી ગયો છે તેવા પુણ્યાત્માને પ્રાપ્ત
પ છે. ૨૨૪

યમનિયમનિતાન્તઃ શાન્તવાહ્યાન્તરાત્મા
પરિણમિતસમાધિઃ સર્વસત્ચાનુકમ્પી ।
વિહિતહિતમિતાશી કલેશજાલં સમૂલં
દહતિ નિહતનિદ્રો નિશ્ચિતાધ્યાત્મસારઃ ॥૨૨૫॥

યમનિયમ તત્પર, શાન્ત મન કદી ના ભ્રમે વિષયો વિષે,
નિશ્ચલ સમાધિમગ્ન, પ્રાણી સર્વમાં કરુણા લસે;
લોજન સદા વિધિયુક્ત હિતમિત નિંદત્યાગી ભૂળથી,
અધ્યાત્મસાર પ્રવીણ, દહતા, કલેશ મળ સમૂળથી. ૨૨૫

જે યમ એટલે યાવજીવન ગ્રહણ કહેલાં વ્રત અને નિયમ એટલે પરિમિત કાળ માટે ગ્રહણ કરેલા વ્રતમાં ઉદ્યત છે, જેમનો અંતરઆત્મા, અંતઃકરણ શાંત થઈ બાહ્ય ઇન્દ્રિય વિષયોથી નિવૃત્ત થયેલ છે. જે ધ્યાનમાં, સમાધિમાં નિશ્ચળ રહે છે, સર્વ જીવો ઉપર જેમને અનુકંપા વર્તે છે, આગમોક્ત વિધિપૂર્વક હિતકારક અને પરિમિત લોજન ગ્રહણ કરે છે, નિદ્રાથી રહિત છે, તથા જે અધ્યાત્મના રહસ્યને જાણી ચૂક્યા છે એવા જ્ઞાની પુરુષની આજ્ઞાનુસાર આત્માર્થ સાધી રહેલા આત્માર્થીઓ સમસ્ત કલેશના સમૂહને જડ-ભૂળથી નાશ કરી દે છે. ૨૨૫

સમધિગતસમસ્તાઃ સર્વસાવધદૂરાઃ
અહિતનિહિતચિત્તાઃ શાન્તસર્વપ્રચારાઃ ।
સ્વપરસાફલજલ્પાઃ સર્વસંકલ્પમુક્તાઃ
કયમિદં ન વિમુક્તેર્માજનં તે વિમુક્તાઃ ॥૨૨૬॥

ગુણાત તત્ત્વ સમસ્તના, જે પાપ દૂરે ત્યાગતા,
નિજ જિતમાં મનસ્થિર થરી ઇન્દ્રિય પ્રવૃત્ત વિરામતા;
વાણી સ્વપર ઉપકારકારી મુક્ત સંકલ્પો થકી;
આવા ચુત્યાગી મુક્તિભાજન કેમ ના હોયે ? નકી. ૨૨૬

જે સમસ્ત જોય એટલે તજવા યોગ્ય અને ઉપાદેય એટલે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તત્ત્વને જાનુસાર છે, સર્વ પ્રકારની પાપક્રિયાઓથી રહિત છે, આત્મહિતમાં મન જોડીને સમસ્ત ઇન્દ્રિય પ્રવૃત્તિને શાન્ત કરવાના છે, સ્વ અને પરને હિતકારી એવાં વચનનો વ્યવહાર કરનારા છે. તમા નિંદર ચિત્તોથી રહિત થઈ ચૂક્યા છે એવા તે સાચક મુક્તિને યોગ્ય કેમ ન કહે ? અવસ્થા તે મુક્ત થઈ જવા યોગ્ય છે. ૨૨૬

સાત્ત્વં વિષયપ્રમોગીતવનામાન્માપિ યેષાં પર-
તેષાં મો મુનદોષશન્યમનસાં કિં તત્પુનર્નશ્યતિ ।

મેત્યમં મયતીય યમ્ય મુતનયતોતિ સ્તનયમં
આમ્યન્તીન્દ્રિયમ્પ્રમય પરિવન્ત્યાં સન્સુજ્ઞાદિ ॥૨૨૭॥

એ તામ ભૂપતિ વિવચના. આ-આ પરાધીન જેમનો;
મુખ કેવળો ન વિચાર દેનો, માનિ નેને શી મંજુ ?
જાય તો તને, તું સ્તનયમ પ્રજાભૂષન-ધોત; અમી,
ધોધર નિદ્રિય મારે જામના, માયપાન સદા રહે. ૨૨૭

આપણામાં જામીને પણ જો વિચી જાનોનો સંગ કે અપવાય થાય તો તેવાઓનાં
મન પણ હરી વિચેમાં જાય છે. મેવાઓને ઉપરે આંખે છે કે ભાઈ! જે વિવચન
જામીના કામ મંજુ કયા છે તેનું મું બામવાનું મું તે વદિ આપાન રહે કે અમ્યાપાન
જામી રહે તો પણ તેને કો કો છે તેની જામે રજા કરવા જેવી કોઈ વસ્તુ છે નહિ.
જોનું તો મું તેવું પોતાનો આપા પણ પરાધીન કરી દીધો છે, અણુ રાંધોનો વિચાર મુજાં
તેના દુષ્ટમાં રહી નથી. વિચરેને પણ મંજુ તેવું પોતાનો રાનારિ નિધિ સર્વથા ખોઈ દીધો
છે. હવે તેની જામે રજા છે મું કે જેની તેવું ચિન્તા કરવાની રોય ? જેની પાસે કંઈ
જેજમ રજા છે તેને કંઈ રજા જોનું મે. જેની પાસે મોટી પણ જરૂર અંપતિ રોય છે તે પણ
તેને અંજામીને રજા છે, તારી પાસે તો અપૂર્વ અંપતિ છે જાન કર્યન અને આસ્તિ જો
વળ અમૂલ્ય મહારજો છે, જે પણ જરૂરને પ્રકાશિત કરનાર છે. આવાં અપૂર્વ રત્નો
જોનાં પાસે રોય તેવું અદ્ય સાવધની પૂર્વક રોયું જોઈએ. જ્યાં અંપતિ છે ત્યાં તેને
મારી જનાર, તૂટી જનાર પણ દેવા રોય છે. તારાં રત્નોને રક્ષવાવાળા ઇન્દ્રિય ચાર તારી
અમ્યાપાન કરી રજા છે. તું મેડો પણ અચેત, મદ્ય રહી કે તે ઇન્દ્રિય મોડે તારાં
જાનરિ રત્નો મારી દેશે. માટે તું ચારી રીતે આવપાન રહે, અર્થાત્ તું ઇન્દ્રિયવિવચેમાં
રહે કરી મોદિત ન થા. નહિ તો જેમ બીજા અંશારી છુટે પોતાનું સર્વસ્વ શુભાવીને
જો છે તેમ તું પણ તારા અમૂલ્ય ખજાનો ખોઈ બેસીશ. જે પોતાનું શુભાવી ગૂપ્ત છે
તે બીજાઓનું પણ શુભાવીને અંજાપ યવાનું ચોંદે છે. માટે તું તેવા વિવચાધીન જાનોની
અંપતિ પણ ન કર. અરે! તારા સ્તનયમની રજા કરવામાં સદાય આવપાન રહે. ૨૨૭

મ્યંમુ વસ્તુવનિતાદિમુ વીતમોદો
મ્યેવદ્ શ્યા કિમિતિ સંયમસાચનેમુ ।
ચીમાનુ કિમામયમયાત્વરિહત્ય મુક્તિં
પીત્વીપદિ વ્રજતિ જાતુનિદપ્પજીર્ણમ્ ॥૨૨૮॥

તું રમ્ય વનિતા આદિ વસ્તુમાં આદો! વીતમોદ જો;
અંયમ તજાં સાધન વિષે શો કંઈ યદે તુજ મોદ તો ?

દેખ જો કરી નહિ મળે તો માટે ભયજ કાણ ચાલેન કરવાનું થયે. પરંતુ એથી વિપરીત એજો નિશ્ચય કર્યો થયે છે કે તમનું દેખ સ્વર્ગ મોક્ષની પ્રાપ્તિ છે તે મને અવશ્ય મળશે જ; એવી રીતે તેજો સાધકની સાથે પીરજ પણ રાખવી, રાકુ પણ જોવી થયે છે. ૨૨૯

દૃષ્ટાર્થસ્ય ન મે કિમપ્યયમિતિ જ્ઞાનાવલેપાદમું
નોપેક્ષત્વ જગત્ત્રયકડમરં નિઃશેષયાજ્ઞાદિપમ્ ।
પચ્ચામ્ભોનિવિગપ્યમાધમલિલં વાવાધ્યનં વાહવઃ
કોડીભૂતવિપક્ષકલ્પ સભાવિ પ્રાવેગ ગાન્તિઃ ક્રુતઃ ॥૨૩૦॥

દૃષ્ટાર્થ હું આશા-અરિ ભય નાંદિ, ગર્વ કરીશ ના;
પણ જગતને ભયરૂપ, કર નિર્ભૂળ, પણ અવગણીશ ના;
જળ જ્યાં અગાધ સમુદ્ર પણ વડવાનલે સંતપ્ત જો;
શત્રુ સમીપે જો રહ્યો છી શાન્તિ જગમાં ક્યાંય તો ? ૨૩૦

હું પદાર્થોના સ્વરૂપને બહુ સૂચ્યો છું; માટે આશારૂપ શત્રુ મને કંઈ પણ હાનિ કરી શકે તેમ નથી, એવા પ્રકારના જ્ઞાનના અભિમાનથી તું ત્રણેય લોકમાં અતિશય ભય ઉપભવનારી જો આશારૂપ શત્રુની ઉપેક્ષા નહિ કરતાં તેને નિર્ભૂળ, નષ્ટ કરી દે. બુદ્ધિઓ ! અધાગ પાણીથી પરિપૂર્ણ બરપૂર એના સમુદ્રને પણ વડવાનલ અતિશય બાધા પહોંચાડે છે. માટે જેની મોહમાં, અગ્રીપમાં શત્રુ સ્થિત છે તેને સંસારમાં પ્રાપ્તે શાન્તિ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ છે ? ૨૩૦

સ્નેહાનુવદ્ધદયો જ્ઞાનચરિત્રાન્વિતોઽપિ ન શ્લાઘ્યઃ ।
દીપ દ્વાપાદયિતા કજ્જલમલિનસ્ય કાર્યસ્ય ॥૨૩૧॥

નહિ સ્નેહબદ્ધ પ્રશસ્ય તો યદ્વિજ્ઞાન ચરણે ચુત છતાં,
તે દીપવત્ કાજલ સમાં દુષ્કર્મોના કતાં થતાં. ૨૩૧

જેનું હૃદય રાગ, સ્નેહથી બંધાયેલું છે તે જ્ઞાન અને ચારિત્ર સહિત હોય તો પણ સ્નેહ એટલે તેલથી યુક્ત દીવાની માફક કાજલ જેવાં મલિન કર્મોને ઉત્પન્ન કરે છે. માટે તે પ્રશંસવા યોગ્ય નથી.

એમ દીપક સ્નેહ, તેલનો સંબંધ રાગવાથી નિકૃષ્ટ કાળા કાજળને ઉત્પન્ન કરે છે તેવી રીતે જે સાધુ સ્નેહથી સંબંધ રાખે છે, અર્થાત્ હૃદયથી બાહ્ય વસ્તુઓમાં અનુરાગ રાખે છે, તે જ્ઞાન અને ચારિત્ર યુક્ત હોવા છતાં અનુરાગને વશ થઈને કાજલ સમાન મલિન પાપ કર્મોને ઉત્પન્ન કરે છે. માટે તેની પ્રશંસા કરવામાં આવતી નથી. પરંતુ તે

હે ભવ્ય ! તું નિર્માણ સમ્યગ્દર્શનરૂપ બાનું આપીને પોતાને આધીન કરેલા મોક્ષને સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ પૂરું મૂલ્ય આપીને શીઘ્ર પોતાના હાથમાં સ્વાધીન કરી લે.

બ્યવહારમાં જ્યારે કોઈ કંઈ વસ્તુ ખરીદવા ચાહે છે ત્યારે પહેલાં ‘હું આ નિશ્ચયથી ખરીદીશ’ એમ એક પ્રકારનો વાયદો કરીને, તે મૂલ્યનો થોડોક ભાગ પહેલાં આપે છે, તે સોદાના સાટા પેટે, અગાઉથી અપાયેલું નાણું, બાનું કહેવાય છે તેથી તે વસ્તુને સ્વામી બીજાને તે વેચી શકતો નથી. ત્યાર પછી પૂરું મૂલ્ય આપે ત્યારે તે વસ્તુ તેને સ્વાધીન થઈ જાય છે. તેવી રીતે જે ભવ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા ચાહે છે તેણે પહેલાં બાનારૂપે સમ્યક્ત્વ ધારણ કરવું જોઈએ. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તન કાળમાં મોક્ષ નિશ્ચિત થઈ જાય છે. એટલા કાળ દરમિયાન જ્યારે પણ સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ ચારિત્રને જીવ પ્રાપ્ત કરી લે ત્યારે તેને પોતાનો ઇચ્છિત મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ૨૩૪

અશેષમદ્વૈતમભોગ્યભોગ્યં નિવૃત્તિવૃત્ત્યોઃ પરમાર્થકોટયામ્ ।

અભોગ્યભોગ્યાત્મવિકલ્પવૃધ્યા નિવૃત્તિમભ્યસ્યતુ મોક્ષકાંક્ષી ॥૨૩૫॥

આ વિશ્વ લોગ્ય પ્રવૃત્તિલક્ષે, ત્યમ અલોગ્ય નિવૃત્તિએ,
અભ્યાસ મુક્તિકાંક્ષી કરતા ત્યાગી દ્વય સમવૃત્તિએ. ૨૩૫

આ સમસ્ત સંસાર વાસ્તવમાં લોગ્ય કે અલોગ્યની કલ્પનાથી રહિત એકરૂપ છે. તે પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિની અતિશય પ્રકર્ષતામાં પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ લોગ્ય, અને નિવૃત્તિની અપેક્ષાએ અલોગ્ય બને છે. જે ભવ્ય જીવ મોક્ષની ઇચ્છા કરે છે, તેણે લોગ્ય કે અલોગ્ય-રૂપ વિકલ્પબુદ્ધિથી રહિત થવાનો અભ્યાસ કરવો યોગ્ય છે. વિશ્વ એકરૂપ છે. પરંતુ જે જીવ રાગદ્વેષથી સહિત છે તે જેને ઇષ્ટ સમજે છે તેને ગ્રહણ કરવામાં પ્રવર્તે છે અને જેને તે અનિષ્ટ સમજે છે તેને ત્યાગવામાં પ્રવર્તે છે. આ પ્રકારે તે સમસ્ત વિશ્વને ભોગવવા ચાહે છે. પરંતુ જે ત્રિવેક્રી જીવ રાગદ્વેષથી રહિત થાય છે તેને ઇષ્ટ અનિષ્ટની કલ્પના જ હોતી નથી. તેથી તે માત્ર પોતાના ચૈતન્યરૂપને છોડીને અન્ય સર્વ બાહ્ય વસ્તુઓથી નિવૃત્ત રહે છે. તેને સર્વ અલોગ્ય લાગે છે. આ નિવૃત્તિમાર્ગ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. મોક્ષાભિલાષી જીવોએ પ્રવૃત્તિમાર્ગથી દૂર રહી નિવૃત્તિમાર્ગનો જ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ૨૩૫

નિવૃત્તિ ભાવયેદ્યાવન્નિવર્ત્ય તદભાવતઃ

ન વૃત્તિર્ન નિવૃત્તિશ્ચ તદેવ પદમવ્યયમ્ ॥ ૨૩૬ ॥

સંબંધ પરનો ત્યાં નિવૃત્તિ ભાવવી, પણ તે ગયે;
પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિ નહિ, પદ એ જ અવ્યય, સમ થયે. ૨૩૬

શુભ અને અશુભ, પુણ્ય અને પાપ તથા સુખ અને દુઃખ એમ આ છ થાય છે. એ છતાં ત્રણ યુગલોમાંથી આદિનાં ત્રણ—શુભ, પુણ્ય અને સુખ—આત્માને હિતકારક હોવાથી આચરવા યોગ્ય છે, તથા બાકીનાં ત્રણ—અશુભ, પાપ અને દુઃખ—અહિતકારક હોવાથી છોડવા યોગ્ય છે. ૨૩૯

તન્નાપ્યાદ્યં પરિત્યાજ્યં શેષો ન સ્તઃ સ્વતઃ સ્વયમ્ ॥

શુભં ચ શુદ્ધે ત્યક્ત્વાન્તે પ્રાપ્નોતિ પરમં પદમ્ ॥ ૨૪૦ ॥

પ્રથમ શુભ તેમાંય, તે ત્યાગ્યે સ્વયં બીજાં ટળે;

શુભ-ત્યાગી શુદ્ધ વિષે રહે, મુક્તિ પરમપદ તો મળે ૨૪૦

ઉપરના પ્રલોકમાં જે શુભ, પુણ્ય અને સુખ એ ત્રણને હિતકારક કહ્યાં છે, તેમાં પણ પ્રથમ શુભનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ. એમ કરવાથી બાકીના જે પુણ્ય તથા સુખ આપોઆપ રહેશે નહિ. એમ શુભને છોડીને શુદ્ધ સ્વભાવમાં સ્થિત થઈને જીવ અન્તે ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષ પદને પ્રાપ્ત કરી લે છે. અથવા અશુભ, પાપ અને દુઃખ એ ત્રણ અહિત-કારક કહ્યાં; તેમાંથી પ્રથમ અશુભનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. એમ કરવાથી બાકીનાં જે પાપ અને દુઃખ સ્વયં રહેશે જ નહિ. કારણ કે એનું મૂળ અશુભ છે. એમ ન્યારે મૂળ કારણ એ અશુભ ન રહેતાં તેનું સાક્ષાત્ કાર્યરૂપ પાપ સ્વયમેવ નષ્ટ થઈ જશે, અને પાપ નાશ થતાં તેનું કાર્યભૂત દુઃખ તેની પણ સંભાવના, શક્યતા રહેશે નહિ. એમ અહિતકારક ત્રણેય નષ્ટ થઈ જતાં બાકી રહેલાં ત્રણ શુભ પણ છોડી દેવાં જોઈએ. અને શુદ્ધ ભાવમાં સ્થિતિ કરવી જોઈએ. શુદ્ધોપયોગમાં સ્થિતિ કરવાથી અવ્યાબાધ મોક્ષ-પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે અનંત કાળ પર્યંત સ્થિર રહેનાર છે. ૨૪૦

તે શુભને પણ ત્યાગી શુદ્ધની પ્રાપ્તિ કયારે થાય ? ઉપયોગની સ્થિરતા થાય તો. ઉપયોગની સ્થિરતા થવામાં વિદ્ય ક્રમના અગતનાં આકર્ષણો બળ કરીને પણ ટાળવા યોગ્ય છે.

“પ્રદેશે પ્રદેશથી જીવના ઉપયોગને આકર્ષક એવા આ સંસારને વિષે એક સમયમાત્ર પણ અવકાશ લેવાની જ્ઞાની પુરુષોએ હા કહી નથી; કેવળ તે વિષે નકાર કહ્યો છે.

તે આકર્ષણથી ઉપયોગ જો અવકાશ પામે તો તેજ સમયે તે આત્માપણે થાય છે. તે જ સમયે આત્માને વિષે તે ઉપયોગ અનન્ય થાય છે.

એ આદિ જે અનુભવવાતાં તે જીવને સત્સંગના દંઢ નિશ્ચય વિના પ્રાપ્ત થવી અત્યંત વિકટ છે.

તે સત્સંગ નિશ્ચયપણે જાણ્યો છે, એવા પુરુષને તે સત્સંગનો યોગ રહેવો એ હુમમ કાળને વિષે અત્યંત વિકટ છે.”

અન્યાન્માત્મમિત્યાદિનિર્ગતમનમન્યમન્યાન્માત્મમતઃ

તે ક્રોધાદિક્રુતાઃ પ્રમાદરુચિતાઃ ત્રેષાદયમોત્તમાત્મ ।

મિથ્યાત્વોપચિન્તાન્મ પત્ત મમલઃ કાન્તારિલ્લભી ર્ચાન્તિ

સમ્યક્ત્વવ્રતદક્ષનાકલ્પનાયોમઃ કમાન્મન્યમે ॥ ૨૫૨ ॥

છે આત્માઃ અંધન અન્તાદેઃ પાત આરાગ રુચિત એ
આરાગ કપાયે. તે પ્રમાદે. અવિરતિથી પ્રમાદ એ;
એ અત્રન મિથ્યાત્વે મલિન. ક્રોધાદિ સંયોગથી.
સમ્યક્ત્વ વિરતિ અપ્રમાદ આદિ ક્રો અન્ન પ્રયોગથી. ૨૫૨

આત્મા છે. અને તે અનાદિ પરંપરાથી પ્રાપ્ત એવાં અંધનોથી સુક્ત છે. તે અંધન
મન વચન કાયાની શુભાશુભ ક્રિયાઓરૂપ આરાગોથી મારા થતાં છે. તે આરાગે ક્રોધાદિ
કપાયેથી થાય છે. તે ક્રોધાદિ પ્રમાદથી ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાદ મિથ્યાત્વથી પુષ્ટ થયેલી
અવિરતિના નિમિત્તથી થાય છે. એ કર્મભગથી રૂચિત આત્મા કેઈ નિશિષ્ટ પર્વાયમાં ક્રોધાદિ
લબ્ધિ પામીને કર્મથી સમ્યક્દર્શન, વ્રત, દક્ષતા અર્થાત્ પ્રમાદનો અભાવ, કપાયેનો વિનાશ,
અને યોગનિરોધદ્વારા ઉપર્યુક્ત અંધનોથી સુક્ત પ્રાપ્ત કરે છે.

આવાંકિ આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરતું નથી. તે એમ માને છે કે કોલસા,
અગ્નિ, જળ, વાયુ આદિના સંયોગથી પ્રળળ વરાળ ઉત્પન્ન થાય છે, તે ભારે રેલગાડી
આદિને ચલાવવા સમર્થ થાય છે. તેવી રીતે પૃથ્વી આદિ ચાર ભૂતોના સંયોગથી એ
શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે કે જે શરીરની ગમનાગમન ક્રિયાઓ તથા પદાર્થોના જાણવા
દેખવા આદિમાં સહાયક થાય છે. તેને જ ચેતના કહેવાય છે. અને એ જ્યાં સુધી તે ભૂતોનો
સંયોગ રહે છે ત્યાં સુધી એટલે જન્મથી મરણ સુધી રહે છે. પણ તેની પહેલાં કે પછી
રહેતી નથી. તેમના એ મતના નિરાકરણ માટે શ્લોકમાં સૌથી પહેલાં ‘અસ્ત્યાત્મા’ કહી
એમ પ્રમાણિત કર્યું છે કે આત્મા નામની પ્રસિદ્ધ કોઈ વસ્તુ અવશ્ય છે.

જો આત્મા હોત નહિ તો ઘણાને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થાય છે તે થવું ન જોઈએ.

વળી ભૂત પિતાઆદિ પણ પોતાના કે બીજાના પૂર્વ ભવો ગતાવતા દેખવામાં આવે
છે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે આત્મા નામની કોઈ વસ્તુ અવશ્ય છે, જે વિવક્ષિત જન્મની પૂર્વે
પણ હતી અને મરણ પછી પણ રહે છે.

આ પ્રકારે સાંખ્ય આત્માનો સ્વીકાર કરીને પણ તેને સર્વદા શુદ્ધ, કર્મથી અલિપ્ત,
અસંગ માને છે. તેના નિરાકરણ માટે અહીં તેને અનાદિ અંધનગત કહ્યો છે. તેના અલિ-
પ્રાય એવો છે કે શુદ્ધ સ્વભાવની અપેક્ષાએ જો કે દરેક જીવ કર્મથી અલિપ્ત હોઈને
પોતાના જ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ દ્રવ્યમાં અવસ્થિત છે. સ્વભાવથી એક દ્રવ્યનો બીજા દ્રવ્ય ઉપર

ઈ પ્રભાવ પડતો નથી. જેમ સુવર્ણમાં જે તાંબાનું મિશ્રણ પણ હોય તો પણ સુવર્ણ-
રમાણ સુવર્ણસ્વરૂપથી અને તાંબાનાં પરમાણુ તાંબારૂપે પોતાની બુદ્ધિ બુદ્ધિ સ્વતંત્ર સત્તા
પામે છે. અને તેથી જ સોની બન્નેને બુદ્ધિ કરી શકે છે. પરંતુ તે દ્રવ્યના મૂળ શુદ્ધ
સ્વભાવની અપેક્ષાએ સંભવે છે, નહિ કે વર્તમાન અશુદ્ધ પર્યાયની અપેક્ષાએ. પર્યાયની
અપેક્ષાએ તો આત્મા અનાદિ સંતતિસ્વરૂપથી આવવાવાળાં નવીન નવીન કર્મના બંધનથી
મધાયેલો જ રહે છે; અને જ્યારે તે પર્યાયની અપેક્ષાએ કર્મબંધનમાં બંધાઈને પોતાના
શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વભાવને છોડીને રાગદ્વેષાદિરૂપ વિભાવમાં પરિણમે છે, ત્યારે તેને પોતાના
શુદ્ધ સ્વભાવમાં સ્થિર રાખવા માટે પ્રયત્ન કરવા, તપશ્ચરણ આદિ કરવાં ઉચિત છે. જે તે
દ્રવ્યની માફક પર્યાય પણ શુદ્ધ હોય તો તપશ્ચરણાદિ વ્યર્થ ઠરે છે. માટે સમજવું જોઈએ
કે આત્મા જેમ સ્વભાવથી શુદ્ધ છે તેમ પર્યાયથી અશુદ્ધ પણ છે.

જ્યારે પર્યાયથી અશુદ્ધ અને કર્મબંધ સહિત છે ત્યારે તે ક્યારથી બંધનમાં છે ?
અને ક્યારે છૂટી શકે ? એવો પ્રશ્ન થાય. તેનું સમાધાન કરે છે કે આત્મા અનાદિથી
કર્મબંધનમાં છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને ચોગ એ પાંચ કર્મને આવવાના
કારણોને આશ્રયો કહ્યા છે. જેવી રીતે બીજ કે અંકુરમાંથી કોઈ એક નષ્ટ થઈ જતાં
તે અનાદિ બીજ અંકુરની પરંપરા નાશ પામી જાય છે, તેવી રીતે મિથ્યાત્વાદિના વિપરીત
મે સમ્યક્દર્શન, વ્રત, દક્ષતા, (અપ્રમાદતા), અકલુપતા (અકપય) અને અયોગ અવસ્થા
પામવાથી તે અનાદિ બંધપરંપરા પણ નાશ પામી જાય છે. અને આ રીતે આત્મા
પુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૪૧

“વેદાંત કહે છે, આત્મા અસંગ છે, જિન પણ કહે છે કે પરમાર્થનયથી આત્મા
તેમ જ છે. એ જ અસંગતા સિદ્ધ થવી, પરિણત થવી તે મોક્ષ છે. પરભારી તેવી અસ-
ંગતા સિદ્ધ થવી ઘણું કરીને અસંભવિત છે; અને એ જ માટે જ્ઞાની પુરુષોએ સર્વદુઃખક્ષય
કરવાની ઇચ્છા છે જેને એવા મુમુક્ષુએ સત્સંગની નિત્ય ઉપાસના કરવી એમ જ કહ્યું છે,
તે અત્યંત સત્ય છે.”

—શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર—પત્રાંક ૬૪૦

આત્માના અસ્તિત્વથી માંડી મોક્ષ પર્યંત છપદમાં આત્માના સ્વરૂપનું તથા મોક્ષનું
યથાર્થ નિરૂપણ કરનાર શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રે આ કાળના જીવોને
મોક્ષમાર્ગ સ્પષ્ટ રીતે ૧૪૨ દોહરામાં જ દર્શાવી આત્માર્થી જગત ઉપર અપાર ઉપકાર કર્યો
છે. મોક્ષાર્થી લગ્યે આ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રનું અવશ્ય પઠન, પાઠન, અનુશીલન કરી સ્વપર
શ્રેય સાધવા સહાય તત્પર રહે છે.

તત્ત્વચિન્તાય માત્રાત્મનિરૂપણાત્મચિન્તાય

દુર્વૈર્ભં કિં તત્ત્વવેદનં વિજ્ઞાનપદ્ધતિર્ભવેદનમ્ ॥ ૨૪૨ ॥

ભવમાં નિષિદ્ધ બંધન થયાં ને! આના જેવું કે પાલીન.

પૂર્વે અદ્વિતીય પ્રતિબોધે પણ તેને પડ્યા જાતી નહીં

તે બંધનાશાર્થે બંધને શાંતન વિચાર પામ્યો.

ક્યાં અનુપ જ્ઞાનાની કલ્પના? ક્યાં ભવ! ક્યાં ભવ? ૨૪૨

સંસારની અંદર બાહ્ય પદાર્થોમાં અતિશય અનુસંગ રાગનાર જુઓને પાંદડાં જે જે વસ્તુઓ દ્વારા દૃઢ બંધ ઉત્પન્ન થયો હતો તે જ જુઓને અને ચામડે જાન ગ્રાસ થયાથી તથા વૈરાગ્યની અતિમ હદે પહોંચવાથી તે ને વસ્તુઓ વિના બંધના નાશનું કારણ બની રહી છે. જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનું આ મહાત્મ્ય છે. જ્ઞાનીઓની એ આત્મિક કુશળતા, કળા અનુપમ છે. ક્યાં એ જ્ઞાનીઓની અદ્ભુત કળા? અને ક્યાં બંધનું કારણ એવી પહેલાંની અજ્ઞાનતા—દુર્બોધિતા? અથવા જ્ઞાનીઓની એ અદ્ભુત અનુપમ કળા છે, જે દુર્બોધિ છે, અથવા કઠિનતાથી કળાય તેવી છે.

જ્યાં સુધી જીવને આત્માનો અને પરનો વિવેક પ્રગટ થતો નથી ત્યાં સુધી રાગદ્વેષના વિષયભૂત પર વસ્તુઓના નિમિત્તે બન્ધ થયા જ કરે છે. પણ જ્યાં એ વિવેકકળા પ્રગટે છે ત્યાં પૂર્વે જે જે વસ્તુઓ પ્રત્યે રાગદ્વેષ કરીને દૃઢ બંધ થતો હતો તે જ વસ્તુઓ પ્રત્યે ઉપેક્ષા, ઉદાસીનતા, વૈરાગ્ય થાય છે. તેથી ત્યાં તે જ વસ્તુઓના નિમિત્તે ઉક્ત બંધનો નાશ સંવર, નિર્જરા થવા લાગે છે. આ જ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનું મહાત્મ્ય છે. ૨૪૪

સમ્યગ્દષ્ટેર્ભવતિ નિયતં જ્ઞાનવૈરાગ્યશક્તિઃ

સ્વં વસ્તુત્વં કલયિતુમયં સ્વાન્યરૂપાસિમુક્ત્યા ।

યસ્માદ્ જ્ઞાત્વા વ્યતિકરમિદં તત્ત્વતઃ સ્વં પરં ચ

સ્વસ્મિન્નાસ્તે વિરમતિ પરાત્ સર્વતો રાગયોગાત્ ।

—શ્રી સમયસાર-ટીકા કળશ

“જગત વિષયના વિશ્લેષમાં સ્વરૂપવિબ્રાન્તિ વડે વિશ્રાન્તિ પામતું નથી.

અનંત અબ્યાભાધ સુખનો એક અનન્ય ઉપાય સ્વરૂપસ્થ થવું તે જ છે. એ જ હિતકારી ઉપાય જ્ઞાનીઓ દીક્ષે છે.

ભગવાન જિને દ્વાદશાંગી એ જ અર્થે નિરૂપણ કરી છે, અને એજ ઉત્કૃષ્ટતાથી તે શોભે છે, જ્યવંત છે.

જ્ઞાનીનાં વાક્યના શ્રવણથી, ઉદ્ભાસિત થતો એવો જીવ, ચેતન, જડને સિન્નસ્વરૂપ

યથાર્થપણે પ્રતીત કરે છે, અનુભવે છે, અનુક્રમે સ્વરૂપસ્થ થાય છે. યથાસ્થિત અનુભવ થવાથી સ્વરૂપસ્થ થવાયોગ્ય છે.

દર્શનમોહ વ્યતીત થવાથી જ્ઞાનીના માર્ગમાં પરમ ભક્તિ સમુત્પન્ન થાય છે.

તત્ત્વપ્રતીતિ વડે શુદ્ધ ચૈતન્ય પ્રત્યે વૃત્તિનો પ્રવાહ વળે છે. શુદ્ધ ચૈતન્યના અનુભવ અર્થે આરિત્રમોહ વ્યતીત કરવા યોગ્ય છે.

આરિત્રમોહ, ચૈતન્યના—જ્ઞાની પુરુષના સન્માર્ગના નૈઘિકપણાથી પ્રલય થાય છે.

અસંગતાથી પરમાવગાહ અનુભવ થવા યોગ્ય છે.

હે આર્ય મુનિવરો ! એજ અસંગ શુદ્ધ ચૈતન્યાર્થે અસંગયોગને અહોનિશ ઇન્દ્રીઓ છીએ. હે મુનિવરો ! અસંગતાનો અભ્યાસ કરો.

જે મહાત્માઓ અસંગ ચૈતન્યમાં લીન થયા, થાય છે અને થશે તેને નમસ્કાર.
ૐ શાંતિ:.”

—શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર-પત્રાંક ૯૦૧

અધિકઃ ક્વચિદાશ્લેષઃ ક્વચિદ્વીનઃ ક્વચિત્તમઃ ।

ક્વચિદ્વિશ્લેષ એવાયં વન્ધમોક્ષક્રમો મતઃ ॥ ૨૪૫ ॥

છે બંધ ક્યાંક અધિક હીન કે સમ ક્વચિત્ જીવો વિષે;
વળી ક્યાંક બંધ-અભાવ પણ, એ બંધ સુક્તિ કેમ લીસે. ૨૪૫

કોઈક જીવને અધિક કર્મબંધ થાય છે, કોઈને અલ્પ કર્મબંધ થાય છે, કોઈને સંરળો કર્મબંધ થાય છે અને કોઈને કર્મબંધ ન થતાં માત્ર નિર્જરા જ થાય છે. આ બંધ અને મોક્ષનો કેમ મનાય છે.

બંધ અને નિર્જરાની ન્યૂનાધિકતા પરિણામ ઉપર છે. જેમ અલગ જીવનાં પરિણામ હંમેશા સંકલેશરૂપ રહેતાં હોય છે. તેથી તેને બંધ અધિક અને નિર્જરા ઓછી થાય છે. સમીપસુક્તિગામી આસન્નલગ્નનાં પરિણામ નિર્મળ હોવાથી તેને બંધ ઓછો અને નિર્જરા અધિક થાય છે. દૂરલગ્નને સધ્યમ જાતિનાં પરિણામ હોવાથી તેને બંધ અને નિર્જરા સંરળાં, સમાનરૂપમાં હોય છે. તથા જીવન્મુક્ત અવસ્થામાં બંધનો અભાવ થઈ માત્ર નિર્જરા જ થાય છે. આ બંધ અને નિર્જરાનો કેમ જુદા જુદા જીવોની અપેક્ષાઓ છે. એક જીવની અપેક્ષાઓ વિચાર કરીએ તો મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનમાં બંધ અધિક નિર્જરા ઓછી થાય છે, અવિરત સમ્યગદષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનોમાં બંધ ઓછો અને નિર્જરા અધિક થાય છે, મિશ્રગુણસ્થાનમાં બંધ અને નિર્જરા બન્ને સમાનરૂપમાં હોય છે, તથા ક્ષીણ

કપાયાદિ શુષ્કસ્થાનોમાં ગંધનો—સ્થિતિ અને અનુભાગ ગંધનો—અભાવ થઈ કેવળ નિર્જરા જ થાય છે. ત્યાં જે ગંધ થાય છે તે માત્ર એક સાતા વેદનીયનો હોય છે, તે પણ કેવળ પ્રકૃતિ અને પ્રદેશરૂપે. ૨૪૫

यस्य पुण्यं च पापं च निष्फलं गलति स्वयम् ।

स योगी तस्य निर्वाणं न तस्य पुनरास्तवः ॥ २४६ ॥

જે પુણ્ય પાપ બંને જતાં નિષ્ફળ સ્વયં જે જ્ઞાનીને;
યોગીન્દ્ર તે છે મોક્ષ તેનો, આસ્તવો નહિ તેમને. ૨૪૬

જે વીતરાગને પુણ્ય અને પાપ બંને ફળ આપ્યા વિના સ્વયં અવિપાક નિર્જરારૂપે બરી બંધ છે તે યોગી કહેવાય છે. તેમને કર્મોના મોક્ષ થાય છે પરંતુ આસ્તવ થતો નથી. ૨૪૬.

महातपस्तडागस्य संभृतस्य गुणाम्भसा ।

मर्यादापालित्रन्वेऽल्पामप्युपેक्षिष्ट मा क्षतिम् ॥ २४७ ॥

શુભપાણીથી ભરપૂર એવું મહાતપ સરવર તહીં;
જે પ્રતિજ્ઞારૂપ પાળ તેમાં અલ્પ નુદિ અવગણુ નહીં. ૨૪૭

હે સાધક! સદ્શુભરૂપ જળથી પરિપૂર્ણ મહાતપરૂપ તળાવની પ્રતિજ્ઞારૂપ પાળના મર્યાદામાં નું થોડી પણ હાનિની ઉપેક્ષા ન કર.

મુનિપદ્મ અમ્યઅર્ચનાદિ શુભાથી પરિપૂર્ણ હોય છે. જેમ તળાવની પાળ થોડી પણ હાનિ પડે તો તેમાંથી પાણીના બળે પાળ તૂટતાં તળાવનું પાણી સંપૂર્ણ નીકળી જાય અને તળાવ ખાલી થઈ બંધ થાય. માટે શુદ્ધિમાન તે પાળને સાવધાનીથી તરત જ સુધારીને સંભરી કરી દે છે. જેમ તળાવરૂપ સાધક છે. તેમાં શુભારૂપી પાણી છે. પ્રતિજ્ઞારૂપી પાળ છે. તે પ્રતિજ્ઞાનું ચોક્કસ પાળ થવા દેવામાં સાધક ગેદરકાર રહે તો તે દોષ વધી જઈ શુભને અર્થ નુકસાની લાગે કસતી દુર્ગતિનું કારણ બને તેમ છે. માટે સાધકે સાવધાન રહે તળાવ જેમ આદિમાં જરા પણ ભૂલ કે હાનિ ન થાય તે અવશ્ય સંભાળવા યોગ્ય છે. ૨૪૭.

इहमुक्तपादमंभृतिर्भृतिमिनिमिनिपादमंभृतिः ।

અનિન્યમનિ પ્રપદ્ય મ્ભં કૃત્તૃર્ભૃત્ક્રિયં મૃદાકૃતિઃ ॥ ૨૪૮ ॥

હા મુક્તિ તેમાં કાર. ભૂતો વૈદ્ય, મનિ પાયા બહીં.
અનિન્ય કૃત્તૃર્ભૃત્ક્રિયં મૃદાકૃતિઃ ૨૪૮

મનશુષ્કિત, વચનશુષ્કિત, કાયશુષ્કિત એ ત્રણ દૃઢ શુષ્કિતરૂપ કમાડથી શુષ્કત, ધૈર્યરૂપ ભીંતો તથા બુદ્ધિરૂપ પાયાથી પરિપૂર્ણ, એવા ગૃહના આકારને ધારણ કરનારું મુનિપદ શ્રેણી પશુ છિદ્ર પડવાથી કુટિલ રાગદ્વેષાદિરૂપ સર્પો દ્વારા વિકૃત કરી દેવામાં આવે છે.

મુનિપદ એક પ્રકારનું ઘર છે. તેમાં ત્રણ શુષ્કિત એ ત્રણ કમાડ છે. ધૈર્ય છે તે ભીંતો છે. દૃઢ પાયા જેવી દૃઢ બુદ્ધિ હોય તો તેના આધારે મુનિરૂપી ઘર ટકી શકે માટે બુદ્ધિને પાયા કહ્યા છે. આ પ્રમાણે ઘરના જેવું મુનિપણું કહ્યું છે. ઘરમાં જો નાનું પશુ છિદ્ર રહી જાય તો તેમાંથી કુટિલ સર્પાદિ પેચીને ઘરને લયાનક ણનાવી દે. તેવી રીતે મુનિપણમાં, સંયમમાં પણ જો કોઈ નાનો સરખો દોષ રહી જાય તો તેમાં રાગદ્વેષાદિ સર્પો દાખલ થઈ મુનિપણને, સંયમને નષ્ટ બ્રષ્ટ કરી દે. માટે મોક્ષાભિલાષી જનોએ અજ્ઞાનથી કે પ્રમાદથી કોઈ દોષ થઈ જાય તો તેને શીઘ્ર નષ્ટ કરી દેવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૨૪૮

स्वान् दोषान् हन्तुमुद्युक्तस्तपोभिरतिदुर्धरैः ।

तानेव पोषयत्यज्ञः परदोषकथाशनैः ॥ ૨૪૯ ॥

દુર્ધર તપે ઉદ્યત થયા હણવા સકળ જે દોષને,
તો તે જ દોષો અજ્ઞ પોષે, અન્યનિન્દા ભોજને. ૨૪૯

જે સાધક અતિશય દુષ્કર તપોદ્વારા પોતાના જે દોષો નાશ કરવામાં પ્રવર્તે છે તે અજ્ઞાનતાવશે ખીજના દોષોના કથનરૂપ પરનિન્દારૂપ ભોજનદ્વારા તે દોષોને પુષ્ટ કરે છે.

જે સંયમી રાગાદિ દોષોની શાંતિ માટે ઘોર તપશ્ચરણુ તો કરે છે પરંતુ પરનિન્દારૂપ ભોજનને છોડતો નથી; તેથી તેના તે રાગાદિ દોષ કદી નષ્ટ થઈ શકતા નથી. માટે પરનિન્દાનો સર્વથા પરિત્યાગ જ કર્તવ્ય છે. ૨૪૯

दोषः सर्वगुणाकरस्य महतो दैवानुरोधात्क्वचि-

ज्जातो यद्यपि चन्द्रलाञ्छनसमस्तं द्रष्टुमन्वोऽप्यलम् ।

द्रष्टान्नोતિ न तावतास्य पदवीमिन्दोः कलङ्कं जगद्

विश्वं पश्यति तत्प्रमाप्रकटितं किं कोऽप्यगात्तत्पदम् ॥ ૨૫૦ ॥

છે મહાત્મા તો આણુ શુણની, દોષ વિધિવશ ત્યાં હુવે,

તો ચંદ્ર-લાંછન તુલ્ય બુદ્ધિમંદ અધો પણ જુવે;

પણ દોષ-નિંદાથી ન નિંદક મહાત્મા પદવી લહે;

શશિદોષ નિજ તેજે પ્રગટ જોનાર શું શશિપદ ગ્રહે? ૨૫૦

સમસ્ત શુણોના આધારભૂત મહાત્માને જો દુર્ભાગ્યવશે કંઈક ચારિત્ર આદિ સંબંધી

તે જોદને વૈરાગ્યસ્વરૂપમાં પરિણમન કરવો એજ વિગારવાનને કર્તવ્ય છે”

—શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર-પત્રાંક ૭૨૮

“જે દેહ પૂર યુવાવસ્થામાં અને યાંપૂર્ણ આશયતામાં દેખાતાં છતાં પણ ક્ષણભંગુર છે તે દેહમાં પ્રીતિ કરીને શું કરીએ ?

જગતના સર્વ પદાર્થ કરતાં જે પ્રત્યે સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રીતિ છે એવો આ દેહ તે પણ દુઃખનો હેતુ છે, તો બીજા પદાર્થમાં સુખના હેતુની શી કલ્પના કરવી ?

જે પુરુષોએ વસ્ત્ર જેમ શરીરથી જુદું છે, એમ આત્માથી શરીર જુદું છે એમ કીકું છે, તે પુરુષો ધન્ય છે.

બીજાની વસ્તુ પોતાથી ગ્રહણ થઈ હોય, તે જ્યારે એમ જણાય કે બીજાની છે, ત્યારે તે આપી દેવાનું જ કાર્ય મહાત્મા પુરુષો કરે છે.

દુષ્ક્રમ કાળ છે એમાં સંશય નથી.

તથાશ્વ પરમજ્ઞાની આત્મપુરુષનો પ્રાપ્તિ વિરહ છે.

વિરક્તા જીવે સમ્યક્દષ્ટિપણું પામે એવી કાળસ્થિતિ થઈ ગઈ છે; જ્યાં સહજસિદ્ધ આત્મચારિત્રદશા વર્તે છે એવું કેવળજ્ઞાન પામવું કઠણ છે, એમાં સંશય નથી.

પ્રવૃત્તિ વિરામ પામતી નથી; વિરક્તપણું વર્તે છે.

વનને વિષે અથવા એકાંતને વિષે સહજ સ્વરૂપને અનુભવતો એવો આત્મા નિર્વિધ્ય કેવળ પ્રવર્તે એમ કરવામાં સર્વ ઈચ્છા રોકાણી છે.”

—શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર—પત્રાંક ૫૬૨

ક્ષીરનીરવદમેદરૂપતસ્તિષ્ઠતરોપિ ચ દેહદેહિનોઃ ।

મેદ એવ યદિ મેદવત્સ્વલં વાહ્યવસ્તુષુ વદાત્ર કા કથા ॥ ૨૫૩ ॥

ક્ષીરનીરવત જીવશરીર બન્ને એકમેક રહ્યાં છતાં,

છે ભિન્ન, તો જે છેક જુદાં બાહ્ય તેની શી કથા ? ૨૫૩

જ્યારે દ્રવ્ય અને પાણીની માફક અભેદસ્વરૂપે રહેનાર શરીર અને શરીરધારી આત્મા એ બન્નેમાં જ અત્યંત ભિન્નતા છે ત્યારે ભિન્ન એવી બાહ્ય વસ્તુઓ જેવી કે સ્ત્રી, પુત્ર, ભિન્ન, ધન, સંપત્તિ આદિની તો વાત જ શી તે કહો ? અર્થાત્ તે તો કેવળ ભિન્ન જ છે. ૨૫૩

તમોઽહં દેહસંયોગાઞ્જલં વાનલસંગમાત્ ।

ઇતિ દેહં પરિત્યજ્ય શીતીભૂતાઃ શિવૈષિનઃ ॥ ૨૫૪ ॥

જલ જયમ અનલ સંગે તથે, બહુ હું તથે તન સંગથી;
તણ દેહ એમ શિવાધી પામ્યા શાંત સુખમય શિવગતિ. ૨૫૪

જેમ અગ્નિના સંયોગથી જળ સંતપ્ત થાય છે તેવી રીતે હું શરીરના સંયોગથી સંતપ્ત થયો છું; દુઃખી થયો છું. એટલા માટે મોક્ષની અભિલાષાવાળા જીવો શરીરને તણ દેહને શાંત સુખી થયા છે. ૨૫૪

અનાદિચયસંવદ્નો મહામોહો હૃદિ સ્થિતઃ ।

સમ્યગ્યોગેન ચૈર્વાન્તસ્તેષામૂર્ચ્વં વિશુદ્ધયતિ ॥ ૨૫૫ ॥

સંગ્રહ અનાદિથી વધ્યો એ મોહ હૃદયે સ્થિત જો,
તેને સમાધિથી વચ્ચે તે ઊર્ધ્વ ગતિમાં સ્થિત તો. ૨૫૫

હૃદયમાં સ્થિત જે મહાન મોહ અનાદિ કાળથી સમાન વૃદ્ધિદ્વારા વૃદ્ધિ પામેલો છે તેને જે મહા પુરુષોએ સમ્યક્ સમાધિ વડે વમી દીધો છે, નષ્ટ કરી દીધો છે, તેમનો આગળનો ભવ વિશુદ્ધ થાય છે.

જે વ્યક્તિના ઉદરમાં દીર્ઘ કાળથી સંચિત મલની વૃદ્ધિ થઈ ગઈ હોય તો તેનું શરીર અસ્વસ્થ રહે છે. એવી અવસ્થામાં એ બુદ્ધિમાન હોય તો યોગ્ય ઔષધિદ્વારા વમન વિરેચન આદિ કરીને એ સંચિત મલને નષ્ટ કરી દે છે. તેથી તે સ્વસ્થ થાય છે. અને એનો આગળનો સમય પણ સ્વસ્થતા સાથે આનંદપૂર્વક વીતે છે. તેવી રીતે સર્વ સંસારી જીવોને અનાદિ કાળથી મહામોહની વૃદ્ધિ થઈ રહી છે તેથી તે નિરંતર દુઃખી રહે છે. તેમાં જે વિવેકી જીવ છે તે બાહ્ય વસ્તુઓમાંથી રાગ અને દ્વેષને છોડીને તપનું આચરણ કરતાં તે મોહને ઓછો કરે છે. તે પ્રકારે અંતમાં સમ્યક્ ધ્યાનદ્વારા એ મોહને સર્વથા નષ્ટ કરીને તે ભવિષ્યમાં અવિનાશી અનુપમ સુખનો અનુભવ કરે છે. ૨૫૫

एकैश्वर्यमिहैकतामभिमतवाप्तिं शरीरच्युतिं

दुःखं दुःकृतिनिष्कृतिं सुखमलं संसारसौख्योज्जनम् ।

सर्वत्यागमहोत्सवव्यतिकरं प्राणव्ययं पश्यतां

किं तद्यच्च सुखाय तेन सुखिनः सत्यं सदा साधवः ॥ ૨૫૬ ॥

ચક્રીપણું એકાંત, વાંછિત પ્રાપ્તિ તનનો ત્યાગ તે,
જે કર્મકૃત સુખ, દુઃખ તે, સુખ સંસૃતિ સુખત્યાગ એ,
વળી પ્રાણત્યાગ ગણે મહોત્સવ, સર્વ ત્યાગ થકી થતો,
સુખદાયી એવું શું ન તેને ? સત્ય સુખી જ્ઞાની જનો. ૨૫૬

જે સર્વ સદાવા પ્રયત્ન, નજીને સર્વ, ઐકાદ્રી થયા,
આગ્નિ સ્થિત, શરીર સદાયક ક્રોધતાં લલિત થતા,
નિજ કાર્ય તપસ, મોહ છૂટી, ગિરિગુફા શિલા પર,
નરસિંહ તે તન નાશ કારણ ધ્યાન દૃઢ આસન પર. ૨૫૮

જે યોગીઓએ સર્વ પરિપક્વ સદન દરવામાં સમર્થ હોવાની સર્વ જાણાવ્યન્તર
પરિપક્વને તબ્દ દર્શને, એકાદ્રી (અસદાય) સ્થિતિની પ્રતિજ્ઞા કરી લીધી છે, જેમનામાં
આનંદ જરા પણ સ્થેવા પામી નથી, જે શરીર જેવાની પણ સદાય લેવી પડે છે એમ
વિચારતાં હોઈ પામે છે. અર્થાત્ વસ્તુતઃ અસદાયક શરીરને પણ ત્યાં સુધી સદાયક
મણવું પડે છે ત્યાં સુધી લાભ પામે છે, તથા જે પાતાનું સુદિન પ્રાપ્ત કરવાનું કાર્ય તેમાં
તપસ થઈ ચૂક્યા છે, તે મનુષ્યોમાં શિવે સમાન પરાક્રમી મહાત્માઓ મોહથી સ્થિત થઈને
પરવત, ભયાનક વન, તથા ગુફા જેવાં કોઈક સ્થાનમાં પચ્ચંદ આસને સ્થિત થઈને તે
શરીરને નાશ કરવાના ઉપાયનું, સ્વનશ્વનું કે પરમાત્માના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે છે. ૨૫૮

યેષાં ભૂષણમજ્જસંગતરજઃ સ્થાનં શિલાયાન્તલં
શય્યા ચર્કરિલા મહી મુવિહિતા મેઠં મુદ્ધા ક્ષીપિના ।
આત્માત્મીયવિરત્યવીતમતપસ્ત્રુદયત્તમોગ્રત્યયઃ
તે નો જ્ઞાનયના મનાંસિ પુનતાં મુક્તિસ્પૃહા નિસ્પૃહાઃ ॥ ૨૫૯ ॥

જે મૂળ તનપર ભૂષણ જેવું, સ્થાન શિલાતળ આહો !
શય્યા ભૂમિ કંકર સ્થિત, ઘર ગુફા શિલતળી હોહો !
હું મારું સર્વ વિકલ્પ વિરત્યા, તપસા ગ્રન્ધી વિદારતા,
મુક્તિસ્પૃહા, નિઃસ્પૃહી, ધીધન, મન પુનિત કરો સદા. ૨૫૯

શરીરમાં મોટેલી મૂળ જેમનું આભૂષણ છે, શિલાતળ એ જ જેમને જેસવા ઊંઠાનું
સ્થાન છે, કંકરાવાળી ભૂમિ એ જેમની શય્યા છે, સારી રીતે ચામેલી, સફળ, પ્રકૃતિસિદ્ધ
શિલોની ગુફા એ જ જેમનું ઘર છે, આત્મા કે આત્મીય અર્થાત્ હું કે મારું એ વિકલ્પ-
શુદ્ધિ, મમત્વશુદ્ધિથી જે સ્થિત થઈ ચૂક્યા છે, જેમની અજ્ઞાનરૂપ અધકોરની ગ્રંથી, ગાંઠ
તરી ગઈ છે, તથા જેમને સુદિન સિવાય બીજી કોઈ જાણ દૃષ્ટા રહી નથી, એવા નિઃસ્પૃહ,
જ્ઞાનરૂપ ધનના ધારક મહાત્મા અમારા મનને પાવન કરે. ૨૫૯.

દૂરાસ્થતપોઽનુભાવજનિતજ્યોતિઃ સમુત્સર્પણ-
સ્તન્તત્તત્તમદઃ કથં કથમપિ પ્રાપ્ય પ્રસારદં ગતાઃ ।

કર્માણિઃ શુભમેવ સોઽપ્યભિમતો યસ્તૂભયોચ્છિન્તયે
તત્ત્રાસ્ત્વપરિગ્રાહપરિત્યાગી મ વત્સઃ સતતમ્ ॥ ૨૬૨ ॥

તે કર્મ શુભ-અશુભ સંનિત પ્રાપ્તીએ ગતભવ માટી;
તે દેવ, તેના ઉદયથી શુભ દુઃખ અતુલ્યતાં તાટી;
શુભ આગરે તે કંઈ, પણ જે ઉભય છેદન કારણ;
આરંભ પરિણમ સર્વ ત્યાગે, વત્સ તે સતતજન મણિ. ૨૬૨

છવે પૂર્વ ભવમાં જે શુભ કે પાપકર્મનો સંગય ક્યો છે તેને દેવ કહેવાય છે. તેની ઉદીત્તાથી પ્રાપ્ત થયેલા દુઃખ ભવતા શુભનો અતુલ્ય કરતાં જે બુદ્ધિમાન શુભને જ કરે છે, પાપ કાર્યોને છોડીને કેવળ શુભ કાર્યોને જ કરે છે તે પણ પ્રશંસા યોગ્ય છે; પરંતુ જે વિવેકી આત્મા તે શુભ-પાપ જન્મેને નષ્ટ કરવા માટે સમસ્ત આરંભ પરિશ્કરણ પિચાવને છોડીને શુદ્ધ ઉપયોગમાં રિત થાય છે તે તો સતતજનોને પૂત્ય, વંદનીય છે. ૨૬૨

મુલં દુઃખં વા સ્યાદિદં વિહિતકર્મોદયવશાત્
કૃતઃ પ્રીતિસ્તાપઃ કૃત ઇતિ વિકલ્પાદિ ભવેત્ ।
ઉદાર્તાન્તત્તસ્ય પ્રગલ્ભિ પ્રગણં ન હિ નવં
સમાસ્કન્દસ્વેપ સ્ફુરતિ મુવિદગ્ધો મણિરિવ ॥ ૨૬૩ ॥

શુભ દુઃખ જે આવે આટી તે સર્વ કૃતકર્મોદયે,
ત્યાં પ્રીતિ કે સંતાપ ક્યા? એ ભાવના ઉરમાં ધર્યે;
જે ઉદાર્તાન તેને ખરે છે, પૂર્વ કર્મો, નૂતન ના;
એ કર્મખંધ મધે મુદાભે મણિ અતિ ઉજ્જવલ યથા. ૨૬૩

સંસારમાં પૂર્વકૃત કર્મના ઉદયથી જે કંઈ શુભ કે દુઃખ આવે છે તેમાં પ્રીતિ પણ ક્યા માટે? અને ખેદ પણ ક્યા માટે? એવા વિચારથી છવ ત્યારે ઉદાર્તાન થાય છે, શગ દોષથી સહિત થાય છે, ત્યારે તેનાં બંધનાં કર્મ તો નિર્હર્ષ થાય છે, ખરી બાય છે, અને નવીન કર્મ નિર્દયથી બંધાતાં નથી. આવી અવસ્થામાં તે સંવર અને નિર્વંશ સહિત આત્મા અતિશય સ્વચ્છ, નિર્માળ મણિ સમાન પ્રકાશમાન થાય છે. અર્થાત્ સ્વ અને પરને પ્રકાશિત કરનાર કેવળજ્ઞાન વડે સુશોભિત થાય છે.

પૂર્વે શુભ અથવા અશુભ કર્મનો બંધ ક્યો છે, તેનો ઉદય આવે ત્યારે શુભ કે દુઃખ છવને પ્રાપ્ત થાય છે. અજ્ઞાની છવ શુભના ક્ષણરૂપ શુભમાં અતુલ્ય કરે છે અને પાપના ક્ષણરૂપ દુઃખમાં પા, અણુમત્રે કરે છે. તેથી તેને ફરી નવાં કર્મ બંધાય છે. પરંતુ જે વિવેકી આત્મા એમ વિચારે છે કે પૂર્વે કરેલા શુભના ઉદયથી આ શુભ મત્યાં છે તે

અસ્થાયી છે, સદા રહેનારાં નથી, માટે તેમાં અનરૂપ કરેલા વિનિય નથી. તેથી જ રીતે દુઃખ પાપ કર્મના ઉદયથી થાય છે. તે પુર્વમાં પાપ કર્મના સંચય કર્યો છે તો તેના દુઃખને લોભવવું જ પડશે. તો પછી તેમાં ખેડ શા માટે કરવો? આ પ્રકારના વિચારે વિવેકી આત્મા સુખ કે દુઃખમાં તર્ક કે ખેદથી રહિત થાય છે. તેથી રીતે નહીન કર્મના બંધ થતો નથી અને પૂર્વ કર્મની નિર્જસ થાય છે. આ પ્રકારે તે ગંતર અંત નિર્જસને પાછી શમરત કર્મોથી રહિત મુક્ત થઈ શાશ્વત સુખને પામે છે. ૨૬૩

“ જ્યાં રાગ અને વળી દ્વેષ,
ત્યાં સર્વદા માનો કલેશ;
ઉદારીનતાનો જ્યાં વારા,
સકળ દુઃખનો ત્યાં છે નાશ.
સર્વ કાળનું છે ત્યાં જ્ઞાન,
દેહ છતાં ત્યાં છે નિર્વાણ;
ભવ છેવટની છે એ દશા,
રામ ધામ આવીને વસ્યા. ”

—શ્રીમદ્ રાજયંત્ર

સકલવિમલવૌધો દેહગેહે વિનિર્યન્
જ્વલન્ ઇવ સ કાઠં નિષ્ઠુરં ભસ્મયિત્વા ।
પુનરપિ તદમાવે પ્રજ્વલત્યુજ્જ્વલઃ સન્
ભવતિ હિ યતિવૃત્તં સર્વથાશ્ચર્યભૂમિઃ ॥ ૨૬૪ ॥

જ્યમ અગ્નિ બાળી કાઠને પછી પણ રહે જ પ્રકાશતી,
ત્યમ તનશ્રેષ્ઠ પ્રગટેલ નિર્મળ જ્યોતિ કેવલ જ્ઞાનની,
કરી નષ્ટ તન સંપૂર્ણ પછી પણ જ્યોતિ ઉજ્જ્વલ ઝળકતી,
એ સર્વથા આશ્ચર્યકારી જ્ઞાનીની ચર્યા અતિ. ૨૬૪.

જેવી રીતે લાકડામાં પ્રગટેલો અગ્નિ, નિર્દયતા પૂર્વક તે લાકડાને બાળી ભસ્મ કરી દઈ પછી તેના અભાવમાં પણ નિર્ધૂમ, ધુમાડા વગર બળતો રહે છે, તેવી રીતે સંપૂર્ણ નિર્મળ જ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન, શરીરરૂપ ગૃહમાં પ્રગટ થઈ પછી તેજ શરીરને સંપૂર્ણ રીતે નષ્ટ કરીને તેના અભાવમાં પણ નિર્મળતાથી પ્રકાશમાન રહે છે. ખરેખર જ્ઞાની મહાત્માઓનાં ચરિત્ર સર્વ પ્રકારે આશ્ચર્યજનક છે.

જેમ લાકડામાં લાગેલો અગ્નિ જ્યાં સુધી તે લાકડું રહે ત્યાં સુધી તો બળતો રહે છે, પરંતુ તે લાકડું નિઃશેષ થઈ ગયા છતાં તે પછી પણ તે અગ્નિ નિર્મળતાથી બળતો

રહે છે. જોયી રીતે ગરીબમાં પ્રવેશું' કેવળતાન ત્યાં સુખી ગરીબ રહે ત્યાં સુખી અર્થેન્તા
 સ્વર્ગમાં પ્રાપ્તિ રહે છે તથા ગરીબ નહ મળે એવા પછી સિદ્ધાવસ્થામાં પણ તે સ્વર્ગતાથી
 અર્થેન્તા કદાચ પર્વતે પ્રાપ્તિ રહે છે. આ સીલુકાયા તથા અયોગી જિનના તે વધાર્યાત
 સ્વર્ગપ્રત્યે પ્રભાવ છે, જે સર્વ જીવોને આકર્ષે દિવ્યન કરનાર છે. ૨૬૪.

શુભી શુભમનસ્ય નાશનનાય પ્રયત્ને ।

અતઃ મત્તિ નિર્ગળે શૂન્યમન્યર્થિનિર્ગળિનમ્ ॥ ૨૬૫ ॥

કે શુભી શુભમન. નાશ શુભનો, ત્યાં જ નાશ શુભી તથા,
 તે અન્યમતી નિર્ગળને કહે શૂન્ય. કદિપત એ મના. ૨૬૫

શુભવાન આત્મા શુભસ્વરૂપ છે, શુભમી અભિન્ન છે. તેથી શુભનો નાશ માનવો તે
 જ શુભનો નાશ માનવા બદલાય છે. માટે અન્ય ગરીબી(ગીરી)ને આત્માના નિર્વાણને
 શૂન્ય સમાન કદિપત ક્યો છે. તથા વીતકાર્યો તે નિર્વાણને અન્ય રાગદ્વેષાદિ નિવારણથી
 શૂન્ય માન્યો છે.

નૈયાયિક અને વૈશેષિક શુભ અને શુભીમાં સર્વથા ભેદનો સ્વીકાર કરે છે. તેમના મત
 પ્રમાણે શુભીમાં શુભ સમવાય સંબંધથી રહે છે. તે સમવાય નિત્ય વ્યાપક અને જોડ છે.
 તે શુક્તાવસ્થામાં આત્માનાં શુદ્ધિ, સુખ, દુઃખ, ક્રોધ, દ્વેષ, પ્રયત્ન, પર્ગ, અધર્મ, અને
 સ્વસ્કાર જો નવ શુભનો નાશ માને છે.

પરંતુ ઉપર પ્રકારે શુભ અને શુભીમાં સર્વથા ભેદ માનવો યોગ્ય નથી. કારણ કે તેવું
 માનવાથી આત્મા સ્વરૂપથી જ્ઞાનાદિ શુભ સ્થિત જ્ઞાનાના કારણે જડ (અચેતન) સિદ્ધ થાય
 છે, જે યોગ્ય નથી. જોઈતા માટે આત્માને જ્ઞાનાદિ શુભથી અભિન્ન માનવો બેઠ્યો. અને તે
 આત્મા ત્યાં જ જ્ઞાનાદિ શુભથી અભિન્નસિદ્ધ છે ત્યારે શુદ્ધાવસ્થામાં તે જ્ઞાનાદિ શુભનો
 નાશ સ્વીકાર કરવાથી આત્માનો પણ નાશ કેમ ન સ્વીકારવો પડે? પરંતુ તે જોડોની
 મોટાક વૈશેષિકોને કંઈ નથી. જોયી સુદ્ધિ તે જોડો સ્વીકારે છે, તેમનું કહેવું છે કે જેમ
 તેજ જળીને પૃથ્વીમાં વિનષ્ટ થયેલો દીપક નથી કોઈ દિશામાં જતો કે નથી કોઈ વિદિશામાં
 જતો, ન પૃથ્વીમાં વસે છે કે ન આકાશમાં પણ વસે છે, પરંતુ તે કેવળ શાંતિને, શૂન્યતાને
 પામે છે. આ પ્રકારે તેજો જીવના નિર્વાણને પ્રતીપના નિર્વાણ સમાન શૂન્યરૂપ માને છે.

માટે શુભ અને શુભીમાં કથંચિદ્ ભેદભેદનો સ્વીકાર કરવો બેઠ્યો, નહિ તે ઉપર
 પ્રમાણે જોડમતનો પ્રસંગ દુર્નિવાર બને. ૨૬૫.

અજાતોજ્જયોઽમૃતઃ કર્તા ભોક્તા મુક્તી કુપઃ ।

દેહમાત્રો મર્ત્યુર્ધવતો ગત્યોર્ધ્વમચલઃ પ્રયઃ ॥ ૨૬૬ ॥

[illegible]

આત્મા દ્વ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ જનમાર્ગ અને જનપ્રાણી વચ્ચે સ્થિત પોતાની અનાદિનિધન છે. તે શુદ્ધ સ્વભાવની અપેક્ષાએ જનપ્રાણી પોતાની રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શથી રહિત છે. તે જનપ્રાણી અપેક્ષાએ જનના જે જનમન પોતાના કર્તા તથા નિશ્ચયથી પોતાના નૈતન બાવોનો જ કરતાં છે. એથી કીને તે જનપ્રાણી પુરુષ કર્તાના ક્ષણભૂત સુખ કે દુઃખનો ભોક્તા તથા નિશ્ચયથી તે જનન મળનો ભોક્તા છે. તે સ્વભાવથી સુખી અને જ્ઞાનમય છે જનપ્રાણી પ્રાણ હીનાગિત ગરીશ્વમાણ તથા નિશ્ચયથી તે અસંખ્યાત પ્રદેશી લોકપ્રમાણ છે. તે જગારે કર્મિત રહિત પ્રાણ છે ત્યારે સ્વભાવથી બિહ્વ ગમન કરીને ત્રણલોકના પ્રયુ થતાં શિદ્ધિગિતા ઉપર રિયત થઈ જાય છે. ૨૬૬

स्वाधीन्याद्दुःस्वमप्यासीत्पुनः यदि तपस्विनाम् ।

स्वाधीनसुखसंपन्ना न सिद्धाः मुनिनः कथम् ॥ २६७ ॥

સ્વાધીનતાથી દુઃખ પણ મુખ જે તપસ્વીઓ જીવે:

સ્વાધીન સુખસંપન્ન સિદ્ધો દુઃખ સુખી તે ના હુવે? ૨૬૭

તપસ્વીઓ જે સ્વાધીનતાપૂર્વક કાયકલેશાદિ કાઢને સંપન્ન કરે છે તે દુઃખ પણ તેમને સુખ લાગે છે તો પછી જે સ્વાધીન સુખથી સંપન્ન છે તે શિદ્ધ ભગવંતો સુખી કેમ ન હોય ? અર્થાત્ અવશ્ય હોય.

એમ શંકા થાય કે સિદ્ધ થયા પછી ત્યાં સુખ કેવી રીતે સંભવે ? કારણ કે સુખના સાધનભૂત સંપત્તિ ત્યાં નથી. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે પરાધીનતાનો જે અભાવ છે તે જ વાસ્તવમાં સુખ છે. અને તે સિદ્ધોને પૂર્ણ રીતે વિદ્યમાન છે. સંપત્તિ આદિના સંયોગથી જે સુખ થાય છે તે પરાધીન છે. તેથી તેને અનુરૂપ એવા પુણ્યના ઉદયથી જ્યાં સુધી તે પદાર્થોની અનુકૂળતા રહે ત્યાં સુધી તે સુખ રહી શકે છે. તે પછી તે નષ્ટ જ થઈ જનાર છે. પરંતુ સિદ્ધોને, મુક્તાત્માઓને જે સ્વાધીન સુખ છે તે અવિનાશી છે, શાશ્વત છે.

તપસ્વીઓ કાયકલેશાદિ અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહે છે, છતાં તે સ્વાધીનતાથી સહે છે તેથી તેમને દુઃખરૂપ લાગતાં નથી, પણ તેમ કરતાં તેમને સુખનો જ અનુભવ થાય છે. આમ સ્વાધીનતાથી સહવામાં આવતાં દુઃખ પણ જ્યારે સુખરૂપ પ્રતિભાસિત થાય છે તો પછી પ્રાપ્ત થયેલાં તે સ્વાધીન સુખથી સિદ્ધાત્માઓ કેમ સુખી ન હોય? સર્વકર્મ બંધનોથી મુક્ત થયેલા, અનંત ચતુષ્થયને પામેલા તેઓ અવશ્ય સર્વોત્તમ અનંત અતીન્દ્રિય સુખમાં બિરાજતા ત્રિકાળ જ્યવંત વર્તે છે. ૨૬૭

“ પરમસુખસ્વરૂપ, પરમોત્કૃષ્ટ શાંત, શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ સમાધિને સર્વકાળને માટે શામ્યા તે ભગવંતને નમસ્કાર, તે પદમાં નિરંતર લક્ષરૂપ પ્રવાહ છે જેનો તે સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

સર્વધી સર્વ પ્રકારે હું ભિન્ન છું; એક કેવળ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ, પરમોત્કૃષ્ટ, અચિત્ત્ય સુખસ્વરૂપ માત્ર એકાંત શુદ્ધ અનુભવરૂપ હું છું, ત્યાં વિશ્લેષ શો? વિકલ્પ શો? ભય શો? ખેદ શો? ખીટી અવસ્થા શી? હું માત્ર નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ શુદ્ધ, પ્રકૃષ્ટ શુદ્ધ પરમશાંત ચૈતન્ય છું. હું માત્ર નિર્વિકલ્પ છું. હું નિઃસ્વરૂપમય ઉપયોગ કરું છું. તન્મય થાઉં છું. શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

—શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર-પત્રાંક ૮૩૩

इति कतिपयवाचां गोचरीकृत्य कृत्यं
रचितमुचितमुच्चैश्चेतसां चित्तरम्यम् ।

इदमविकलमन्तः संततं चिन्तयन्तः

सपदि विपदपेतामाश्रयन्ते श्रियं ते ॥ ૨૬૮ ॥

અહીં અલ્પવાણી વિષય કરીને અન્ય રચના લખ્ય જે,
આ યોગ્ય કાર્ય ઉદ્ધાર મનના સંતને અતિ રમ્ય તે;
પરિપૂર્ણતા આ પામતું, તે સતત ચિંતન જે કરે,
એટ દૂર થાય વિપત્તિ સઘળી, મોક્ષ લક્ષ્મી તો વરે. ૨૬૮

આ પ્રકારે કંઈક થોડાં વચનોને વિષય કરીને—વચનોનો આશ્રય લઈને—જે યોગ્ય
તર્ય, આ આત્માનુશાસન અન્ય રચનામાં આવ્યો છે, તે અહીં પૂર્ણતા પામે છે. ઉદ્ધાર
ચેત્તવાળા અર્થાત્ ઉત્તમ વિચારવાળા સંતોના ચિત્તને તે આનંદ દેનાર છે. જે ભવ્ય જીવ
જેનું નિરંતર ચિંતનન મનન અનુશીલન કરે છે તે સમસ્ત વિપત્તિઓથી મુક્ત થઈ શીઘ્ર
મોક્ષલક્ષ્મીનો આશ્રય કરે છે, અર્થાત્ અનંત સુખસ્વરૂપ અનંત ચતુષ્ટયયુક્ત આત્મલક્ષ્મીને
રાખી સદાય મોક્ષપદમાં, નિઃ સહજાતમસ્વરૂપમાં, અનંત સમાધિ સુખમાં વિરાજમાન
ઈ કૃતાર્થ થઈ જાય છે. ૨૬૮

“ અહો ! સત્પુરુષનાં વચનામૃત, સુદ્રા અને સત્સમાગમ !

સુપુત્ર ચેતનને જાગૃત કરનાર,

ચક્રતી વૃત્તિને સ્થિર રાખનાર,

દર્શનમાત્રથી પણ નિર્દોષ

અપૂર્વ સ્વભાવને પ્રેરક;

[illegible][illegible]

स्वाधीन्यादुःस्वमप्यासीत्पुनः यदि तपसिनाम् ।

स्वाधीनमुखसंपन्ना न सिद्धाः गुणिनः कथम् ॥ २६७ ॥

સ્વાધીનતાથી દુઃખ પણ મુખ જે તપસ્વીઓ જીવેઃ
સ્વાધીન મુખસંપન્ન શિક્ષો કેમ મુખી તે ના હુવે? ૨૬૭

તપસ્વીઓ જે સ્વાધીનતાપૂર્વક કાયકોગાદિ કાંઈને ચાલન કરે છે તે હુખ પણ તેમને સુખ લાગે છે તેા પછી જે સ્વાધીન સુખથી સંપન્ન છે તે સિદ્ધ ભગવંતેા સુખી કેમ ન હોય ? અર્થાત્ અવશ્ય હોય.

એમ શંકા થાય કે સિદ્ધ થયા પછી ત્યાં સુખ કેવી રીતે મંભાવે ? કારણ કે સુખના સાધનભૂત સંપત્તિ ત્યાં નથી. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે પરાધીનતાનો જે અભાવ છે તે જ વાસ્તવમાં સુખ છે. અને તે સિદ્ધોને પૂર્ણ રીતે વિદ્યમાન છે. સંપત્તિ આદિના સંયોગથી જે સુખ થાય છે તે પરાધીન છે. તેથી તેને અનુરૂપ જોવા પુણ્યના ઉદયથી જ્યાં સુધી તે પદાર્થોની અનુકૂળતા રહે ત્યાં સુધી તે સુખ રહી શકે છે. તે પછી તે નષ્ટ જ થઈ જનાર છે. પરંતુ સિદ્ધોને, સુક્ષ્માત્માઓને જે સ્વાધીન સુખ છે તે અવિનાશી છે, શાશ્વત છે.

તપસ્વીઓ કાયકલેશાદિ અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહે છે, છતાં તે સ્વાધીનતાથી સહે છે તેથી તેમને દુઃખરૂપ લાગતાં નથી, પણ તેમ કરતાં તેમને સુખનો જ અનુભવ થાય છે. આમ સ્વાધીનતાથી સહવામાં આવતાં દુઃખ પણ જ્યારે સુખરૂપ પ્રતિભાસિત થાય છે તો પછી પ્રાપ્ત થયેલાં તે સ્વાધીન સુખથી સિદ્ધાત્માઓ કેમ સુખી ન હોય? સર્વકર્મ બંધનેથી મુક્ત થયેલા, અનંત ચતુષ્પથને પામેલા તેઓ અવશ્ય સર્વોત્તમ અનંત અતીન્દ્રિય સુખમાં બિરાજતા ત્રિકાળ જયવંત વર્તે છે. ૨૬૭

“પરમમુખસ્વરૂપ, પરમેશ્વર સંત, મુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ સમાધિને અર્વાકાળને માટે
પામ્યા તે ભગવંતને નમસ્કાર, તે પદમાં નિરંતર લક્ષ્યરૂપ પ્રવાહ છે જેનો તે સત્પુરુષોને
નિસ્કલેશ.

સર્વથી સાર પ્રકારે હું જિન્ન છું, એક દેવળ મુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ, પરમેશ્વર, અચિત્ત
મુખસ્વરૂપ માત્ર જોઈત મુદ્ધ મુખસ્વરૂપ છું છું, ત્યાં વિશેષ શો? વિકરૂપ શો? ભય શો?
જે? શો? ખીટુ સ્વરૂપ શો? હું માત્ર નિર્વિકરૂપ મુદ્ધ મુદ્ધ, પ્રકૃત મુદ્ધ પરમશાંત ચૈતન્ય છું.
હું માત્ર નિર્વિકરૂપ છું, હું નિર્ગુણસ્વરૂપમય હૃદયોગ કરું છું, તન્મય થાઉં છું, સાંતિ:
સાંતિ: સાંતિ:

—શ્રીમદ્ રાજવ્યન્હ-પત્રાંક ૮૩૩

इति कतिपयवाचां गोचरीकृत्य कृत्यं
रचितमुचितमूर्त्त्यर्धतत्तां निचरम्पम् ।

इदमविकलमन्तः संततं चिन्तायन्तः

सपदि विषयपंचागाधयन्ते श्रियं ते ॥ २६८ ॥

આમંદો આલમવાળી વિષય કરીને અન્ય રચના લખ્ય લે,
આ યોગ્ય કાર્ય ઉદાર મનના સંતને અતિ રમ્ય તે;
પરિપૂર્ણતા આ પામતું, તે સતત ચિંતન લે કરે,
એ દૂર થાય વિપત્તિ સમળી, શોધ લક્ષ્મી તો વરે. ૨૬૮

આ પ્રકારે કંઈકે યોગ્ય વચનાને વિષય કરીને—વચનોનો આશ્રય લઈને—જે યોગ્ય
કાર્ય, આ આત્માનુશાસન અન્ય રચનામાં આગ્યો છે, તે અહીં પૂર્ણતા પામે છે. ઉદાર
ચિત્તવાળા અર્થાત્ ઉત્તમ વિચારવાળા સંતોના ચિત્તને તે આનંદ દેનાર છે. જે ભગ્ય હવ
એનું નિરંતર ચિંતનન મનન અનુશીલન કરે છે તે સમસ્ત વિપત્તિઓથી મુક્ત થઈ શીઘ્ર
મોક્ષલક્ષ્મીને આશ્રય કરે છે, અર્થાત્ અનંત મુખસ્વરૂપ અનંત ચતુષ્ટયમુક્ત આત્મલક્ષ્મીને
પાળી સદાય મોક્ષપદમાં, નિઃ સદ્ગુણસ્વરૂપમાં, અનંત સમાધિ મુખમાં વિરાજમાન
થઈ દૃતાર્થ થઈ જાય છે. ૨૬૮

“અહો ! સત્પુરુષનાં વચનામૃત, મુદ્રા અને સત્સમાગમ !

સુપુસ્તિ ચૈતનને નિશ્ચય કરનાર,

પરતી વૃત્તિને સ્થિર રાખનાર,

દર્શનમાત્રથી પણ નિર્દોષ

વચને પ્રેરક,

સ્વરૂપપ્રતીતિ,
 અપ્રમત્ત સંયમ, અને
 પૂર્ણ વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સ્વભાવનાં કારણભૂત;—
 છેલ્લે અયોગી સ્વભાવ પ્રગટ કરી
 અનંત અવ્યાબાધ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરાવનાર !
 ત્રિકાળ જયવંત વર્તો !
 ॐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ”

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર-પત્રાંક ૮૭૫

જિનસેનાચાર્યપાદસ્મરણાધીનચેતસામ્ ।
 ગુણમદ્રમદન્તાનાં કૃતિરાત્માનુશાસનમ્ ॥ ૨૬૧ ॥

જિનસેન સૂરિ ચરણસ્મરણે ચિત્તવૃત્તિ જેમની;
 ગુણભદ્ર સ્વામીની કૃતિ આત્માનુશાસન નામની. ૨૬૮

જિન ભગવાનની સેનારૂપ સાધુઓના આચાર્યરૂપ જે ગણધર દેવ છે તેના ચરણોના સ્મરણમાં ચિત્તને ભેડનાર તથા કલ્યાણકારી અનેક ગુણોથી યુક્ત એવા પૂજ્ય આચાર્યોની આ આત્મસ્વરૂપના વિષયમાં શિક્ષા દેનારી કૃતિ (રચના) છે; અથવા શ્રી જિનસેનાચાર્યના ચરણના સ્મરણમાં ચિત્તને અર્પિત કરનાર ગુણભદ્રાચાર્યની આ આત્માનુશાસન નામની કૃતિ, અન્યરચના છે. ૨૬૮

ઋપમો નામિહ્નૂર્યો ભૂયાત્સ ભવિકાય વઃ ।
 યજ્ઞાનસરસિ વિશ્વં સરોજમિવ ભાસતે ॥ ૨૭૦ ॥

શ્રી ઋપભ નાભિપુત્ર થાઓ ભવિક જનને શ્રેયદા;
 આ વિશ્વ જેના જ્ઞાન-સરમાં પદ્મસભ શોભે સદા. ૨૭૦

અંત મંગળમાં અન્થકર્તા આશીર્વાદ આપે છે :

શ્રી નાભિરાજના પુત્ર શ્રી ઋપભદેવ કે જેમના જ્ઞાનસરોવરમાં આ સર્વ જગત એક કમલ સરખું ભાસે છે, તે હે ભાઓ ! તમારા કલ્યાણને માટે થાઓ ! અર્થાત્ હે ભાઓ ! તેમનો આશ્રય ગ્રહણ કરી, તેમણે દર્શાવેલા માર્ગે ચાલી, તેમના ઉપદેશને આધારે તમે તમારું શ્રેય સાધો અને પરિણામે અભીષ્ટ, કલ્યાણ, મંગળ, શુભ, પરમનંદસ્વરૂપ સર્વોદ્દૃષ્ટ સુખ, કે આત્મસિદ્ધિ પામીને કૃતાર્થ થઈ જાઓ !

અનુવાદકની પ્રશસ્તિ

હરિગીત છંદ

આ અવનીતલ ભૂપણ સમું સત્શાંતિધામ વિરાજતું;
શાશ્વત સનાતન માર્ગ મુક્તિનો પ્રગટ જગકાવતું;
અધ્યાત્મ રસકંડલોલથી ભાવ પાપતાપ શમાવતું,
શ્રી રાજચન્દ્રાશ્રમ શિરોમણિ તીર્થ આજે ગાજતું. ૧

શ્રી રાજ સદ્ગુરુ શરણમાં, લઘુરાજ ચરણોમાં વસી,
નિજ સાધનામાં પ્રીતિ ભક્તિ ભાવના ઉર ઉલ્લસી;
અધ્યાત્મ રંગ અભંગ સંગે, જાગી સત્શ્રુતમાં રતિ,
પદ્યાનુવાદ સમાપ્ત આ એ ગુરુકૃપા માતું અતિ. ૨

દ્વિસહસ્ર ઓગણત્રીસ સંવત, પૃથ્વીમા આપાકની;
મોક્ષાર્થી જનમનમાં ઉછળતી ઉર્મિ ન્યાં આહ્વાદની;
અનુવાદ આ પૂરણ થયો, ક્ષતિ ત્યાં થદિ કંઈ ભાસતી,
કરજો ક્ષમા તો સુસ સન્નજન અદ્ય મુજ ગણિને મતિ. ૩

સત્શ્રુત તપનાં કૃણરૂપે વૈરાગ્ય ઉપશમ પામીને;
આજ્ઞા કૃપાળુ જ્ઞાનીની ઉલ્લાસથી આરાધીને;
સહજાત્મપદમાં પ્રીતિ ભક્તિ ભાવના વધતાં સદા,
પરભાવ છેદી સતત સ્વરૂપે રમણતા મુક્તિપ્રદા. ૪

શાસન પ્રવર્તે કર્મનું, ત્યાં જીવ કારાગૃહ વિષે,
પરવશપણે ભવભાવ ભમે, દુઃખનો ન પાર તહીં દીસે;
નિજ જ્ઞાન દર્શન સૌખ્ય વીર્યાદિ અમિત ઐશ્વર્ય એ,
ગઈ રિદ્ધિસિદ્ધિ શાંતિ શાશ્વત સર્વ કયાં ? આશ્ચર્ય એ ! ૫

એ કર્મશાસનને હઠાવી, આત્મશાસન સ્થાપવા,
સ્વાતંત્ર્યના સંશોભમાં નિજ વિજય ધ્વજ ફરકાવવા;
અજ્ઞાન રાગાદિ અનાદિ કર્મ અરિ ઉચ્છેદવા,
પામી સુદર્શન ચક્ર જ્ઞાનીથી, અરિ સંહારવા. ૬

આત્માનુશાસન પામીને, ઐશ્વર્ય નિજ પ્રગટાવવા,
 આ યોગ દુર્લભ સફળ કરીને સતત અંતમુર્ખ થવા;
 બોધિ સમાધિ શાંતિ સિદ્ધિ સાધી સ્વરૂપે ઠરી જવા,
 રાજેશ વચને જીવન્મુક્તિ પામવી, સાર્થક થવા. ૭

સદ્ગુરુ કૃપાળુ રાજ અંતરમાં સદા જો રાજતા,
 સહજાત્મ શુદ્ધ અળાંક રમણે, ભાવ ભવિના ગાજતા;
 ચૈતન્યરામી, પરવિરામી, શાંતિધામી સ્વામી એ,
 રાજેશ વચને જીવન રંગી સિદ્ધિ શાશ્વત પામીએ. ૮

શ્રી આત્માનુશાસન

સમાપ્ત.

